

Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi Yayınları: 18
Çeviri Dizisi: 1

Matija Mažuranić

BOSNA'VA BİR BAKIŞ

YAHUT

BİR HIRVAT VATANDAŞININ 1839-40 YILLARI ARASINDA O
FYALETE KISA BİR YOLCULUĞU

(OSMANLI DÖNEMİ BOSNASINA DAİR BİR SEYAHATNAME)

Kitabı hazırlayanlar:

Ekrem Čaušević

Tatjana Paić-Vukić

Ayla Hafız Küçükusta

PRİZREN

2011

MATIJA MAŽURANIĆ

BOSNA'YA BİR BAKIŞ

Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi Yayınları: 17
Çeviri dizisi: 1

Matija Mažuranić

BOSNA'YA BİR BAKIŞ

YAHUT

BİR HIRVAT VATANDAŞININ 1839-40 YILLARI ARASINDA
O EYALETE KISA BİR YOLCULUĞU

(OSMANLI DÖNEMİ BOSNASINA
DAİR BİR SEYAHATNAME)

Kitabı hazırlayanlar

Ekrem Čaušević
Tatjana Paić-Vukić
Ayla Hafız Küçükusta

Prizren, 2011

Kitabın Özgün Adı

Pogled u Bosnu ili Kratak put u onu Krajinu
učinjen 1839-40. po jednom domorocu
Haz. Dr. Slavko Ježić, Zagreb, 1938

Yayınlayan

BALTAM-Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi adına

Hazırlayan

Ekrem ČAUŠEVIĆ
Tatjana PAIĆ-VUKIĆ
Ayla HAFIZ - KÜÇÜKUSTA

Çeviri Redaktörlüğü

Meral Üst

Dizgi ve Mizampaj

Ibis grafika, Zagreb
info@ibis-grafika.hr

Kapak Tasarımı

Teuta SPAHIU

Baskı

www.siprint-ks.com Matbaacılık

Katalogimi në botim – CIP

Biblioteka Kombëtare dhe Universitare e Kosovës

94(497.15)*1839/1940*

Mažuranić, Matija

Bosna'ya Bir Bakış / Matija Mažuranić; kitabı hazırlayanlar
Ekrem Čaušević, Tatjana Paić-Vukić, Ala Hafiz - Kucukusta. -
Prizren : BAL-TAM, Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi,
2011. – XXVIII, 120 f. ; 21 cm. - (Balkan Türkoloji Araştırmaları
Merkezi yayınları ; 17 çeviri deinisi ; 1)

Önsöz : f. 7

1. Čaušević, Ekrem 2. Paić-Vukić, Tatjana 3. Hafiz-Küçükusta,
Ayla

ISBN 978-9951-436-04-5

İçindekiler

TATJANA PAIĆ-VUKIĆ / EKREM ČAUŠEVIĆ	
Hırvat Seyyahı Matija Mažuranić'in Gözüyle Bosna	V
Bosna'ya Bir Bakış yahut Bir Hırvat Vatandaşının 1839-40	
Yılları Arasında O Eyalete Kısa Bir Yolculuğu	1
Yazarın önsözü	3
Birinci Bölüm	5
İkinci Bölüm	51

Hırvat Seyyah Matija Mažuranić'in Gözüyle Bosna

1. Giriş

1839 yılında yirmi iki yaşında olan Matija Mažuranić (Matiya Majuranić, 1817-1881), Hırvatistan'ın Adriyatik Denizi sahilinde bulunan Novi Vinodolski adındaki bir kasabadan, o dönemlerde bir Osmanlı eyaleti olan Bosna'ya geçti ve orada iki aydan biraz daha kısa bir süre kaldı. Hırvatistan'a geri döndüğünde, ağabeylerine Bosna'da neler görüp yaşadığını anlattı, ayrıca yolculuğu boyunca tutmuş olduğu notları okusunlar diye onlara verdi. Ağabeyleri, Mažuranić'in verdiği o notları okuduktan sonra içinden bazı bölümleri çıkartarak metni kitap halinde yayımlamaya karar verdiler. Kitap, 1842 yılında *Bosna'ya Bir Bakış yahut Bir Hırvat Vatandaşının 1839-40 Yılları Arasında O Eyalette Kısa Bir Yolculuğu* adı altında, yazarın ismi verilmeden yayımlandı. Bu eser, Hırvat edebiyatının ilk gerçek edebî seyahatnamesi oldu. Seyahatnamenin büyük bir bölümünde yazarın Bosna seyahati sırasında yaşadıkları anlatılmakta, ayrıca Sırbistan'da bulunmasından da kısaca bahsedilmektedir. Pek çok özelliği ile romantik edebiyatın gerçek temsilcisi olan bu eserin inkâr edilemeyecek nitelikteki edebî değeri ile ilgili olarak, kitap yayımlandığından bu yana övgüyle bahsedilmektedir. Ancak edebî bir eser olarak okunmasının yanı sıra, o dönem Bosnası'ndaki durumu anlamak adına da kayda değer hatta oldukça önemli bir kaynak ve daha da önemlisi, tarihsel bir belge olarak da sıkça okunmuş olup hâlâ da okunmaktadır. Bazı araştırmacılara göre bu eser, o dönemi o kadar gerçekçi bir şekilde yansıtıyordu ki sanki eserin kendisi Osmanlı dönemi Bosnası'nın aynadaki yansımasından farksızdı.

Ayla Hafız Küçükusta'nın Hırvatçadan çevirmiş olduğu kitabın Türkçe yayınına hazırlarken, Osmanlı Bosnası'nın kültür tarihiyle

ilgilenen araştırmacılar olarak, Mažuranić'in seyahatnamesindeki bazı bölümlere özellikle dikkat çekme gereği duyduk. Hiçbir seyahatname bir ülkedeki durumu güvenilir bir şekilde yansıtmaz çünkü bu metinlerin oluşturulmasında farklı tarihi, toplumsal, ideolojik, psikolojik ve diğer unsurlar etkili olabilmektedir. İşte bu gerçekten hareketle, Mažuranić'in Bosna'ya dair neden böyle bir izlenime kapıldığına, özellikle de bu tür görüşleri neden ortaya attığına açıklık getirmek amacıyla onun bu eserini eleştirel bir incelemeye değerdendirdik.

2. Mažuranić'in İdeolojik Görüşleri ve Bosna'ya Yolculuğunun Nedenleri Üzerine

Kendi yazarlarının kişisel görüşlerini, bakış açılarını yansıtan ve özellikle de öyküleyici anlatım tarzında yazılmış olan bütün tarihî kaynakları incelerken göz önünde bulundurulması gerektiği gibi, seyyah Mažuranić'in eserini de yine seyyahın kendi zamanında Hırvatistan'da ve Bosna'da yaşanan tarihî ve siyasî olayları, onun entelektüel, kültürel ve siyasî profilini bilmeden anlamaya çalışmak veya onun seyahatnamesini tam manasıyla yorumlamak mümkün değildir. Bu nedenle aydınlatıcı olması açısından burada, yazarla yaşadığı dönemle ilgili bazı bilgileri aktarmak istiyoruz.

Matija Mažuranić, birçok önde gelen siyasetçi ve entellektüelin yetiştiği, saygın bir Hırvat ailesinde doğdu. Tanınmış bir şair olan kardeşi İvan aynı zamanda Hırvat kral naibi (Hırvat tabiriyle *ban*), ikinci kardeşi Antun ise edebiyatçı, dilci ve profesördü. Onlardan farklı olarak Matija, iyi bir eğitim almadı. Alman okulunu bitirdi, demircilik ve doğramacılık zanaatını öğrenerek yıllarca inşaat işleriyle uğraştı.¹

Matija'nın Bosna'ya yolculuk yaptığı dönemde Hırvatistan'daki siyasî hayat, İtir Uyanışı ve Yenilikçi Hareketi etkisi altındaydı ve Mažuranić'ler bu hareketin önde gelen destekçileriydi. Bu

1 Slavko Jezić: "Matija Mažuranić", Matija Mažuranić, *Pogled u Bosnu*, 2. baskı, Zagreb, 1938, s. VIII.

Hareketin destekçileri, o dönemde Hırvatistan eyaletleri arasındaki farklılıkların giderilmesi ve eski İllirlerden geldiğine inandıkları tüm Güney Slavları'nın tek bir siyasî ve kültür bütünlüğü altında bir araya gelmeleri için çabalıyordu (İllir Yenilikçi Hareketinin ismi de buradan gelmektedir). Onlara göre Bosna da bu ortak İllir bölgesinde yer almaktaydı ve Bosna'nın Osmanlı egemenliğinden kurtarılması, hareketin lideri olan Ljudevit Gaj'ın (Lyudevit Gay) en büyük saplantılarından biriydi. Ljudevit Gaj, Osmanlı'nın geri çekilmesinden sonra bu eyaleti, Macarların orayı ele geçirme tehlikesine karşı uyarırken, öte yandan da Ruslardan ayaklanma için maddi yardım ve silâh istedi. Bir casus ağı oluşturdu, Bosna'dan iltica eden Bosnalı Katoliklere yardım etti ve bunların Hırvatistan tarafından kabul edilmesini sağladı. İllir Yenilikçi Hareketi mensupları arasında, Osmanlı yönetimine karşı silâhlı ayaklanma başlatılması meselesi ve bu konuda Bosnalı Katolik ve Ortodoksların da kararlı olup olmadığı konusu, oldukça kapsamlı bir şekilde tartışılmıştır.² 1840 yılında iktidar Gaj'ı, Bosna'ya isyancılar göndermekle, rüşvetle ve konuşmalarıyla halkın aklını çelip onları devrime sürüklemeye çalışmakla suçladı.³

Yazdıklarına bakıldığında, Bosna'ya yolculuğu esnasında başından pek çok olay geçtiği anlaşılrsa da Mažuranić, Bosna'ya sadece bir maceracı olarak gitmedi. Kendisinin de belirttiği gibi amacı, "İlirya'nın bu bölgesinin ne durumda olduğunu" görmektir. Kardeşlerinin onu, Bosna ve Hersek halkı önde gelenlerinin nasıl bir hareket içerisinde olduğunu ve halk için bir şeyler yapılıp yapılamayacağını araştırması amacıyla Bosna'ya gönderdikleri de bilinen bir gerçektir.⁴ Mažuranić'in başka istekleri ve hedefleri hakkında kesin bir şey söylenemez. Ancak, gizli bir görevde olduğu, kendisinin de seyahatnamesinde belirttiği gibi: "Memleketimde hiç kimsenin nereye gittiğimi öğrenmemesi için yurtdışına seyahat ederken pasapor-

2 Marin Knezović, *Preporodna Hrvatska i Bosna i Hercegovina 1835-1849* (yayınlanmamış master tezi), Zagreb Üniversitesi Felsefe Fakültesi, 1998, s. 19.

3 A.g.e., s. 29-30.

4 S. Ježić, a.g.e., s. VIII – IX.

tumu yanıma almaya korkuyordum...” demesinden de anlaşılıyor. Matija'nın babasının, oğullarına yazmış olduğu ve Matija'nın kardeşine göndermiş olduğu mektuplar, olup bitenlerin aydınlanması açısından değerli kaynaklar oluşturmaktadır.⁵ Bu mektuplardan, daha önceden ailesine bağlı olan Matija'nın, nasıl olup da yolculuğu süresince hem ebeveynlerine hem de anlaşılamayan bir sebepten kendisi uzun bir süre ortalıkta görünmediği için “tek başına bıraktığı” iddiasıyla çevresi tarafından alay edilen genç karısına bir kez olsun yazmadığı görülmektedir. Aynı mektuplardan, ağabeylerinin, Matija'nın nerede olduğunu bildiklerini ama bu gerçeği babalarının bütün yalvarmalarına rağmen ona aylarca hiç bir şey söylemedikleri belli olmaktadır.⁶ O dönemin siyasî şartları gözönünde bulundurulduğunda Mažuranić'in yolculuk için resmi izni olmadığı çok net anlaşılmaktadır. Avusturya hükümeti yetkilileri, Babıâli ile iyi ilişkiler içerisinde olmaya çalışıyordu ve Habsburg Monarşisi uyruklarının Bosna'ya gidip oradaki halkı ayaklandırmaları ve bölgede karışıklık yaratmaları işlerine gelmiyordu. Avusturya Dışişleri Bakanı Metternich, Osmanlı İmparatorluğu'nun en mütenasip Avusturya komşusu olduğunu ve bu nedenle de ayakta kalması gerektiğini düşünüyordu.⁷

Yolculuğuna başlarken Mažuranić, Sava nehrini Dubica'dan (Dubitsa) geçiyor, ancak Bosna'da kısa bir süre kalıyor çünkü yol izni olarak verilen teskereyi alamıyor. Bu nedenle Sırbistan'a gidiyor, oradan da Drina üzerinden yine Bosna'ya geçiyor. Sınır bölgesinde kurtulan karantinada bir süre kaldıktan sonra 9 Aralık 1839 yılında Vişegrad'dan (Vişegrad) Saraybosna'ya gidiyor. Orada Saraybosna Mütesellimi Mustafa Paşa Babić'ten kendisinin işe alınmasını rica ediyor. Paşa'nın genç yabancıyı neden işe aldığını kestirmek ise zor. Seyahatnamesinde, Babić'in, Mažuranić'in zanaatkâr olarak

5 Milorad Živančević, “Građa za biografiju Matije Mažuranića (1817-1881)”, *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, XII, Cilt 1, Novi Sad, 1964, s. 83-113.

6 M. Živančević, a. g. e., s. 84.

7 M. Knezović, a. g. e., s. 55.

çalışmak istediğine inandığı ve tam da böyle birine ihtiyacı olduğunu söylediği iddia ediliyor. İşe kabul edilen seyyah, ihtiyacı olan aletlerin temin edilmesini beklerken belirli bir görevi olmadan Paşa'nın adamlarıyla zaman geçiriyor. Tabii bu dönem içerisinde kendisinin belirli bir deneme sürecinden geçirildiği ve gayri resmi olarak incelendiği tahmin ediliyor. Kısa bir süre sonra Mažuranić, Paşa'nın adamlarıyla Travnik'e gidiyor ve orada vezirler ve paşalar arasındaki görüşmelerin devam ettiği on gün boyunca kalıyor. Travnik'ten Saraybosna'ya atla dönerken hastalanıyor ve Paşadan kendisini görevden almasını rica ediyor. Kendisinin de belirttiği gibi planı, sağlığına kavuşunca kimliğini saklayarak Bosna'da kalmak ve tüm ülkeyi gezmektir, ancak Paşa şüpheli davranıyor ve kendisinden Bosna'yı terk etmesini istiyor. Bundan dolayı da Sırbistan'a doğru yola çıkıyor. Sınırı 27 Ocak 1840 tarihinde geçiyor.

Mažuranić, iki aydan kısa bir süre Bosna'da, sonra da seyahatnamesinde bahsettiği üzere Sırbistan'da bir yıla yakın kaldı. Bosna'da bulunduğu süre içerisinde Saraybosna'da ve Travnik'te yaklaşık kırk gün kaldı. Zamanının kalan kısmı Sırbistan'a yolculuk etmek ve ağır hasta olarak hanlarda dinlenmekle geçti. Mažuranić seyahatnamesinde işini tam olarak bitirmeden döndüğünü çok net belirtiyor: "Saraybosna'dan ayrılıp Sırbistan'a geri gitmem gerekiyordu ve asıl geliş sebebim olan şeyi yapamadığım için üzgündüm." Görevini yerine getirmek, her halde oradaki Katolik ve Ortodoks liderlerle görüşmek demektir. Bu niyetini sözde daha sonraki yolculuklarında yerine getirecekti, ancak o yolculuklarla ilgili raporlar o kadar romantik ve maceracı ifadelerle ve abartılarla doludur ki onları inanılır kabul etmek pek kolay değil. Bu raporlara göre Mažuranić, Hıristiyan ayaklanmalarına katılmış ve Karadağ'a silâh almaya gitmiştir.⁸ Milli hareketteki kahraman rolünü şiddetle kanıtlama ihtiyacından olsa gerek hayatının tamamının huzursuzlukla dolu olduğu ve kendini sürekli tehlikeli yolculuklara atma ihtiyacı duyduğu söylenebilir. Bir mektubunda, rüyasında bir adamın kendisine "Daha yüce

8 S. Ježić, a.g.e., s. IX.

amaçlar için yaratıldı.” dediğini gördüğünü, başka bir yerde ise “Halkın bütünlüğünün korunabilmesi için tam olarak bulunduğum yerde kendimi at nalındaki bir çivi kadar gerekli görüyorum.” diyor. Bir sonraki Bosna seyahati esnasında yazdığı mektubundaki şu cümle de yazarın kendini dev aynasında gördüğünü gösteriyor gibi: “Ya başıma mitre,⁹ ya götüme kazık.” Mažuranić’in hayatını ve eserini inceleyen araştırmacılar, ihtiyatlı bir şekilde karakterinin bu noktalarına da dikkat çekmeye özen göstermişlerdir. Fikrimize göre, seyahatnamesindeki bazı bölümlerin gerçeklik payını araştırırken karakterinin kesinlikle göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Akli dengesi yerinde olmayan yazarın oldukça hareketli geçen hayatı, 1881 yılında Graz yakınlarında bulunan Feldhof sanatoryumunda son buldu.

3. Tarihî Bir Kaynak olarak Mažuranić’in Seyahatnamesi

Kitap halinde bastırılan *Bosna'ya Bir Bakış yahut Bir Hırvat Vatanındaşının 1839-40 Yılları Arasında O Eyalete Kısa Bir Yolculuğu* adlı eserinde, Mažuranić’in Bosna’daki siyasî durumla ve o döneme ait olaylarla gelişmesiyle ilgili değerlendirmeleri yoktur çünkü ağabeyleri el yazısından siyasî içerikli ve “herhangi birine zarar verebilecek olan” sayfaları “her ihtimale karşı” çıkartmışlardır. Yine de Mažuranić’in, Bosnalı Müslümanların Osmanlı’ya karşı ayaklanmalarının önemli değişikliklere yol açacağına büyük ümitler bağlamak gerektiğini çünkü bu ayaklanmaların ilk başta bir halk hareketi değil dinî bir hareket olacağını, ancak halkın artık bunalmasından dolayı yine de yapılabilecek birşeyler olduğunu ağabeylerine söylediği biliniyor.¹⁰ Mažuranić, Osmanlılar ile Bosnalı Müslümanlar arasındaki nefretle birlikte sıradan Müslüman halkın zor durumunu da fark ediyor. Bosnalı Katoliklere ve Ortodokslara gelince; onları “kendi İtir kardeşleri” olarak gördüğü için onların aralarındaki tahamülsüzlük Mažuranić’i epeyce üzüyor.

9 Mitre, Miter olarak da yazılır: Katolik piskoposların kullandığı ayin başlığı.

10 S. Ježić, a.g.e., s. IX.

Mažuranić'in seyahatnamesi, Hırvat okurlar arasında çok büyük yankı uyandırdı ve İilir Yenilikçilerinin sonraki destekçilerini ve Bosna imajını kuvvetli bir şekilde etkiledi. Seyahatname yayımlandıktan hemen sonra Slovence, Çekçe ve kısmen Almancaya tercüme edildi. Yakın bir tarihten bu yana metnin tamamı İngilizce ve Almanca olarak bulunabilmektedir.¹¹

Matija'nın Bosnalı Müslümanlar ile ilgili hikâyelerinin, doğrudan doğruya bir tek seyahatnamesi aracılığıyla yayılmadığını vurgulamak da önemlidir. Matija'nın kendisinden büyük ve çok daha tanınmış kardeşi şair İivan Mažuranić de, 1846 yılında basılmış olan "Smrt Smailage Čengića" (İsmail Ağa Çengiç'in Ölümü) adlı ünlü destanında bu metnin yayımlanmış ve yayımlanmamış olan bazı bölümlerinden faydalanmıştır. İilir edebiyatının en değerli eserlerinden ve Hırvat Edebiyatı'nın en büyük yapıtlarından biri olarak bilinen bu destanın baş karakteri, bir tarihî şahıs olan Hersek ayanı ve mütesellimi Smailaga Čengiç'tir. Smailaga, tarihî kaynaklarda kendisi hakkında belirttiğinin aksine, destanda Hıristiyanlara karşı aşırı acımasız, gaddar ve şiddet uygulayan biri olarak tanıtılıyor, Hıristiyanlara karşı yürüttüğü savaş ise iyilik ve kötülük arasındaki savaş gibi gösteriliyor. Destanın yazarı, Müslümanların Hıristiyanlara karşı belirgin bazı vahşî ve acımasız davranışlarının sonraki yüz elli yıl boyunca okuyucuları önemli ölçüde etkileyecek olan görüntülerini, kardeşi Matija Mažuranić'in seyahatnamesinden alıp edebî tarza çevirerek vermiştir.

Okuyucular, tarihçiler ve diğer araştırmacılar birkaç kuşaktan beri Mažuranić'in bu eserini, o dönem Bosnası'ndaki durumu

11 Mažuranić'in seyahatnamesinin bir bölümünü Bruce McGowan İngilizceye çevirmiştir ve *Matija Mažuranić's 'A look at Bosnia'* başlığı altında yayınlamıştır: P. Oberling (haz.), *Turks, Hungarians and Kipchaks: A Festschrift in honor of Tibor Halasi-Kun. Journal of Turkish studies*, Cilt 8, Cambridge, 1984, s. 175-188. Yakın geçmişte tüm metnin çevirisi de yayınlanmıştır: *A Glance into Ottoman Bosnia*, Saqi Books, London, 2007 (çev. Branka Magaš). Almanca tercümesinin başlığı şudur: *Ein Blick nach Bosnien / Pogled u Bosnu/ oder eine kurtze Reise in jenes Gebeit, unternommen 1939-40 von einem Patrioten* (çev. Dr. H. Michner), Sprachinstitut des Bundesherres, Wien, 2008.

yansıtan güvenilir bir kaynak olarak görmekteydiler. Ancak, hiçbir seyahatnameyi geçmişte yaşanmış ve yazarın gözüyle tam olduğu gibi görülmuş bir kültürü yansıtan bir kaynak olarak değerlendirmemeli; aynı zamanda tamamen göz ardı edilmesi gereken bir metin olarak da görmemelidir.¹² Bu fikirden hareketle, yazarın bazı iddialarına eleştirel gözle bakmanın ve konuyu farklı bir perspektiften incelemenin zarurî ve mantıklı olduğunu düşünüyoruz. Kültür tarihçisi olan Peter Burke'ye göre seyahatnameler, sadece yazarlarının gördüklerini değil, seyyah ile bahsettiği kişiler arasındaki etkileşmeyi kaydetmeleri nedeniyle Mihail Bahtin'in dediği gibi "çok seslilik" de içerirler.¹³ Bu nedenle, Mažuranić'in metninin gerçeklik payını değerlendirirken, şüphesiz seyyahın kafasında, böyle bir Bosna imajının oluşmasını etkileyen subjektif ve objektif etkenlerin boyutlarını, yolculuk hedeflerini, yola çıkmadan önce neler düşündüğünü, gençliğini ve sınırlı eğitimini, cahil insanlardan aldığı bilgileri, Bosna yolculuğunu, kışın kötü hava şartlarını, yolculuğu sırasında kapmış olduğu hastalığını ve hastalığı sonrasında hissettiği bitkinliğini ve buna benzer etkenleri de dikkate almak gerekmektedir. Diğer Avrupa ülkelerinden gelen yolcularla kıyaslandığında, Mažuranić'in önemli bir avantajı vardı: yerel halkla iletişim kurabiliyordu, çünkü dil engeli yoktu. Bosna'da tüm dinlerden olan halk, onun anladığı, kendi ideolojisine göre İtirce olarak adlandırdığı ve Türkçe kelimelerin etkisini fazlasıyla hissettirdiği Güney Slavca, Boşnakça konuşuyordu. Yani iletişim kurabilmek için Mažuranić'in tercümanlara, daha doğrusu "Öteki" hakkında yabancı yolculara karşı yanlış bir izlenim yaratmak konusunda çok önemli bir etkiye sahip görünen arabuluculara ihtiyacı yoktu. Çeşitli kaynaklarda, Mažuranić'in Bosna'da Türkçeyi iyi öğrendiği ile ilgili iddialara rastladığımızı vurgulamamız gerekiyor, ancak bunlar onun Bosna'daki ilk ikameti ile bağlantılı olamaz. Çünkü bu ikamet süresi o kadar

12 P. Burke, "The Discreet Charm of Milan: English Travellers in the Seventeenth Century", *Varieties of Cultural History*, Polity Press, Cambridge, 1997, s. 94.

13 A.g.e., s. 100.

kısaydı ki hiçbir yabancı dil bu süre içerisinde öğrenilemezdi. Daha önemli bir konu da, Bosna'da iletişim kurabilmek için Türkçeye ihtiyacı olmadığı konusudur. İstanbul'a gittiği iddiaları doğruysa şayet, bu dili daha sonra İstanbul'a gittiğinde öğrenmiş olmalıdır. Osmanlı Türkçesinin Bosna'da, sadece resmi iletişim dili olarak kullanıldığı bilinmektedir. Yani Kadı Mahkemesinde ve Osmanlı iktidarı temsilcileriyle nadiren dolaylı iletişim durumlarında kullanılmıştır.

Mažuranić'in seyahatnamesinin, Bosna'ya dair siyasî tarihi açıklayan bir kaynak olarak sadece küçük bir bilgilendirme değeri vardır. Seyahatnamelerde sıkça görüldüğü gibi yazar, kendi anlattıklarının baş kahramanıdır ve gezileri, hastalıkları, sıkıntıları, attan düşmesi ve kıl payı ölümden kurtulması gibi olayların dışında ancak birkaç durumla ilgili detaylı bilgi aktarmıştır. Aynı zamanda Mažuranić, Tanzimat Fermanı'nın ilân edilmesinden kısa bir süre önce Bosna'ya geldiği halde İtir Yeniçeri Hareketi'nin bir yandaşı olarak ve Bosna'daki Hıristiyanların geleceğiyle oldukça yakından ilgilenen biri olarak kendisi için büyük önem taşıması gereken bu fermanın getirdiği yenilikler ile ilgili hiçbir şey yazmamıştır. Halbuki, Boşnaklar'a bu siyasal reformları zorla kabul ettiren fermanın, onun Bosna'ya gelişinden çok kısa bir süre önce Saraybosna'ya geldiği bilinmektedir.

Bilgi eksikliğinin nedeni, büyük bir ihtimalle yazarın kardeşlerinin metnin bazı bölümlerini elemelerinden kaynaklanıyor. Bunun bir diğer nedeni de, Mažuranić'in önyargılı ve dar bakış açısı ile bilgi aldığı insanların hayli cahil oluşudur. Saraybosna ve Travnik'te bulunduğu dönemlerde ve Bosna dağlarında yürürken kimlerle görüştüğüne bakılacak olursa, Mustafa Paşa ve Travnik'teki Beg Filipović (Filipoviç Bey) ile kısa görüşmeleri ve kendisine tercümanlık işini verme teklifinde bulunan bir kadıyla tesadüfen karşılaşması dışında o dönem Bosna halkından ne eğitilmiş bir Müslüman ne de eğitilmiş bir Hıristiyanla görüşmediğini fark ediyoruz.

4. Bosna, Hüzünlü ve Kasvetli Bir Bölge

Mažuranić'in seyahatnamesini anlamak için, yazarın Bosna'ya dair ön bilgiye sahip olmadan gitmediği gerçeğini göz önünde bulundurmanız önemlidir. "Önsözünde", Bosna hakkında neredeyse hiçbir şey bilinmediğini, Bosna'nın çatışmaların ve doğrudan savaş tehlikesinin ortadan kalkmasından bu yana kendisine duyulan ilginin azaldığı bir ülke olduğunu belirtmiştir. Yine önsözünün devamında bu ülke hakkında bilgi alınabilecek kitapların olmadığını, bu yüzden de yerel halka orayı "bize en yakın o Türk eyaletini" tanıtmaya görevini üstlendiğini söylemesini de seyyahın, "bilinmeyen" bir ülkede yaşadıklarıyla ilgili okuyucuların dikkatini çekme doğrultusunda anlatım becerisini kullandığı şeklinde değerlendirmek lâzım. İtiraz Yenilikçileri'nin programında Bosna'nın önemini bildiğimiz hâlde bu ülkenin, yazarın kendisi için bile *terra incognita* (bilinmeyen ülke) olduğunu tahmin etmek çok safça bir yaklaşım olurdu. Mutlaka oradaki durumla ilgili az da olsa bir ön bilgisi olması gerekirdi. Ljudevit Gaj'ın çıkardığı "İtiraz Halk Gazetesi" muhabirinin, Bosna'daki durumla ilgili düzenli bilgi gönderdiği bilinen bir gerçektir.

Mažuranić'in, yabancı yazarların seyahatnamelerini okuyup okumadığını ve bu eserlerin "vahşetin hüküm sürdüğü bir ülke" ile ilgili klişe ve modellerinden faydalanıp faydalanmadığını bilmiyoruz. Ancak onun seyahatnamesinde de Doğu'yu ziyaret eden Batılı yazarların seyahatnamelerindeki kültür üstünlüğü klişelerinin mevcut olduğunu fark ediyoruz.¹⁴ Avrupalı bir seyyah gibi, ziyaret ettiği ülke vatandaşlarına yüksekte bakıyor, kendisi de onlara büyük bir rahatlıkla tembeller, batıl inançlılar, pisler, aptallar, eğitimsizler gibi daha birçok olumsuz sıfatlar yakıştırıyor. Aynı zamanda da yerli halkın kültüründeki büyüler ve fallar onu özellikle hayrete düşürüyor. Kendi hikâyesini anlatmak için Doğu'yu zemin olarak

14 Rana Kabbani, Doğu seyahatnamelerinde raslanan bu gibi genellemeleri kalem alıyor, bkn. *Mythos Morgenland – Wie Vorurteile und Klischees unser Bild vom Orient bis heute prägen* (İngilizceden çev. G. Gockel ve R. Seuß), München, 1993.

kullanmış olabilir, çünkü Batılı seyyah, kendi seyahatnamesinin sadece yazarı değil, aynı zamanda eserinin başkahramanıdır da. Bu nedenle kendi sözde maceralarıyla ilgili hikâyelerindeki tehlike ve acıları gereğinden fazla abartmış olabilir çünkü yazarın kendisi en zor şartlarda bile hayatta kalmayı başarabilen bir kahramandır. Sıradan bir insanın geçemeyeceği ormanlardan, vahşi nehirlere geçiyor, birçok kez ölüm tehlikesiyle burun buruna gelip bu zor durumları bir şekilde atlatıyor.¹⁵ Bu motifler repertuarının büyük bir kısmına Mažuranić'in seyahatnamesinde de rastlıyoruz. Yolcumuz birkaç kere ormanlarda sürünüyor, delinmiş bir kayıkla taşmış Tuna Nehri'ni geçiyor, saldırganlardan kurtuluyor, hayatını kurtarmak için savaş veriyor. Kısmen veya tamamen uydurulmuş olabilecek bu bölümler, okuyucuların kafasında seyyahla, aynı zamanda da bulunduğu ülkeyle ve de vahşi insanların yaşadığı tehlikeli bölgeyle ilgili bir fikir oluşmasını sağlıyor.

Mažuranić'in seyahatnamesinde Bosna genelde kasvetli, hüznü ve tehlikeli bir ülke olarak gösteriliyor. Amacımız kesinlikle, bunun tam tersini ifade ederek Bosna'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun sonuna doğru sağlam ve adil kanunların hükmettiği, gelişmiş bir ülke olduğunu iddia etmek değil. Ancak Matija'nın Bosna'da sürekli tehlikelerin beklediğini ön plana çıkardığı ve orada insanın hayatını kaybetmesinin ne kadar kolay olduğu yolundaki uyarı ve çekincelerini, kendi subjektifliği etkisi altında oluşturduğunu düşünerek değerlendirmek lâzım. Anlattıklarından, kendisinin yorgun ve korkmuş olması nedeniyle zamanının büyük bir kısmını bulunduğu yeri ve yönü belirleyemeden gezinmekle geçirdiği anlaşılıyor. Mažuranić'in yerel halktan duyduğu ve seyahatnamesine de aldığı efsaneler, hem kendisinde hem de okurlarda Bosna'nın mistik, esrarengeç, karanlık, gerçek ve hayal arasındaki sınırlarının çok belirsiz bir ülke olduğu izlenimini beslemekteydi. Bosna'nın tehlikelerini vurgulayışının arkasında, yazarın kendisine verilen ödevi hakkıyla tamamlamamış olmasına bir mazeret bulma çabası mı saklı diye

15 A.g.e., metinde çeşitli yerlerde.

sorabiliriz. Yazarın Bosna'yı, bir yabancı için orada hayatta kalmanın bile büyük başarı olduğu bir ülke olarak göstermesinde pek de sakınca olmadığı sonucuna varırız.

Şimdi, Matija'nın eserini inceleyen bazı araştırmacıların özel ilgisini çeken ve özünde Matija'nın yolculuğunun büyük bir risk altında olduğu izlenimini uyandıran bölümlerden birine bakalım:

Olay, Paşa ve maiyeti Travnik'ten Saraybosna'ya dönerken yaşanıyor. Paşa'nın adamları arasında Omer Çavuş diye biri bulunuyor. Omer Çavuş, Mažuranić'in kendi yerini almasından korktuğu için ona zarar vermek için fırsat kollayan biridir. Yolcumuz attan düştüğü zaman Omer Çavuş kılıcını çekip küfürler ve tehditler savurarak onun üstüne yürür ama diğerleri yardıma koşup onu durdururlar. Bu olaydan kısa bir süre sonra yine Omer Çavuş seyyahımızın üstüne atılır ve yine kılıcını yarıya kadar çeker, sonra sanki biraz düşündükten sonra kılıcını tekrar yerine sokar. Bunun üzerine Paşa'nın maiyetinden biri olan berberbaşı, silâhsız olan Mažuranić'i korumak amacıyla, kılıcını taktığı yerde sözde bir çibanın olduğunu söyleyerek kılıcını taşıyamadığını bahane edip kendi kılıcını ona verir ve Omer Çavuş korkusundan geri çekilir. Anlatılanları gerçek olarak kabul etsek bile bu zorbanın, yabancıyı gerçekten öldürmek istediği sonucuna varamayız. Orada mutlaka çekememezlik ve aşağılamalar, hatta korkutmalar oluyor (Omer Çavuş kılıcını çeker, Mažuranić'in üstüne yürür, sonra geri çekilir) ancak gerçek öldürme niyeti görülüyor. Mažuranić de tıpkı Omer Çavuş gibi Paşa'nın hizmetinde çalışıyordu ve bu sebepten Omer Çavuş zaten Paşa tarafından cezalandırılmayı göze almadan Mažuranić'i kesinlikle öldüremezdi.

Tehlikenin gerçek boyutlarını metnin devamında dolaylı olarak, Mažuranić'in Paşa'nın görevinden ayrılmasından sonra öğrenebiliyoruz. Aynı Omer Çavuş, Mažuranić'i Saraybosna'nın dışına kadar yalnızca takip ediyor. Bu da onun, seyyaha hiçbir şekilde zarar vermek niyetinde olmadığını gösteriyor ki o artık yalnız, hasta ve silâhsız haliyle zaten kendisine hiç bir şekilde karşı koyamazdı.

Saraybosna'da insanın başına gelebilecek tehlikelerden bahsederken Mažuranić okuyucularda, oradaki hayatın güvensiz

olduğu, o yerlerde kimin başına ne zaman ne gelebileceğinin hiç belli olmadığı, bölgeye şiddetin hakim olduğu izlenimini uyandırıyor. Mažuranić, şehirde gece boyunca dolaşım, sadece kaprisinden öldürme alışkanlığı olan insanların bulunduğunu anlatan birinin anlattıklarını aktarıyor. Sözde bu insanlar kurbanlarını soymuyorlar bile: “Ve sabahleyin sokaklarda sık sık, üzerinde silâh, para, güzel kıyafetler ve göğsünde saat olan, yani üzerinden hiç bir şeyi eksik olmayan, ama omuzlarında kafası da olmayan delikanlıların bulunduğunu söylüyorlar. Bunları öldürenler ise, ustularını sadece kana bulamakla mutlu oldukları için bunu yapıyorlarmış” diye anlatıyor yazar.

Ne var ki o dönemden kalma Muvekkit'in *Bosna Tarihi*, Şeriat mahkemelerinden kalma siciller veya (Mažuranić'ten onlarca yıl önce) Molla Mustafa Bašeskija'nın (Bašeski) *Ljetopis*'i (yıllık) gibi başka kaynaklar ise, hayatın o kadar güvenli olmadığı sonucuna varmak gibi bir his uyandırmıyor.¹⁶ Bašeskija her yıl Saraybosna'da ne kadar kişinin öldüğünü kaydediyor, şiddet sonucu ölümlere yazılarında özel bir önem atfediyordu. Ancak *Ljetopis*'inde Bosna'da kafaların bu kadar kolay gittiği izlenimiyle karşılaşılıyor. Bu nedenle Mažuranić'e bu hikâyeyi, kendisini korkutmak veya kendisiyle alay etmek isteyen birinin anlatığına inanmak çok zor değil.

Bazı bireysel olayları genelleştirme eğiliminden dolayı yazarın Bosna'daki hukuk düzeniyle ilgili gözlemlerini doğru bulamayız. Örneğin, tüccarların rüşvet sayesinde karantinada kalma süresini kaldırmayı başardıklarını görünce Mažuranić: “Türklerin hiçbir belirli kanunu ve düzeni yok, sadece 'hadet' yani adet diye bir şey biliyorlar. Ancak *hadet* onların işine geldiği gibi uygulanıyor.” diye yazıyor. Metnin devamında yine aynı serbestlikle, “Her adam karısını istediği zaman öldürebilir, her efendi de hizmetçisini, hele Hıristiyansa, en ufak bir hata yüzünden bile istediği zaman öldürme hakkına sahiptir” şeklinde düşüncesini aktarıyor.

16 Mula Mustafa Ševki Bašeskija, *Ljetopis (1746 – 1804)* (çev. Mehmed Mujezinović), Veselin Masleša, Sarajevo, 1987.

Kıscası, Mažuranić'in dar bakış açısı, Bosna'da kaldığı sürenin kısa oluşu, oradaki halkla kısıtlı iletişimi, sert bir Bosna kışında hayatta kalma çabaları, bu ülkedeki durumla ilgili oldukça az önemli bilgi edinmesine neden olmuştur. *Bosna'ya Bir Bakış'ta* okuduğumuz çoğu iddia, yazarın durumu bilmemesi ve kendisine bilgi veren insanların da cahil olmaları sonucu edinilen iddialar olup bazen de sanki kasıtlı olarak okuyucuyu yanılgıya uğratmak amacıyla ortaya atılmaktadır. Böyle kısıtlı bir ortamda gezinip duran Mažuranić, ne yazık ki sokak ve kahve kültürü dışında bir Bosna göremedi. Bu nedenle onun seyahatnamesini okuyanlar, o dönemin Saraybosnası'nda çok sayıda bulunabilecek Arapça, Türkçe ve Farsça özel ve resmi el yazma eserlerinin bulunduğu zengin kaynaklara sahip kütüphanelerle ilgili bilgileri almaktan mahrum kalmışlardır, ayrıca şair geceleri ve tekkelerde sufilerin düzenlediği zikirlerle ilgili hiçbir şey öğrenememişlerdir. Dervişlerle ilgili bilgileri Mažuranić, aynen oradaki cahil insanlardan öğrenilebilecek şekilde aktarıyor: bu insanların öylece ortalarda dolaşan, silâhlı, Arap kökenli, katil sıfatını taşıyan bir nevi Müslüman rahipler olduğunu anlatıyor. Burada da, bir yabancı seyyahın bir ülke ve bu ülke vatandaşlarıyla ilgili sonuçlara varırken tahsili, ruh zenginliği ve farklı kültürlerle karşı açık olup olmamasının ne kadar önemli olduğu gerçeği çok net ortaya çıkıyor. Burada sadece, Mažuranić'le aynı dönemden olan Imbro Tkalac'ın (İmbro Tkalats) Bihać'ta (Bihaç) kısa süren bir ikameti ve oradaki Mehmet Beg Biščević (Mehmet Bey Bişçeviç) ve oğullarıyla olan arkadaşlıklarıyla ilgili yazmış olduğu yazılarında *Bosna'ya Bir Bakış'ta* rastladığımız bilgilerden tam olarak farklı, zıt, ölçülü ve temelli bilgilere rastladığımızı da belirtmek istiyoruz.¹⁷

5. Bosnalı Müslümanlarla İlgili İzlenimler

Bosnalı Müslümanlardan, onların kültürlerinden, zihniyetlerinden ve orada kendi yaşadıklarından bahsederken, veya onların adetlerine, dinlerine ve zihniyetlerine ayırdığı özel bir bölümde bilgi

¹⁷ Imbro Tkalac, *Uspomene iz Hrvatske*, Matice hrvatska, Zagreb, 1945.

verirken, Mažuranić'in önem verdiği ve bahsettiği gözlemler çoğu bölümde yazarın daha önce Hırvat Yenilikçileri'nin yayımladıkları gazetelerden okuduğu belirlemelerle örtüşüyor. (Belki de kısıtlı olan resmi tahsilindeki boşluğu yoğun bir şekilde okuyarak doldurmaya, telafi etmeye çalıştığı bilinen genç Mažuranić'in, bir entelektüel olarak yetişmesinde Türk konulu erken Yeni Çağ Hırvat Edebiyatı'nın oynadığı rolü, daha doğrusu bu edebiyatın yansıttığı Türk karşıtı eğilimleri gözardı etmememiz gerekiyor.) Hırvat Yenilikçi basınında Bosnalı Müslümanlardan bir nevi "asil vahşiler" olarak bahsediliyor. Onlara hem aydınlanmacı (tahsilsiz, batıl inançlı ve açgözlüler), hem de romantik bir gözle (onurlular ve zekiler) bakılıyor.¹⁸ Mažuranić'in metninde de Hırvat Milli Yenilikçileri'nin, Bosnalı Müslümanlara karşı o çelişkili yaklaşımını bulabiliyoruz. Romantik yaklaşımları, her şeyden önce yazarın seyahatnamesine yerleştiği halk hikâyeleri ve efsanelerinde görebiliyoruz. Ancak yine de *Bosna'ya Bir Bakış'ta* olumsuz imajların ağır bastığını söyleyebiliriz: Bosnalı Müslümanlar Mažuranić'e göre vahşi, görgüsüz, sofrada adabı olmayan, para için verdikleri sözden cayan, yalakalığı çok seven insanlardır ve onların suyundan gidenler onları çok kolay kandırabilirler. Konuşmaları – Mažuranić'e göre – çok çirkin ve ayıp: "Bu, onların en büyük eğlenceleri, insanlık ve dünya hakkında öğrendikleri ve bildikleri tek ilimleriydi." Bunun yanı sıra bir de tembeller, tüm günlerini topuklarının üzerine çömelmiş vaziyette geçirebilirler. Çalışmayı sevmiyorlar ama sürekli savaşmak istiyorlar. "Türkler, her zaman savaş olmamasından ve bir gâvurla veya kâfirle savaşmadıklarından şikâyet ederler. Zanaatını yapan zanaatçılar ve çıkarları peşinde koşan tüccarlar hariç bir şey yapmazlar." şeklinde onları tarif eden seyyah kendine has abartılı bir yaklaşımla sonuca varıyor.

Bosna'ya Bir Bakış'tan Mažuranić'in, en çok da Paşa'nın adamlarıyla (yemek temin edenler, atlara bakanlar ve bekçiler) zaman geçirdiği net bir şekilde belli oluyor. Bu yüzden onun, Bosnalı

18 M. Knezović, a.g.e., s. 84-87.

Müslümanların uygunsuz davranışları ve ilkel, ayıp sohbetler etme özellikleriyle ilgili fark ettikleri, bu insanlarla yaşarken gördüğü bazı davranışları veya alışkanlıkları genelleştirme sonucu ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Aynı şekilde, yazarın İslam dini hakkında doğru olmayan iddialarının, kendisinin bilgisizliği ve konuştuğu kişilerin cahilliklerinden kaynaklandığını düşünebiliriz. O belli ki ay ve güneş takvimleri arasındaki farkı anlayamadığından Müslümanların dinî bayramlarının her zaman ilkbahar ve sonbahara denk geldiğini, Müslümanların “üç azize” (peygambere) yani Musa, İsa ve Muhammed'e inandıklarını ve şarabın Tanrı'nın kanı olduğunu düşündükleri için içmediklerini iddia ediyor.

Mažuranić'in Türkçe kökenli kelimelere kattığı yorum ve Müslüman halkın konuşmalarından verdiği örneklerden belki, onun belirli iddialarının güvenilir olmadığını daha iyi anlayabiliriz. Yani bugün, her halükârda bir müezzinin “İçberi-la-a-a Alah-ila laaaa” demesini öylece kabul edemeyiz. Bu durumda biz seyyahın bu kelimeleri yanlış duyduğunu veya doğru kaydetmediğini veya birinin bu kelimeleri kendisine yanlış söylediğini düşünebiliriz (Mažuranić'in bu bilgileri belki de ezanın Arapça metnini bilmeyen cahil insanlardan almış olabileceğini göz ardı etmememiz gerekir). Benzer şekilde *kelime-i şehâdeti* de “Evşeduh Alah, ilalah, evşeduh Muhamede nasurlah” şeklinde iletiyor, *iman* yerine ise sürekli *aman* yazıyor. *Bosna'ya bir Bakış* ile ilgili bugüne kadar yayınlanan çalışmalara bakılırsa, hiçbir araştırmacı, bu seyahatnameye ve seyahatnamenin sonunda verilen Türkçe kelimeler sözlüğüne dayanarak o dönemdeki Bosnalı Müslümanların diliyle ilgili hiçbir sonuç çıkartmamıştır. Ve bir yandan bu seyahatnamenin 19 yy. ortalarında Boşnak dilinin incelenmesi için tamamen güvenilir bir kaynak olmadığı anlayışıyla karşılaşılırken, diğer yandan da Bosna'daki durumu ve bu ülke vatandaşlarının zihniyetini tanımak açısından güvenilir bir kaynak olarak bakılmaktadır. Bugünkü araştırmacıların bu metinde okudukları, Osmanlı Bosnası'yla ilgili kendi ön yargılarına sanki o kadar uyuyor ki Mažuranić'in iddialarının gerçekliğini araştırmak için hiçbir sebepleri bile kalmıyor. *Bosna'ya Bir Bakış* ile ilgili bazı çağdaş Hırvat

bilimsel ve uzman çalışmalarında, eser içerisinde kaba ve medenî olmayan davranışların ön plana çıkarıldığını ve bunu da yazarların daha sonra genelleştirdiklerini fark ediyoruz. Merhamet, şefkat ve insancıl davranışlardan bahsedilen bölümlerden ise üzerinde hiç de durulmadan öylesine, yani gelişigüzel bahsediliyor veya bu bölümler geçiştiriliyor. Bu konuyla bağlantılı olarak Omer Çavuş ile ilgili olan bölümde, sözde bir cinayet teşebbüsü dikkatleri çekiyor ancak yolcuyu savunmaya alan hatta ve hatta ona kendi kılıcını veren berberbaşının davranışı dikkate alınmıyor.

Mažuranić'in Saraybosna'dan Sırp sınırına kadar hasta halde sürdürdüğü yolculuğunu anlattığı bölüm de bununla ilgili olarak dikkatimizi çekmiştir. Mažuranić, han işleten bir sipahi'nin kendisiyle nasıl ilgilendiğini ve yine Müslüman olan tüccar yolcuların, yemeğini ödeme teklifinde bulduklarını anlatıyor. Onları yabancı bir ülkede ağır hasta düşen kendisi hakkında konuştuklarını duyar ve onların kendisine acıdıklarını farkederek. Mažuranić'in öyle halsiz, neredeyse ölmek üzere olduğunu gören hoca, ona kendi dininin gerektirdiği şekilde Tanrı'ya dua etmesini söyler. Hastanın buna gücü yetmediğini görünce de Kur'an'ı eline alarak başucunda okuduğunu anlatır. Diğer handaki Müslümanlar o kadar dikkatlidirler ki kendileri namaz kılarken, başka dinden olan Mažuranić'in odada kalmasına izin verirler. Mažuranić'in seyahatnamesiyle ilgili yazılar yazan bazı araştırmacılara, kabalık ve şiddetle ilgili anlatılanlardan farklı olan bu bölümlerin, Bosnalı Müslümanlar ile ilgili farklı sonuçlara varma doğrultusunda pek etkisi olmamıştır. Belki de bu tek taraflı yaklaşım Mažuranić'in Bosnalı Müslümanlar ile ilgili değerlendirmelerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü Mažuranić, bu insanların iyi oldukları için değil, sevap kazanmak adına iyilik yaptıklarını söylüyor. Her ne olursa olsun bu tür değerlendirmeler Osmanlı Bosnası'yla ilgili tek taraflı düşüncelerin katılığının bir kanıtıdır. Ne var ki bu seyahatnameye olan yaklaşım sergilenirken, tarihî katmanlara ve subjektif faktörlere dikkat edilmesi gerektiğinin bilincinde olan, seyahatname anlatılanların kaçınılmaz bir şekilde Mažuranić'in ideolojik yaklaşımlarının farkına varan ve yazarının "Öteki"ye bakışının

milliyetçilik eleğinden geçerek ortaya çıktığının farkında olan bazı yazarlar bile halâ bu görüşün arkasında yer alıyor.¹⁹ Bunun dışında *Bosna'ya Bir Bakış* ile ilgili bilimsel ve uzman çalışmalarda yazarın söylemi de kullanılarak değerlendirmeler yapılmıştır, böylece Bosnalı Müslümanlara, bahsi geçen kelime tırnak işaretine alınmadan “Türk” deniliyor. 19. yy'ın ortalarında Bosna'da, Türk isminin etnik değil, dinî kimliği belirttiğini biliyoruz. İslam “Türk dini”, Arap alfabesi ise “Türk yazısı” olarak geçiyordu. Osmanlı Bosnası'nda etnik Türklerin sayısı önemsenmeyecek kadar azdı. Mažuranić'in kendisi Bosnalı Müslümanlar ile Osmanlı Türkleri arasındaki farkı çok iyi biliyordu. Ve seyahatnamesini dikkatli okuyan biri, yazarın Türk adetlerinden, zihniyetinden ve alışkanlıklarından kesinlikle bahsetmediğini, Mustaf-paşa Babić, Omer Çavuş, Berberbaşı ve handaki yolcular gibi kişilerin ise etnik Türk değil, Slav Boşnaklar olduğunu çok net görecektir.

6. Bir İlâve: Sansüre Uğramayan Mažuranić

Mažuranić'in seyahatnamesinde ortaya çıkan Bosna imajı, 1974 yılında yayımlanan başka bir elyazmasında daha net ortaya çıkmıştır. Sırp edebiyat tarihçisi M. Živančević (M. Jivančević), Zagreb Milli ve Üniversite Kütüphanesi'nde bulduğu bir elyazmasını, içeriği, imlâsı, retoriği ve el yazısı bakımından detaylı bir şekilde incelemesi sonucu, bu metnin Matija Mažuranić'e ait olduğunu ortaya attığı iddialara da dayanarak açıkladı.²⁰ *Put jednog inostranca po Turskoj carevini* (Türk İmparatorluğunda Bir Yabancı'nın Yolculuğu) adını taşıyan

19 Mažuranić'in *Bosna'ya Bir Bakış* eserine bazı Hırvat yazarlarının eleştirel yaklaşımlarını iki bilimsel makalemizde açıkladık: “Pogled u Bosnu' Matije Mažuranića kao povijesni izvor”, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 56/2006 (2007), s. 177-191; “A Croat's View of Ottoman Bosnia: The Travelogue of Matija Mažuranić from the Years 1839-40”, *Living in the Ottoman Ecumenical Community: Essays in Honour of Suraiya Faroqhi* (haz. V. Constantini ve M. Koller), Brill, Leiden, 2008, s. 293-305.

20 M. Živančević, “Nepoznati putopis Matije Mažuranića?”, *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, 22. kitap, 1. defter, Novi Sad, 1974, s. 23-47.

bu elyazması, 1843-44 yılında yazılmıştır. Ancak Živančević, içinde söz edilen olaylardan dolayı bu elyazmasının 1843-44 yılından birkaç yıl önce yazılmış olabileceğini ve *Bosna'ya Bir Bakış'ın* devamı veya bu eserin yayınlamasından önce Mažuranić'in kardeşlerinin tedbir gereği seyahatnamenin metninin içinden çıkarttıkları bölümler olabileceğini düşünüyor.²¹ Bu düzenlenmemiş, sansüre uğramamış olan metin, bu kitapta yayınladığımız Matija'nın seyahatnamesinin daha net bir şekilde anlaşılması konusunda yardımcı olmuştur. Ve bu metin, seyyahın Bosnalı Müslümanlara karşı olumsuz tutumunu yansıtan anlatımının, yine de sadece kötü rastlantıların bir eseri olmadığını gösteriyor .

“Yolum Türklerin ülkesine düşeli iki yıl oldu. Medenî Avrupa ülkelerini bırakıp Türkiye yoluna düşmeye beni en çok teşvik eden neden, çeşitli halklarla ve adetleriyle tanışmaya olan hevesim oldu. Bu yolda vahşî Müslümanların Hıristiyanlara karşı görmedik ve işitmedik şiddetlerini görecektim.²² Doğruyu söylemek gerekirse; gaddar Osmanlılar bütün İmparatorluklarında zavallı Hıristiyanlara eşi görülmemiş eziyet çektirirler. Yine de Bosnalı Türkler (*Poturitse*) Hıristiyanlara eziyet çektirme konusunda Osmanlılara çoktan üstün çıktılar. Bosnalı Türklerin Hıristiyanlara karşı amansız ve acımasız tutumlarını en yüksek noktaya ulaştırdılar.”

Mažuranić, eserinin devamında haraç alanların Hıristiyanlara karşı görülmemiş katı davranışlarına şahit olduğunu anlatıyor ve en ince ayrıntılarına kadar atların kuyruklarına bağlanmak suretiyle insanlara işkence edildiği sahneleri aktarıyor. Bu sahneler, birkaç yıl sonra kardeşi Ivan Mažuranić'in (İvan Majuranić) yukarıda sözünü ettiğimiz “Smrt Smailage Čengića” adlı destanına edebî bir üslupla aktarılmıştır. Her halükârda uydurulmuş olan bu bölüm, basmakalıp nitelikler taşımasına rağmen, Ivan Mažuranić'in bu destanının çok sayıdaki okuyucusu için Osmanlı Bosnası'ndaki Hıristiyanların hayatlarını anlatan vazgeçilmez bir bölüm olmuştur.

21 A.g.e., s. 26-29.

22 A.g.e., s. 32.

Matija'nın Bosnalı Müslümanlar ile ilgili öyle olumsuz yorumlar ortaya atmasının nedeni, Bosna'daki Hıristiyanların durumunu dayanılmaz olarak gösterip onların özgürlüklerine kavuşmaları için bir savaşın organize edilmesini gerekli göstermek idi. Metnin kendisinde de Mažuranić'in kime seslendiği çok net bir şekilde belli oluyor. "Şimdi aydın ve eğitilmiş Avrupa beyleri, bu yazılardan Türklerin Hıristiyanlara karşı kullandıkları kötülük ve nefreti görebilirsiniz"²³ Bu niyetin yanı sıra Živančević'in incelediği elyazmasında Mažuranić'in abartılı, hatta sağlıksız bir şekilde kendi tarihî göreviyle meşgul olduğunun belirtilerini ve kendi cesaret ve becerikliliğinin fazlasıyla büyütüldüğünün birçok örneğini görüyoruz. Yerel Müslüman halkın ve yönetimin aşırı katı ve yırtıcı olarak gösterilmesi dışında kendi kahramanlığının dikkat çekmesini başka ne sağlayabilir ki?

M. Živančević'in araştırmaları sayesinde sözü edilen elyazmasıyla ilgili çok değerli ve aydınlatıcı bir yorum edindik. Bu yorumun Mažuranić dönemi yazarlarından Fransisken rahibi Grga Martić'e (Gırğa Martiç) ait olması çok önemlidir. Atalarından kalan ve sözünü ettiğimiz bu elyazmasını ilk bulan tarihçi Vladimir Mažuranić, 1893 yılında Grga Martić'ten bu metinle ilgili kendi düşüncesini ifade etmesini ve onu kimin yazmış olabileceği konusunda kendi fikrini beyan etmesini rica etmiş. Bütün hayatını Bosna'da geçiren Martić verdiği cevapta, bu elyazmasında anlatılanların gerçekliğine inanmakta güçlük çektiğini, insanların atların kuyruklarına bağlanıp öldürülüşünden behsedilen bölüm için ise, "Türklerin acımasızlığını fazlasıyla vurgulayan tam bir şair uydurması; ne Bosna'da ne de Hersek'te insanların, atın kuyruğuna bağlanarak sürüklenmesi ve parçalanarak öldürülmesi gibi bir olay görülmediği gibi (...) en yaşlı insanlardan bile kendi dönemlerinde ve dediğim gibi tüm ülke genelinde böyle bir olayın yaşandığını da duymadım" diye yazıyor.²⁴ Martić yazıda anlatılan söz konusu sahnenin, ve (o dönemde meş-

23 A.g.e., s. 38.

24 A.g.e., s. 42.

hur olan) “Smrt Smailage Čengića” destanındaki sahnenin de iğrenç olduğunu sözlerine ekliyor.

Tüm bu anlatılanlara dayanarak, Grga Martić'in o dönemde kesinlikle bilemeyeceği bir gerçek, bugün çok net olarak bilinmektedir: Şair Ivan Mažuranić, destanındaki o sahneyi, varlığı yakın geçmişe kadar bilinmeyen kardeşi Matija'nın, sözünü ettiğimiz el yazmasından almıştır. Bunun ardından belli ki abartmaya ve iftira atmaya yatkın bir insanın bu hayal ürünü ifadeleri, Hırvat okurların bilinçlerinde nesillerce yaşamaya devam etmiştir.

POGLED
V
B O S N U,

II
KRATAK PUT U ONU KRAJINU,

učinjen 1889—90.

22
Jednom Domovodcu.

BOSNA'YA BİR BAKIŞ

YAHUT

BİR HIRVAT VATANDAŞININ 1839-40 YILLARI
ARASINDA O EYALETE KISA BİR YOLCULUĞU

Yazarın önsözü

Hersek'i ve Türklere ait olan Hırvatistan'ın bir bölümünü içine alan bu yakın Türk eyaleti Bosna, dört bir yanından Avusturya eyaletleriyle, yani Hırvatistan, Slavonya ve Dalmaçya'yla çevrilidir. En kısa yol düşünülürse, Türk sınırı, Zagreb'e Bjelovar'dan [Byelovar] daha uzak değil, Varaždin'den [Varajdin] ise biraz daha uzakta, yani on bir mil kadar. Petrinja [Petrinya] üzerinden posta yoluyla gidildiğinde, Kostajnica [Kostaynitsa] Raştel'ine¹ kadar on iki milden daha fazla sürmez. Karlovac [Karlovats] sakinleri için Türk sınırı Zagreb'ten daha yakındır. Türkler sadece bizim en yakın komşularımız olmakla kalmıyor. Küçük Hırvatistan krallığımızın neredeyse üçte biri (Una ile Vrbas nehirleri arasındaki tüm bölge) Türkün yönetimi altında. Buna rağmen, az çok okumuş yurttaşlarımız var ki Amerika, Çin, Hindistan v.s. hakkında anlatabildikleri, Bosna hakkında anlatabildiklerinden daha çok. Bunun nedenini tahmin etmek zor değil. 200 yıldan daha uzun bir süre atalarımız Türklerle savaşırken epeyce mücadele etti ve çok kan döktü. Ancak (Takdiri İlahi sayesinde ve lütufkâr yönetimin çabalarıyla) 80 veya 90 yıl önce iki ülkemiz arasında askeri bir sınır bölgesinin kurulması ve sınıra güçlü bir güvenliğin konmasının ardından, bu kadar uğraştan sonra biraz soluklanabildik ve bu tarafta kendimizi güvende hissederek, kalkınmış ve gelişmiş Batıda neler olup bitiğini görmek için Türklere arkamızı döndük. O dönemden bu yana hâlâ geriye hiç dönüp

---

1 [Raştel: Alm. *Raststelle* "dinlenme yeri" ya da Lat. *rastellum* "gümrük", eskiden sınır pazar yeri. Yazarın, Türk okuruna hiç yabancı gelmeyecek Türkçeden alıntı kelimeler ve İslamiyet'le ilgili açıklamalar içeren dipnotlarını çevirmemeyi uygun bulduk. 1 No'lu dipnot dahil yerli âdetlerden söz eden diğer dipnotlar ise Türkçeye çevrilmiştir. Ayrıca, çeviri metninde Türk okuyucusuna hiç de yabancı gelmeyecek kelimeleri *italik* olarak verdik. Köşeli parantez içindeki dipnotlar kitabı hazırlayanlara aittir.]

bakmadık gibi. Tam aksine, sürekli Batıya bakmaktan, Almanları ve İtalyanları, Fransızları ve İngilizleri kendimizden iyi tanımayı öğrendik. Dünyanın kalan bölgeleri hakkında da, en yakın batı komşularımızdan öğrenebildiğimiz kadarını biliyorduk, ki bunların kendileri bile Bosna hakkında neredeyse hiç bir şey bilmiyorlardı.

Ama bu her zaman böyle mi devam edecekti? Artık fikrimizi değiştirip en kısa yoldan İllirya'mızın² bu noktasında geçerli olan şartları kendimiz için öğrenmemizin zamanı gelmemiş miydi? Avusturya İmparatorluğu'nun daha büyük bir bölümünü ve özellikle de bütün Avusturya'ya ait İllirya topraklarını gençken (kalfalığımda) gezdiğim için, içimde Bosna'yla da ilgili bilgi edinme isteği uyandıran şey, bu ve buna benzer düşüncelerdi. Ama bu bilgileri nereden alacaktım? Kitaplar yoktu. Sadece ülkeyi görmek, ülkenin dilini ve adetlerini öğrenmek amacıyla oraya giden bir gezginle daha önce hiç tanışmamıştım. Böylece ne pahasına olursa olsun Bosna eyaletine kendim gitmeye karar verdim. Acemi kalemim izin verdiği ölçüde dürüstçe, oradan edindiğim bilgi ve tecrübeyi burada hevesli okurlarımın beğenisine sunuyorum. Gerçi bu yazdıklarımın kimse bu ülkeyi tam manasıyla tanıyamayacaktır. Yine de dünyanın farklı bölgeleriyle ilgili bu tarz yazıları okumaktan hoşlanan kendi yurdumun insanlarının, orada kaldığım sürece ölümle burun buruna gelerek, bu komşu ülke (içinde sadece soydaşlarımızın, gerçek İllirlerin yaşadığı) hakkında, en azından elimden geldiğince edindiğim bilgileri evlerinde güven ve rahat içerisinde, huzurlu bir şekilde öğreneceklerine mutlu olacaklarına inanıyorum. Benim niyetim orada daha uzun süre kalmak ve tüm ülkeyi yılın her mevsiminde görmeyi, ancak gittikçe kötüleşen sağlık durumum, seyahatimi kısa kesip beni en kısa zamanda eve dönmeye zorladı.

Yazar

2 [İllirya, antik çağda İllirler adı verilen boyların Balkan Yarımadası'nın batısında, Adriyatik Denizi'nin genel olarak Dalmaçya kıyılarında kurulmuştur. İllirlerin bilinen ilk hükümdarları M.Ö. 4. yüzyılda hüküm sürmüştür. 19. yüzyılın ortalarında oluşan Hırvat Yenilikçileri, İllirya adını siyasi bir kavram olarak kullanmaya başladılar. Bununla ilgili daha ayrıntılı bilgiler edinmek isteyenlerin kitabın önsözüne bakmaları tavsiye edilmektedir.]

I. Bölüm

Bosna'ya Yolculuk ve Geri Dönüş

31 Ekim'de [1839] Karlovac'a geldim. Oradan bir kayıkla Jasenovac'a [Yasenovats] geçmeye çalıştım ama o dönemde gemiler hâlâ Kupa Nehri'nin akışına ters seyrediyordu, bu nedenle Sisak'a kadar yürüyerek devam etmeye karar verdim. Karlovac'da üç gün kaldım. Oradaki insanlar bana, Sisak'a seyahatimin bazı noktalarında anayol haricinde başka bir rota çizerek yolumu kısaltabileceğim tavsiyesinde bulundular. Toran köyüne gelince sola dönmem ve daha sonra Petrinja kadar uzakta bulunan ve bir köyden diğerine giden patikaları takip etmem gerekiyordu.

Karlovac'dan 3 Kasım'da yola çıktım. Toran'a ulaştınca sola dönüp bir köye geldim ve insanlara Sisak'a giden kestirme yolu sordum. Burada hiç kimse, Sisak'ın ne demek olduğunu, hatta dünyanın neresinde bulunduğunu bile bilmiyordu, ama buraya kadar gelmişken, başka bir köye ilerlememin iyi olacağını, orada belki de bu benim bahsettiğim Sisak'a giden yolu muhtemelen bilecek birini bulacağımı söylediler. Bana gösterilen yolu takip ettim ve sık sık bir kavşaktan diğerine geldiğimden ya da etrafta yolu soracak kimse bulamadığımdan en sık kullanıldığını tahmin ettiğim ve bu anayol olmalı diye düşündüğüm patikaları takip etmem gerekiyordu. İşte böylece yürüyerek kendimi patikaların dört yana dallanıp budaklandığı bir ormanın ortasında buldum. Anayolu oluşturduğunu düşündüğüm yol ise kayboldu. O gün, yanıma hiç çörek almadığım için sabah Karlovac'da içtiğim rakı dışında ağızma daha hiç bir şey sokmamıştım. Güneş, bütün gün boyunca gökyüzünde görünmemişti ve hava sanki kararmak üzereydi. Ayrılan yollardan bana en doğru görünenlerin birinden acele devam edip yolun sonuna geldiğimde hava tamamen kararmıştı. O an bu gece karanlığında yolu

görmeden nereye gideceğim diye düşündüm. Etrafta çok ağaç vardı, ancak şanssızlığımıza pipo kullanmadığımdan yanımda geceyi geçirebileceğim bir yerde ateş yakacak bir çakmak taşım bile yoktu. Kendi kendime içimden her ne yöne doğru olursa olsun, tüm gece yürümeme gerektiğini söyledim. Bu şekilde, ya bir köye varacaktım ya da bu uzun kış gecesinde ateş yakamadan bir yerlerde oturup kalarak soğuğa yakalanmaktan kaçınacaktım.

Böylece şaşkın gibi dolaşarak bir tepeciğe ulaştım. Uzaklarda belirlip aniden gözden kayboluveren ateşi fark ettim. Ateşi tekrar görmek için bekledim. Aynı ateş üç dört kere görüldü ve çabucak kayboldu. Bana öyle geliyordu ki, gördüğüm şey dış kapısı bana bakan bir ev olmalıydı. Evdekiler henüz uyumamıştı, ama sanırım kapıdan bir içeri bir dışarı girip çıkıyorlardı, işte bu, ışığın belirlip kaybolmasının nedeniydi. Çok sayıda çukur ve tümseklerin üzerinden doğrudan o yöne doğru yürümeye başladım. Bu arada, karanlıkta yolumu kaybetmemeye de çok özen göstererek nasıl olduysa bir evin önüne geldim. Hâlâ uyanık olan ev halkı, kapıyı açarak içtenlikle evlerinde kalmamı önerdiler. Bu evde genç ve çocuksuz iki evli kardeş yaşıyordu. Evlerinde bulunan üç beş eşya temiz ve düzenliydi ve ayrıca onların dördü de güzel ve temiz giyinmişti. Bana aynı şekilde temiz bir köy akşam yemeği verdiler, yemekte de bol şarap getirdiler. Bol bol mısır³ ve patates kızarttık, ceviz kırdık ve boğazımız içtiğimiz şarapla bayram etti. Uzun uzun sohbet ettikten sonra gelinler, benim için iki çarşaf ve bir örtüyle örttükleri samandan bir yatak hazırlayıp, başımın altına da bir yastık verdiler.

Sabahleyin kalktığımızda bana yolu gösterdiler ve ben de yoluma devam ettim. Fakat yollar yine birbirine karışınca söylediklerinin bir faydası olmadı, nereye gideceğimi bilemedim. Yine eskisi gibi yapıp daha geniş yollardan devam ederek, yine aynı kaderle karşılaştım ve önceki günkü gibi yolum ormanda son buldu. Geçirdiğim bu ilk günler boyunca yağın şiddetli yağmurdan her yer çamur ve

3 Mısırları topladıktan sonra koçanları, sonbaharda pişirecek bir şeyleri olsun diye toprağın altında veya bir depoda muhafaza ediyorlar.

balçık içindeydi. Yaşlı, koca gövdeli bir meşe ağacına kadar geldim. Altında çobanlar herhalde ateş yakmışlardı ki, alevler ağacın gövdesinde bir insanın yağmurdan korunabileceği büyüklükte bir tür oyuk açmıştı ve çobanların etrafında oturdukları ocağın kenarında iki kütük bulunuyordu. Artık çamurlu ormanın içinde gezmekten bıkmıştım, dinlenmek için orada biraz oturdum. Torbayı sırtımdan indirdim ve bir dahaki sefere kısa yoldan giderken nelere dikkat etmem gerektiğini kafama yazmaya başladım.

Dinlendikten ve yapmam gerekenleri hafızama çentik attıktan sonra torbamı aldım ve yoluma devam ettim. Yağmurlu havadan dolayı gökyüzünde güneş görünmediğinden gece olmuş gibiydi ve doğuya mı yoksa batıya mı gittiğimi bilmiyordum. Tek derdim boynumu kırmaktan kaçınmaktı. Yol nereye götürüyorsa gidiyordum. Yer yer ayrılan yoldan, yer yer patikadan yürüyordum. Sağlam bir dört saat yürüdüktan sonra yine daha önce dinlendiğim meşe ağacının dibine geldim. Gözlerime inanamayarak, acaba yanlış mı düşünüyorum diye etrafa bakındım ama her şey bugünkü gibi görünüyordu ve kendi botlarımın, daha önce oturduğum yerdeki izlerini tanıdım. Bu nedenle o noktada, hafızama gelecekte kestirme yolları kullanmamla ilgili bir çentik daha attım. Bu şekilde, herhangi bir köye hiç ulaşmadan, aynı ormanın etrafında sürekli çember çizerek bir hafta kaybedebileceğimi düşündüm. Ama havanın yakında kararacağını farkedince, diğer yöne doğru elimden geldiğince dikkatli bir şekilde hızlı adımlarla yürüdüm. Birden yolumun hep daha geniş ve daha iyi olduğunu farkettim, fakat o zaman da hava karardı. Hep daha az çamurlu yerlerden yürümeye çalıştım, ama artık boynuma kadar çamura batsam bile yolun ortasından yürümeye devam etmem gerekiyordu. Geceleyin, bir önceki gece konakladığım evdekinden daha çok ama daha fakir insanların yaşadığı bir eve geldim. Ama yine de bu insanlar, beni memnuniyetle kabul edip ellerinden geldiği kadar iyi ağırladılar. Oradan itibaren artık kaybolmayacağımı, ama köyden köye giden doğru yolları takip ederek öğle yemeği zamanı Glina'ya ulaşabileceğimi, ama yine kestirme yollardan gitmeye kalkarsam, Sisak'a ulaşmamın iki haftadan fazla süreceğini söylediler.

Sabah erkenden yola çıktım ve tam öğle yemeği vaktinde Glina'ya vardım. Gece için Glina'dan Marinbrod'a geçtim. Daha sonra da bir faytoncuyla 6 Kasım 1839 tarihinde Sisak'a geldim.

Sisak'ta iki gün geçirdim. Oradan 9 Kasım'da Zemun'a giden bir burçela⁴ ile aşağıya doğru Jasenovac'a kadar gittim. Biraz düşünüp Una nehri boyunca akıntıya karşı Kostajnica'ya yürümeye karar verdim, eğer izin verirlerse oradan da Bosna'ya geçebilecektim. Eve [memleketime] dönüşte herkesin nereye gittiğini anlamaması için, yabancı krallık pasaportumu yanıma almamıştım. Ancak *Generalkomand*'dan [Genel Komutanlık] benim için hiç faydası olmayacak kısa süreli bir pasaport haricinde herhangi bir şey almak imkânsızdı, bu yüzden pasaport için başvurma zahmetine bile girmedim. Kostajnica Köprüsü üzerinden geçmeme izin vermezlerse “Una Nehri'nden gizlice karşıya geçerim” diye düşündüm. Kostajnica'ya gelince sınır komutanlığına gittim ama nafile. Pasaportum olmadan karşıya geçmeme izin veremeyeceklerini söylediler. Bu sefer bölge halkına, fark edilmeden karşıya nasıl geçebileceğimi gizlice sordum. Onlar ise bunun en iyi şekilde, Türklerin ülkesinden⁵ gelen kaçak malların da geçirildiği Dubica'ya [Dubitsa] yakın bir yerden yapılabileceğini söyleyerek bana bu konuda akıl verdiler. Netice itibarıyla, Dubica'ya geri döndüm ve malın geçirildiği yere gelince, karşımda sürekli Türk tarafına doğru bakan, bir omzunda çapraz asılı deri bir çantasıyla iyi giyimli genç bir beyefendi gördüm. Beni fark edince ilgilenmiyormuş gibi, biraz da endişeli bir halde hızla bana doğru yaklaştı. Karşılıklı selâmlaşarak birbirimize nereden geldiğimizi sorduk. Onun niyetini ta uzaktan görür görmez anladığım için, ilk önce ben kendi niyetimi açıkladım.

4 [Burçela, küçük bir tekne türü.]

5 [O dönemlerde, Osmanlı İmparatorluğu'nun en batıdaki eyaleti olan Bosna-Hersek'in, Avusturya'nın en doğudaki eyaleti olan Hırvatistan'la ortak sınırı olduğu için Hırvat yazar ve gazeteler Bosna'yı genellikle Türkiye olarak adlandırıyordu. Matija Mažuranić'in seyahatnamesinde de Bosna yerine Türkiye adı sık sık geçmektedir. Biz çeviride Türkiye değil, 'Türklerin ülkesi' şeklinde ifade ettik.]

dım ve eğer mümkün olursa, Türklerin ülkesine gitmek istediğimi söyledim. O da aynı niyette olduğunu söyleyerek, günümüzdeki yaşam zorluklarından dolayı Bosna üzerinden Sırbistan'a geçip orada papaz olmayı düşündüğünü söyledi. Bu arada oldukça iyi eğitim aldığını ve kilisede çok iyi ilâhî okuyabildiğini, böylece Sırbistan'a gider gitmez kısa süre içinde piskopos olabileceğini düşündüğünü de ekledi. Kendisine nereli olduğunu ve şu anda geçimini ne ile sağladığını sordum. O ise, Slavonski Brod şehrinden geldiğini, ayrıca sürekli bir yerden bir yere giden bir öğretmen olduğunu ve eline fırsat geçtikçe birilerine bir şeyler öğretip geçimini bu şekilde sağladığını açıkladı. İçimden: “Şu anda karşında kandırabileceğin bir aptal mı var zannediyorsun? Sen onu külahıma anlat!” dedim. Ama Türklerin ülkesinden geçerken yol boyunca bana arkadaşlık yapacak birinin, yolculuğu daha iç açıcı kılacağını düşünerek onun hakkında kötü şeyler aklıma getirmemeyi tercih ettim. Böylece ikimiz karşıya nasıl geçeceğimiz ve oraya ulaştığımızda Türklerle⁶ neler söyleyeceğimiz konusunda anlaştık. Nihayet nehir kıyısına 50 kulaç kadar yürüyüp bir söğüdün altına oturduk. O an benim Öğretmen, parmaklarıyla bir haydut [*hajduk*] gibi ıslık çalarak elini salladı, bunun üzerine Türkler bir kayığa atlayarak suyun bu tarafına geldiler. Bize yaklaşıp ne istediğimizi sordular. Biz de, Almanların ülkesinde fazlasıyla usta olduğundan ve orada ekmek parası kazanamayacağımızı düşündüğümüzden Türklerin ülkesine gidip orada zanaatla uğraşmak istediğimizi söyledik. Bizi nehrin öte yanına ucuza götürebileceklerini, ancak bu olaya Sipahi'nin [*spahija*] nasıl bakacağını bilmediklerini açıkladılar. Biz ise, Sipahi'yle kolay başa çıkabileceğimizi, onların bizleri sadece karşıya geçirmeleri gerektiğini söyledik. Bunun üzerine Türk: “Vallahi [*Vallaha*] siz bana birer yirmilik⁷ verin de ben sizi ırmaktan geçireyim, sonra canınız

6 Bunlar, bir Türkle bir Hıristiyan idi. Halkımız nasıl Türklerin ülkesinden her gelene Türk derse, Türkler de [yani Boşnaklar] her Avusturyalıya *Şvabo* [Alm. Schwabe] diyorlardı.

7 [Metinde adı *cvancika* (Alm. zwanzig = yirmilik) olarak geçen bu Avusturya gümüş parasının resmi adı Kreuzer idi.]

isterse taş yapılı Zadar'a kadar bütün yolu katedebilirsiniz. Hadi gelin.” dedi. Hemen kayığa atladık, onlar ise ellerindeki sopalarıyla kayığı kıyıdan ittirdiler.

O yerde nehir geniş ve sığdı, bu yüzden kürek gerekmiyordu, sopalar sayesinde kayık ileri doğru ittirilebiliyordu. Su, en fazla da nehrin ortasında sığdı ve kayığımız işte oraya saplandı kaldı. Türkler, kayığı nehrin daha derin olan yerine, yani yukarısına doğru ittirirken nehrin Alman tarafında bazı çobanlar belirdi ve Türk kayığında Alman kıyafetli iki kişi gördükleri için, “İki adam kaçtı! İki adam kaçtı!” diye bas bas bağır-maya başladılar. Türkler kayığı daha hızlı hareket ettirdiler ve karşı kıyıya geçtik. Karşı kıyıya geçince bizi kendi kulübelerine soktular. Karşı taraftaki çobanlar nihayet bağır-mayı kestiler.

Türk, kendi ulahını⁸ sipahi'yi getirmeye gönderdi, işte o an bizim yine ödümüz ko-ptu. Korkumuzu fazla belli etmemek istemesek de bunun hiçbir faydası yoktu, çünkü ikimiz de yaprak gibi titremeye başlamıştık. Aramızda Almanca, “Kim bilir şimdi nasıl bir sipahi ile, nasıl merhametsiz biriyle karşılaşacağız” diye konuşuyorduk. “Bu adam ikimizi de bağlayarak Kostajnica'ya gönderip Almanlara teslim edebilir” diye düşündük. Bunun üzerine oraya, kış olmasına rağmen iri ve yalın ayaklı, üzerine yırtık şalvar [*dimije*] ve eski püs-kü bir entari [*antaria*], kirli bir yelek [*jelek*], sırtına eskimiş ve her tarafı süklüm püklüm olmuş bir kürk [*çurak*] giymiş bir Türk geldi. Başında ise sarığı [*çalma*], sarığın biraz aşağısında köse sakalı, elin-de de taze ceviz ağacından yapılmış delikli bir ağızlık [*çibuk*] vardı. Orada, hemen bir kirişin yanına çömelmiş⁹ elleriyle arada bir sarığı-nı düzelterek, bazen de köse saklını ve bıyıklarını kaşyarak bizimle konuşmaya başladı.

8 Türkler [yani Bosnalı Müslümanlar] yerli Katolik ve özellikle Ortodoks Hıristiyanlarına *vlah* [Ulah] derler.

9 Türkler, yürümek hariç ayakları üzerinde hiç duramıyorlar. Bir yerde durdular mı, hemen bağdaş kurup oturuyorlar. Bağdaş kuracakları yer pis ya da çamurlu olursa topukları üzerine çömelip böylece birbirleriyle bütün gün sohbet ediyorlar.

Biz, Sipahi'yi beklediğimizden herhangi biriyle konuşmak istemiyorduk, yeni gelen Türke Sipahi'yi beklediğimizi söyledik. Bunun üzerine bize kendisinin sipahi olduğunu ve bizlerle konuşmak için geldiğini söyledi. Hemen birbirimize bakıp, ilk başta kim olduğunu anlamadığımızı söyleyerek, kendisine gereken saygıyı göstermediğimiz için ondan bizi affetmesini istedik. O ise ortada özür dilenecek bir şey olmadığını, onlarda Almanlardaki gibi hiç kimseye özel ilgi gösterilmediğini söyleyerek, buraya neden geldiğimizi ve bizden kendisinden ne istediğimizi açıklamamızı istedi. Ona zanaatçı olduğumuzu, Almanların ülkesinde çok usta bulunduğundan, orada ekmek parası kazanamadığımızı ve Türklerin şanlı ülkesine gidip orada zanaatımızla para kazanmak istediğimizi açıkladık. Sipahi karşı kıyıda ki çobanlar bizi görmeseydi, bize izin verebileceğini söyleyerek, “Almanlar¹⁰ kötü insanlardır. Generallerine yazarlar.” dedi. General ise Dubica'daki Kadı'ya, Kadı da bana sorular sorar. Ben ona basitçe “Bazı adamlar tuz almaya geldiler ve aynı gece döndüler diyebilirim, ancak bu sıkıntıya bedava katlanamam, bu yüzden bana bir miktar para verin” dedi. Biz de ona, hiçbir şeyi olmayan fakir insanlar olduğumuzu ve paramız olsaydı onca yolu aşma zorluğuna katlanacağımıza evimizde kalacağımızı söyledik. “Vallahi ben sıcak ekmeğin hiç kimseyi evinden kovduğunu düşünmüyorum. Bari şu cep saatlerinizi ve şu çadırları¹¹ bana bırakın. Gerçi bunlar bana pek de lâzım değil, ama birini ayana [*ajan*], diğerini de kadıya hediye etmek istiyorum. Sonra da Türkiye'de nereye istersek oraya gidebilirsiniz.” dedi. Biz birbirimize baktık, yine Sipahi'ye bizi herhangi birinin durdurulmaması için bir yol teskeresi verip veremeyeceğini sorduk. “Vallahi, okumayı yazmayı bilseydim onu da verirdim ama dinim üzerine yemin ederim ki, buna ihtiyacınız olmayacak. On yıl önce ben de Saraybosna'ya gittim ve imanıma yemin ederim ki hiç bir yerde bana teskere sormadılar.” dedi.

10 [Metinde *Švabe* (< Alm. Schwaben) yazıyor. Bosna halkı bu adı 'Alman' manasında kullanmış olduğu için Mažuranić da onu tercih etmektedir.]

11 Şemsiye'ye ne denildiğini bilmediği için *çadır* kelimesini kullanıyor. Bosna'da bulunurken [Bosnalıların] şemsiyeye *ambrela* dediğini duydum.

Teklifi bize çok pahalı geldi, üstelik belgesiz de güvende de-ğildik. Onlara bizi geri götürmelerini rica ettik. Fırsat olursa daha sonra geleceğimizi söyledik. “Peki peki” dedi Sipahi, “Gece de gelebilirsiniz. Hadi çocuklar, onları geri götürün.” Bozuk parası olmadığı için kendi parasını da ödememi isteyip ileride hesaplaşacağımızı söyleyen Öğretmen ile kendim için daha önceden iki yirmilik verdiğim kişiler yani, bizi bu kıyıya getiren iki kişi hemen yerlerinden sıçradılar. Böylece kimseye fark ettirmeden bizi kayıkla Alman tarafına geri götürdüler ve 14 Kasım öğleden sonra saat iki civarında yol boyunca uzanan kahvelerden ilkinde ulaştık.

Burada ikimiz beraber öğle yemeği yedik. Ancak, hesabı ödeme-ye gelince öğretmenimin cebinde tek bir kuruş bile yoktu. O zaman çok öfkelen dim. Neden bu sabah bozuk parası olmadığını söylediği halde, şimdi ne bozuk ne de tüm parası olduğunu söylüyordu? Bu sefer kim olduğunu ve nereden geldiğini görmek için pasaportunu göstermesini istedim. O ise göğsünden kürkçü kimliğini çıkarıp hem öğretmen hem de kürkçü olduğunu açıkladı. İçimden küfrü hak ettiğini düşündüm ama sonra da, o terbiyesiz olduktan sonra bunun işe yaramayacağını, ama öte yandan az da olsa dürüst ve garibansa, yalanlarının bu şekilde ortaya çıkmasının yeterli olduğunu düşündüm. Bu yüzden kahvehane sahibine hesabın tamamını ödedim ve şimdi bana tanımadığım insanlara karşı nasıl bir tutum sergilemem gerektiğini öğrettiği için, artık bu adamın gerçek bir öğretmen olduğuna inanıyordum. Daha sonra Dubica'dan geceyi geçireceğim Jasenovac'a doğru yola çıktım. Orada kayıklara yetişemediğim için kara yoluyla Slavonija [Slavonya] üzerinden, bazen arabayla, bazen yürüyerek 20 Kasım'da Zemun'a geldim.

Zemun'dan, iki nehrin birleştiği yerden, Belgrat denizin ta ötesindeymiş gibi bana çok uzak geldi. Tuna Nehri'ni geçmek için daha iyi bir fırsat yakalarım diye köknar ağacından yapılmış bir kayıkla Pančevo'ya [Pančevo] gittim. Borča'da [Borča] Tuna nehrinin yatağı oldukça dardı ama Pančevo'da yine çok genişti. Allaha neyse ki Pančevo'daki tüccarların buğdayı yoktu, böylece kayıkçı Tuna boyunca Bečkerek [Bečkerek] yönünde döndü, beni de Zemun'a kadar

götürdü. Zemun'da bir balıkçıya, beni Belgrad'a yani karşıya bırakıp bırakamayacağını sordum. Balıkçı bana kaç kişi olduğumuzu sordu. "Sadece benim." dedim. "Ha! Kimse elli franktan daha azı için hayatını tehlikeye atmaz. Zengin olmadıkça tek bir kişi için bunu yapmaya değmez." dedi.

Balıkçıdan ayrıldıktan sonra yanıma bir usta gelip "Arkadaş, siz Belgrad'a gitmek istiyormuşsunuz." dedi. Ben ona "Bunu size kim söyledi?" diye sordum. "Benden saklamayın" dedi, "çünkü size zarar vermem. Sizi balıkçıyla konuşurken duydum. Ancak balıkçı bunu büyük para olmadan yapmaz, çünkü birçoğu zaten bu yüzden cezalandırıldı. Ama ben size ne yapmanız gerektiğini söyleyebilirim. Geçenlerde bir kayık satın aldım ama ona artık ihtiyacım yok. Siz bana benim ona verdiğim kadar para verin, ben de size kürek vereyim ve eğer kullanmayı biliyorsanız Belgrad'a kendiniz de gidebilirsiniz." dedi. Oradan bana kayığı, ardından da evinin nerede olduğunu gösterdi. İstiyorsam kendisiyle konuşmak için evine de gidebileceğimi söyledi. İlk önce öğle yemeği yedim, ardından da adamı görmeye gittim. Bana kayığın 2 gümüş franktan fazla olmadığını, eşyalarımı onun evine getirip geceyi orada geçirebileceğimi, ertesi gün beni uyandırıp kürekleri vereceğini, ondan sonra da Tanrı'nın izniyle yola çıkabileceğimi söyledi. Öyle de oldu. Beni sabah saat dörtte uyandırdı. Bana, kürek ve bir çini kâse [çinija] verdi. Ama ilk önce Tuna'nın açık ve geniş bölgesinden gitmememi tavsiye etti. Orada bir Avusturya gemisi [*šajka*] Belgrad'ın hemen altına çapasını salmış, bütün gece birinin bu tarafa veya o tarafa geçmesini bekliyormuş. Aynı zamanda, nöbetçilerin beni gözetleme kulesinden görmemeleri için Banat tarafından da gitmememi söyledi. Adacıkların arasından seyrederken Belgrad'ın aşağısındaki Dorçula [Dorçula, Dört Yol] kumluğuna kadar gitmemi önerdi. Tüm bunları bana anlattıktan sonra kendisine teşekkür ettim, eşyalarımı alarak nehre doğru yola koyuldum. Kayığı suya iterek, torbamı içine attım, kayığa bindim ve kürek çekmeye başladım. Kayık her halde uzun bir süre karada öylece duruyordu ki hemen su sızdırmaya başladı. Bu yüzden bir taraftan kürek çekmeye, diğer taraftan da suyu

dışarıya atmaya başladım. Birdenbire etrafı sis kapladı. Çevremde sudan başka hiç bir şey göremez oldum. Üstüne üstlük bir de sert rüzgâr esmeye başladı, suda denizdeki gibi kocaman dalgalar belirdi. Zaten oldukça güçsüz olan kayığım tıpkı yukarıdan dalgaların doldurduğu kadar suyu alttan da sızdırarak içine alıyordu. Küreği bırakarak, iki elime de çini kâseyi alıp suyu kayıktan dışarıya dökmeye başladım, ancak şanssızlığımı, bir dalga on hamlede kayıktan dışarı döktüğüm sudan daha çok miktarda suyla kayığı yine dolduruyordu. Şimdi bu durumdan bu sabah sağ kurtulamamaktan korkmaya başlamıştım. Yaz olsaydı korkmazdım, çünkü yüzmeyi iyi biliyorum diye düşündüm. Ama eğer şimdi batarsam soğuktan yok olup gidecektim. Boğulduktan sonra su beni bir kıyıya atıp da insanlar beni bulursa hiç bir zaman kim olduğumu ve de nereden geldiğimi bilmeyeceklerdi. Pasaportumu torbamdan çıkardım ve cebime koydum, insanlar beni bulunca kim olduğumu görsünler diye. Para kesesini de torbadan çıkartıp göğsüme koydum ve [elbisemi] ilikledim ki suda üstümden düşmesin, paramı da üzerimde bulsunlar diye. Şuurum sarsıldı. Artık ne Zemun'un nerede kaldığını ne de Belgrad'a nereden gidildiğini biliyordum. Elimi suya koysam suyun hangi yöne doğru aktığını anlayacaktım ama dalgalar buna izin vermiyordu. Rüzgâr da her taraftan bora gibi esiyordu. O dönemde şansıma Türklerde Ramazandı, bu yüzden hocalar [*hodža*] sabahın erken saatlerinde minarelerdeki kandilleri yakmak için kalkıyorlardı ve rüzgâr da daha az esmeye, dalgalar da gitgide küçülmeye başladı. Bunun için kayıktan suyu boşaltıp yaklaşık bir saat içinde Belgrad'ın ışıklarına doğru kürek çekebildim. Böylece şanslı bir şekilde adacıkların arasına sızmayı başardım (etrafımdaki bu adaları ben o sabah o telaştan görmemiştim bile) ve 25 Kasım'da Belgrad'ın aşağısında bulunan Dorćula'ya gün henüz ağarırken vardım.

Kayığımı yalız başıma karaya çektim, daha sonra balıkçı ve kasp Kosta'ya gittim. Orada saat sekize kadar kaldım. Sonra o, beni Sulh Mahkemesi'ne götürdü. Sulh Mahkemesi'nde hoş karşılandım, özellikle de Sulh Mahkemesi başkanı tarafından. Başkan yanındaki

diğer beyefendilere benim nasıl şanslı bir şekilde kurtulduğumu anlattı. Herkes buna sevindi. Onlara pasaportumu Smederevo'ya gitmek için imzalamalarını rica ettim. Hemen imzaladılar. Yoluma Grodska üzerinden devam ettim ve 28 Kasım'da Smederevo'ya vardım.

Gördüğüm tüm Sırp kasabalarının içinden en az hoşlandığım kasaba Smederevo'ydu. Kasaba, Tuna Nehri'nin kenarında bir ovada uzanıyordu, hatta bir çukura yerleşmiş gibiydi. Orada ayak bileklerine kadar çamur vardı. Evlerin saçaklarına çarpıp kafamı kıracağım korkusundan duvar kenarından yürümem mümkün değildi. Kaleyi görmeye gittim. Kale, biraz daha yüksekti ve kalın yüksek duvarlarla çevriliydi. Duvarın iç kısmına birbirinden 15 kulaç aralıklarla yapılmış, duvardan biraz daha yüksekte, dört köşeli kulecikler vardı. Duvarın etrafında, yakın bir tarihte yapıldığı belli olan topların bulunduğu küçük bir siper vardı ve duvara göre daha acemice inşa edilmişti. Orada apaçık ortada duran birkaç Türk topu vardı. Bunların altında meşe ağaçları ve değirmen taşı gibi bir çeşit döndürme levhaları vardı. Ama hepsi çürümüş ve hasar görmüştü. Bazı toplar yere yuvarlanmıştı. Kapıdan geçerek şehre, Türk kahvesine kadar gittim. Orada, yolun ötesine geçilmesine izin vermeyen nöbetçiler oturuyordu. Kahvenin *divanhane*'sinde¹² oturarak bir kahve içip kalenin ilerisine doğru baktım. Saz ve kamıştan yapıлып, tezekle sıvanmış birkaç Türk kulübesi dışında geriye hiçbir şey göremezdiniz. Bu kulübeler, bizim çobanların yazın sığırları korumak amacıyla ormanlarda yaptıkları kulübelere daha kötüydü. Türklere, şehirde serbest gezmenin neden yasak olduğunu sordum. Bunun sadece benim için değil, içeride işi olmayan Türkler için de yasak olduğunu söylediler. Aralarından biri bana bunun kadınlardan dolayı olduğunu fısıldadı. Buradan meyhaneme gittim. Giderken de pasaportumu Kragujevac'a [Kraguyevats] gitmek için Sulh Mahkemesi'ne imzalattım. Bulduğum meyhaneye o gece Smederevolular yani

12 Divanhane, varlıklı evlerde ve bütün kahve ve meyhanelerde bulunan bir tür çardaktır. Yazın Türkler divanhanelerde oturup çubuklarını tütürerek sohbet ederler.

hem Sırp lar hem de Türkler geldi. Bazıları şarap diğerleri de kahve¹³ içmek için gelmişlerdi. Bana nereden geldiğimi sordular. Nereden geldiğimi söyleyince yaşlı bir Türk sakalını sıvazlayarak bir hikâye anlatmaya başladı.

“Kara Yorgi savaşı henüz başlamadan önce halk nedense ayaklanmış. Türkler suçu Smederevo kadımızın [*kadia*] üstüne atmışlar ve onu idam etmek istemişler. Zavallı kadı bu haberi alınca Şumadija [Şumadiya] ve Bosna üzerinden doğrudan Trieste'ye kaçmış, oradan tüccarlarla bir gemiye binip İstanbul'a kendisini temize çıkartmak için. Trieste'ye gelince bir meyhanede eşyalarını bırakarak şehrin o tuhaf binalarını görmeye gitmiş. Nereye baksa tüm sokaklarda ve meydanlarda mermerden yapılmış temiz kaldırımlar görüyormuş. Bulutlara kadar uzanan evlerin dışı her türlü göz alıcı nakışlarla kaplıymış. Evlerin alt kısmındaysa her çeşit mal ve zanaat eserleriyle dolu muhteşem dükkânlar bulunuyormuş. Yani efendim [*efendum benum*], buraları gezerken kadımız bir sokağa gelmiş ve selvi boylu, güzel iki genç kızla karşılaşmış. Kızlar, kendisine doğru yaklaşınca onun sakalını ve bıyıklarını yolmak için tutup çekmeye başlamışlar. Zavallı adam kurtulmaya çalışmış ama onlar iki kişi oldukları için ellerinden kurtulmanın imkânsız olduğunu anlamış. Allah'tan İstanbul'a ticaret için sık sık giden ve bu yüzden Türkçe bilen bir gâvur yanlarına gelmiş, onu kadınların elinden kurtarmış ve kendisine, kadınlarının sakal ve bıyığa çok kızdıklarını anlatıp eğer rahat dolaşmak istiyorsa berbere gidip sakalını ve bıyığını kestirmesini tavsiye etmiş. Aksi takdirde, kızların sakalını ve bıyığını son teline kadar tırnaklarıyla yolacaklarını da özellikle belirtmiş. Zavallı adam, hemen meyhanesine geri dönmüş ve korkudan artık oradan sokağa bile çıkmamış. Şansına, meyhanenin sahibi çok iyi bir adammış ve her gün iskeleye giderek, İstanbul için herhangi bir gemi hazırlanmış mı hazırlanmamış mı diye gözlüyormuş. İşte o adam, sonunda bir gemi bulmuş ve kızlar saldırmasınlar diye şehrin içinden iskeleye

13 Kahve ve meyhane hemen hemen aynıdır. Aralarındaki fark şudur ki kahvenin yabancılar mahsus bir odası yokken her meyhanenin 'kahve' dedikleri bir odası var.

kadar kadiya eşlik etmiş ve onu gemiye bindirmiş. İstanbul'a ulaşır ulaşmaz Sadrazam'ın huzurunda suçsuzluğunu kanıtlamış. Buraya, yani Smederevo'ya tekrar döndüğünde bize yolculuğu sırasında başından geçenleri bir bir anlattı.”

Yaşlı adam bu hikâyeyi anlatırken genç Türkler de çubuklarını tütürüyor, onun her söylediği kelimeyi dikkatle dinliyorlardı. Yaşlı adam sözünü bitirince, Türklerin hepsi birden, kendi kadıları benim ülkemde o kadar çok sıkıntı çekmişken, ben nasıl oluyor da onlarla huzur içinde olabiliyorum diye, bana düşmanca baktılar.¹⁴

29 Kasım sabahı Palanka'ya gittim ve gece orada konakladım. Ertesi sabah erkenden kalkıp yola koyuldum. Hava biraz soğuktu. Cebimden deri eldivenlerimi çıkarttım ve daha iyi olur diye düşünerek giydim. Kasabanın dışına gelince yanlış yerden dönerek yolumu yine kaybettim. Uzunca bir süre ilerledikten sonra atına binmiş bir çiftçiye rastladım. Ona, o yolun Kragujevac'a giden yol olup olmadığını sordum. “He!” dedi. “Değil. Çoktan yolu kaybetmişsin. Geri dön de ben sana nereye gideceğini söyleyeyim.” Bunu der demez korktu ve sustu. Kendisine bir şeyler sormaya çalıştım ama o hiç bir şekilde cevap vermedi. Baktım ki bir derdi var, bunun üzerine onu biraz neşelendirmek için havadan sudan konuşmaya başladım. Uzun bir süre böyle gittikten sonra, adam benim insan olduğumu, herhangi olağanüstü bir varlık olmadığımı anlayarak, sonunda bana soru sormaya cesaret etti: “Canım oğlum, bu ne? Neden ellerin böyle siyah, tırnakların da yok. Derin öyle siyah ve buruşuk.” Eldivenlerimi çıkartıp ona bunların benim derim olmadığını, sadece eldivenlerim¹⁵ olduğunu söyleyerek, adama eldivenlerimi gösterdim. Adam ise hem sağ hem sol eliyle haç çıkararak “Ticaret ve askerlik vesilesiyle çok yerlere gittim, çok şey gördüm ama böyle şeytani bir şeyi daha önce hayatımda hiç görmedim.” dedi. “Meğer dünyada ne

14 Türkler hâlâ Şumadija'nın (inadına Sırbistan dedikleri yer) kendilerine ait olduğunu, Allah'ın kendilerini günahlarından dolayı cezalandırdığını ve kendilerinin orada bir kere daha bey olacaklarını düşünüyorlar.

15 Onların eldivenleri, her parmak için ayrı ayrı değil de tüm eli, hatta bileği bile kaplayacak şekildedir.

marifetler varmış da bizim haberimiz yokmuş. Sen bana bunu söylemeseydin, ömrümün sonuna kadar burada, bu ovada, sabahın erken saatlerinde karşıma bir cin çıktığını insanlara anlatırdım.” dedi. Bu arada bir dört yol ağzına geldik, bana Kragujevac’a giden yolu gösterdi ve kendisi Palanka’ya gitti.

2 Aralık sabahı Kragujevac’taydım. Bu küçük kasaba Slavonya’nın herhangi bir köyüyle kıyaslanabilirdi. Tek farkı, Kragujevac’ın ana caddesinde bir çarşının olmasıydı. Orada pasaportumu imzalattım, sonra da bazı Saraybosnalılarla birlikte Čačak [Çaçak], Požega [Pojege] ve Užice [Ujitse] üzerinden Mokra Gora’ya giderek 5 Aralık’ta Sırp karantina noktasına vardım.

Čačak’tan bahsetmişken, bu kasaba hakkında Užice Türklerinden duyduğum hikâyeyi anlatayım bari. Čačak’taki kilise bir gâvur [*kaurin*] kral tarafından yaptırılmış olup, hemen akabinde yedi defa cami yedi defa da kiliseye dönüştürülmüştür. Cami olarak kullanıldığı bir dönemde köyde yaşayan fakir bir Türk varmış. Elli yaşında olmasına rağmen, o yaşa gelinceye kadar daha önce hiç camiye gitmemiş. Sadece bir defasında çocukluğunda gitmişmiş. Bir gün her nasılsa birdenbire içinden camiye gitmek gelmiş. Ata eyerini vurmuş takmış ve binip Čačak’a öğlen namazına gitmiş. Herkes çoktan içerideymiş ve hatta camiye giren en son kişi o olmuş. O da, atını bağlayarak içeriye onlara katılmaya gitmiş. Ancak kapıya gelip de içeri bakınca, içerideki herkesin sırtında bir eyer, hocanın sırtında ise iki eyer olduğunu görmüş. Bunu görür görmez hızlı adımlarla geri dönmüş ve atının sırtından eyeri alıp kendi sırtına atmış, kemerini iyice sıkmış ve namaz kılmak için tekrar camiye dönmüş. Camide, adamın üzerindeki eyeri gören insanlar, onu dışarıya kovmaya başlamışlar. “Beni neden kovuyorsunuz?” diye sormuş. “Siz hepiniz de birer eyer taşıyorsunuz. Beni kovmayın! Beni dövmeyin! Hocada da iki eyer olduğunu görmüyor musunuz?” Bunun üzerine ortalıkta bir gürültüdür [*džumbus*] kopmuş. Hatta herkes namaz kılmayı bile bir kenara bırakmış. Adamın ellerini arkadan bağlayarak kadiya götürüp, onu böyle bir gürültü patırtıya sebep olmakla suçlamışlar ve kadiya yaptıklarıyla ilgili olarak şikâyetle bulunmuşlar. Kadı

kendisine: “Kaç yaşındasın?” diye sormuş. “Elli” diye cevap vermiş adam. “Kaç kere camiye gittin?” “Sadece bir kere, çocukken.” demiş. “O zaman camiye eyer götürdün mü?” “Hayır, götürmedim, ama sadece herkesin eyer taşıdığını, hatta hocanın iki eyer taşıdığını görünce, adetin o zamandan beri değiştiğini ve herkesin bunu yapması gerektiğini düşündüm. Bu yüzden de beni dövdüler ve yargılanman için şimdi huzurunuzda getirdiler.” demiş. “Kadı, adamın anlattıklarında akla yatkın bir şeyler çıkarabilmek için Kur’an’ı eline alıp incelemiş ve halka durumu şöyle izah etmiş: “Camideki herkesin sırtında bir eyerin, hocanın sırtında ise iki eyerin olması şu anlama geliyor.” dedi. “Herkesin vicdanını rahatsız eden bir günahı var, hocanın ise iki. Sadece bu garibanın hiç bir günahı yok, bu yüzden izin verelim de evine gitsin.” Bunun üzerine, Allah’ın ona böylesine güçlü bir irfan verdiğini farkedip, adamı hediyelere boğmuşlar ve eve gitmesine izin vermişler.

Karantina noktasında pasaportlarımıza baktılar ve Türklerin ülkesine¹⁶ geçmemize izin verdiler. Vişegrad’a geldiğimizde kasaba ayanlarından Mujaga [Muyaga] ve Vişegrad kadısı bizi orada tutuklayarak *korantin* diye adlandırdıkları yere kilitlediler. Sırbistan’a giden yolcular kendi Sırp karantinalarında kaç gün geçirmek zorunda kalıyorlarsa bizim de karantinada o kadar kalmamız gerekiyormuş. Ama Saraybosnalı tüccarlar âdeti¹⁷ bildikleri için Sırbistan’dan ayan ve kadıya peşkeş [*peškeš*] getirmişlerdi. Bu ikisi peşkeşi kabul ederek tüccarları bıraktılar, beni ise tek başıma oraya kapattılar. Yalvarmaya başladım, özellikle benimle uzun uzun sohbet eden ayan Mujaga’ya. Mujaga, oradan geçecek olan ilk tüccarla beni Saraybosna’ya göndereceğine söz verdi. Kadı ise, orada kendisiyle birlikte kalmam için beni ikna etmeye çalıştı. Bana, başka hiçbir yerde kazanamayacağım kadar yüklü maaş vereceğini, karşılığında da kendisi ne gâvurca ne de ulahça bildiği için benim ona çeviri yapmamı ve bunun dışında hiçbir iş yapmayacağımı söy-

16 [Yani Bosna’ya.]

17 Türklerin hiçbir belirli kanunu ve düzeni yok, sadece “hadet” yani adet diye bir şey biliyorlar. Ancak *hadet* onların işine geldiği gibi uygulanıyor.

ledi. Ama ben ona en çok kendi zanaatımı yapmayı sevdiğimi ve bu yüzden Saraybosna'ya gitmek istediğimi söyledim. Karantina da üç gün kaldım ama bu arada çarşıya [çaršija] gidip ihtiyacım olan bazı şeyleri almama izin verdiler. Karantinada herhangi bir nedenle daha önce Sırbistan'a giden ama şimdi de geri dönen benim yaşlarımda bir çocuk vardı. Onun da karantinada on gün kalması gerekiyordu. İbrahim Ağa'ya "Odunumuz yok" diye söyledik. "Vallahi ben size odun temin edemem. Aşağıya ahıra [ahar] gidin, atın üzerine semeri yerleştirin ve kendiniz bayıra çıkın." dedi. Böylece atı alarak üstüne eyer vurduk. Her birimiz kendi baltasını aldı ve sonra da birlikte çok da uzak sayılmayacak bir bayıra çıktık. Ben iyi odun kesiyordum, kesilen odunların nasıl yüklenmesi gerektiğiyse bir tek arkadaşım biliyordu. Böyle üç defa gidip geldik. Şans eseri o arada, oraya Saraybosna'ya giden tüccarlar geldi. Ayan ve kadıya peşkeş getirdikleri için Bayramın ikinci günü benim de onlarla birlikte, o geçit vermez dağlar üzerinden Saraybosna'ya gitmeme izin verdiler. Bu arada Ramazan ve Bayramdan da biraz bahsetmem iyi olur.

Bayram'dan önce gelen Ramazan, oruç tutulan bir dönem olup, ayın gün sayısı kadar yani bir ay dönümü kadar sürer. Türkler Ramazan'da şafak sökümünden akşamın kararmasına kadar hiç bir şey yiyemezler, su içemezler ve tütün içemezler. Hatta herkes kendi tükürüğünü bile yutmamak için dikkat etmek zorundadır. Akşam karanlık olmak üzere kasabada bir top atılır. Ancak top atıldıktan sonra, herkes yemeğe oturur ve insanlar gece boyunca Allah ne verdiyse onu yer: et, tatlı veya sevdikleri başka şeyler. Sabah olmadan belirli bir saatte yine top atılır. Gün ağarmadan önce yemek yemek isteyen Türkleri uyandırmak için şafak sökmeden bir saat önce bir top daha atılır. Şafak söker sökmez top bir kere daha patlar. Hoca minareye çıkıp sabah [sabab] ezanını okur, insanlar yemek yemeyi bırakırlar. Eğer bir kimse geç kalmışsa ve yemeğine yeni başlamışsa topu duyar duymaz yemeğini bırakmak zorundadır. Akşamüzeri hoca, akşam [akşam] namazını okumaya başlamadan önce minarelerdeki kandilleri yakar, sonra gecenin bir vaktinde bu kandilleri söndürür.

Sabahleyin Avrupa saatiyle¹⁸ beş sularında hoca yine minareye çıkıp kandilleri yakar ve bu kandiller gün ağarıncaya kadar öylece kalır.

Topun olmadığı köylerde ise günün ağarması ve akşamın kararmasına göre oruçlarını ayarlarlar ve uyuyup kaldıkları sabahlarda bu konuda çoğunlukla yanılırlar. Sabahları yemeklerine başladıklarında, şafağın sökmek üzere olup olmadığını ve ne zaman yemek yemeyi kesmeleri gerektiğini görmek için hep büyük bir tedirginlikle dışarıya fırlayıp göğe bakarlar. En büyük sıkıntıları gün boyunca tütün içmemeleridir. Bu yüzden aile reisleri, günün çabuk geçmesini kolaylaştırmak ve tütünü düşünmemek için günün çoğunu uyuyarak geçirirler. Gâvur dostları evlerine ziyarete gelince, onlara adet olduğu üzere kahve, tütün ve yiyecek birçok şey ikram ederler, sonra da evin bir köşesine çekilerek misafirleriyle oradan konuşurlar. Bayram arifesinde daha varlıklı çiftçiler, yeniayı gören ilk kişiye verilmek üzere hazırlanan hediyeleri kadıya bırakmak için getirirler. Hava bulutlu olunca, bütün kasabalarda Bayram aynı gün kutlanmaz. Herkes gökyüzüne dikkat eder, herhangi bir kişi yeni ayı görünce (üç şahit olması şart) kadıya koşar, kitaba [cıtap]¹⁹ el basar ve ayı gördüğüne dair yemin eder. İşte o zaman müjdelerini [muştuluk] alırlar. Sonra kadı, her tarafa ertesi gün Bayram olduğu haberini gönderir. Bayram günü toplar atılır ve delikanlılar da bütün gün tüfekleriyle havaya ateş ederler. Bu kutlamalar beş gün boyunca devam eder, beylerin Bayram kutlamaları ise sadece üç gün sürer. Önemli işleri olanların tüm gün çalışması günah değildir. Evlerdeyse onlar için birbirinden güzel Bayram yemekleri hazırlanır. Bayram, yıl içinde sonbahar ve ilkbaharda olmak üzere iki defa kutlanır.²⁰ Bayramların ikincisi yani

18 Türklerin saati [*sabat*] farklıydı. Akşamleyin güneş battıktan birkaç dakika [*dakika*] sonra Türk saati 12'yi göstermektedir. İstenilen zamanı göstermediği takdirde saatin ibresi parmakla ayarlanıyor. Her gün aynı şey tekrarlanmaktadır.

19 Şahit, kitap dedikleri Kur'an'a elini koyup "Vallahi billahi yeni ayı gördüm" diye yemin eder.

20 [Metinden de anlaşıldığı gibi Mažuranić ay takvimiyle güneş takvimi arasındaki farkı bilmediği için dinî bayramların tarihlerinin sabit olmadığını de bilememiştir.]

ilkbaharda kutlanan bayram, Kurban Bayramıdır [*korban, veliki bajram* = *Büyük Bayram*]. Cuma günlerini saymazsak, Türklerin tek dinî tatili bu bayramdır. O günde de diğer günlerde olduğu gibi çalışırlar ama camiye giderler ve günde en az bir kere namaz kılarlar. Sırbistan'daki Türkler, gökte yeniayı görünceye kadar Bayram'ı beklemek yerine, gâvurun takvime bakıp yeni ayın ne zaman olduğunu kendilerine söylemesini beklerler ve o günü Bayram ilân ederler.

Saraybosna girişine gelince, orada Türkler beni muayene ettiler sonra Hrnja [Hırnya, Hırnyakoviç] olarak tanınan Mustaf-Paşa Babiç'e [Babiç] götürdüler. Mustaf-Paşa bana kim olduğumu ve nereden geldiğimi sordu. Ona Almanya'nın²¹ neresinden geldiğimi, zanaatla uğraştığımı ve şanlı ülkelerinde yerleşebileceğim bir yer aradığımı açıkladım. "Ben çoktandır böyle ustaları Saraybosna'ya çağırmaı, çalışınlar diye de aletlerini [*halat*] temin etmeyi düşünüyordum. Bu zaten yapmaya niyet ettiğim bir şeydi. Fakat ben aletleri ve sana eşlik edecek birilerini bulana kadar sen burada, benim kapımda [*kapija*] kal." dedi Paşa (Paşa hizmetçileri ve görevlilerinin saray hizmetinde değil, "kapıda oldukları" söyleniyordu). Kendisine: "Değerli Paşam, ben kapıda ne yapacağım?" diye sordum. "Tütün içiyor musun?" diye sordu. Ben de o zamana kadar içmediğim halde "İçiyorum." dedim. "Tamam öyleyse, sen de içtiğin için diğerlerinin oturduğu yere otur ve diğerlerinin içtiği gibi tütün iç." dedi. Ve işte o gün, 11 Aralık'ta Türk usulüne göre ekmek [*tajin*]²² ve hepsi de

21 [Yani o dönemlerde Avusturya'nın bir kısmı olan bugünkü Hırvatistan'dan.]

22 Ekmekçilerin pişirdikleri yarım okkalık [= 1,283 kg] ekmeğe tayin derler. Günde kişi başına iki ekmekten oluşan tayinleri bütün nizamlar, sipahiler ve saray adamları ve hizmetçileri almaktadır. Saraybosna'nın bütün ekmekçileri, tayinleri her gün sıra ile Paşa sarayına götürürler. Öyle ki bir ekmekçi bir günlük tayini dağıtıttıktan sonra yeniden sırası gelene kadar rahat eder. Kasaplar da aynı şekilde etlerini dağıtırlar; onlar da ekmekçiler gibi bunu karşılıksız yaparlar. Saray hizmetine yeni bir adam girdiğinde, saray görevlisi o gün sırası gelen kasaba ya da ekmekçiye gidip hizmete giren adam için de tayin ister. [Devamında *jemek* (yemek) ve *bujrum* (buyurun) gibi Türkçe kelimelerin manalarından söz edildiği için bu dipnotun tüm metninin çevrilmesinden vazgeçildi.]

Türk usulüne göre hazırlanmış dokuz veya on çeşit yemek [jemek] almaya başladım.

Saraybosna çok büyük bir şehir: Yerli halktan hiç kimse, şehrin her yerini tam olarak gezmediği için Saraybosna halkının kendisi bile şehrin ne kadar büyük olduğunun farkında değil. Orada, ana sokaklar dışına ayak basmaya, hatta herhangi bir yere bakmaya bile cesaret edemezsiniz. Ana caddelerde kendi dükkânları olan bazı bakkallar [bakal], zanaatçılar ve fırıncılar [ekmekdžija] dışında tüm çarşı [çaršija],²³ Miljacka nehrinin yakınında bir yere toplanmıştı. Her mahallenin [mahala] kendi sakini, çarşıya serbestçe gidebiliyordu ama onların başka bir mahalleye geçmesi sıkı bir şekilde yasaklanmıştı. Yukarıda, tepede, dağın eteklerinde, köhne ama oldukça geniş bir kale bulunuyor (oraya bakan bir kişi, sığırların kaçmasını önlemek için yazın onları ağıla kapatmak amacıyla kalenin oraya dikildiğini sanabilirdi). Şimdi bu kalede Türk evleri bulunuyor ve kapıdan içine girdikten sonra sadece bir sokaktan [sokak] geçmek serbesttir. Daha aşağı kapısından Saraybosna'nın uçsuz bucaksız genişliğini görebilirsiniz. Evlerin aralarında, bizim meydanlarımızın olduğu yerlerde onların mezarlıkları var ve beyaz taştan yapılmış türbeler [turbe]²⁴ güneşin altında kuğular gibi bembeyaz parlıyor.

23 Čaršija, şehrin büyüklüğüne bağlı olarak, bir, iki veya üç işlek caddesi olur. Ama Saraybosna'da, bütün hepsi bir araya toplanmış durumdadır: tahta tezgâhların olduğu, herhangi bir Avrupa fuarı tarzında havadar bir meydan-dadır. Tek fark, tezgâhlar arasındaki dar geçitler, insanlar ıslanmasın diye tah-tayla kaplıdır. İçi daima karanlıktır.

24 Türbe [turbe], etrafı çevrili ve üst kısmı örtülü mezar demektir. Mezarın te-pesindeki taş sütuna, başlık [bašluk] denir. Herhangi bir ağa öldüğü zaman ailesi onu doğal olarak bir mezara ya da bahçeye gömer ama boş yer yoksa, onu insanların gelip geçtiği bir yol kenarına gömerler. Mezarı örterler ve et-rafını taş bloklarla çevreleyerek kenarına alçak bir duvar örerler. Yarım arşın aralıklarla dört direk dikerler, bunları yukarıda yuvarlak şekilde birleştirerek çatıyı şekillendirirler, anlaşılan bunu yaparken bazen de yarım bırakıyorlar. Taş blokların ortasında türbe durur. Üzerinde oymalar vardır - özellikle eski mezarlarda - bir kılıç veya hançer veya başka bir buzdoğan ya da bir topuz. Rahmetlinin nesli devam ettiği sürece, her Cuma türbenin üzerinde bir fener yakılır.

Kalenin aşağısında, Miljacka [Milyatska] Nehri'nin kenarında kocaman bir kaya çıkıntısı var. Bu kayanın kenarından Miljacka Nehri akar. Romanija dağının altından bir çok pınardan çıkan suyun birleşmesiyle oluşan Miljacka Nehri, Brezovača'nın [Brezovaça] yeraltı mağaralarından akarak Saraybosna'nın ortasına gelir. Oradan da Bosna'nın ovalarında kaybolana kadar akıp gider. Yukarıda bahsedilen, Miljacka sularının kenarındaki kayalıkların aşağısında bir mahalle bulunuyor. Bu mahallenin adı Âşıklar Mahallesi [*Aşik Mahala*]. Türkler eskiden bu yerde, delikanlıların ve genç kızların çeşitli oyunlar oynamak için toplandığını anlatıyorlar. O dönemlerde, oranın genç kızları arasında en güzel olanı Fata'ymış. Fata'ya Mehmet adında dal gibi bir delikanlı âşık olmuş. Mehmet'in en büyük derdi güzel Fata'nın gönlünü kazanmaktı. Bunu öğrenen Fata da Mehmet'e âşık olmuş. Bir gün sadece kızlar toplanmış. Aralarında Fata da varmış. Kızlar, suyun kenarındaki kayalığın altında halay çekmeye başlamışlar. Aralarında Mehmet'in de bulunduğu kale delikanlıları, suyun kenarında kızların halay çektiği haberini alınca hepsi koşu koşu kayanın tepesine bunu görmeye gelmişler. Güzel Fata, yukarıya bakmış ve kayanın tepesinde sevdiği gencin bir şahin gibi oturduğunu görünce Mehmet'e elindeki sırmalı mendili, sanki onu da halay çekmeye çağırıyormuş gibi sallamış. Mehmet, kızın gönlünü kazandığını görünce, büyük bir sevinçle heyecanlanıp birdenbire kayalardan aşağıya kaymış ve halay çeken kızların

---

Müslümanlar, Bosna Paşası Mehmed Sokoloviç'in, erkek kardeşlerine sipahilik bahşederek ve evler yaptırarak onları Türkleştirdikten sonra, babasını da Türk olmaya ikna etmeye çabaladığını söylüyorlar. Annesi hemen Türk olmayı kabul etti ama babası, "doğduğum din neyse onunla öleceğim" diyerek hakikat dinini asla kabul etmedi. Onların hayatlarını kaybetmesinin ardından, Mehmed annesi ve babası için anıtlar diktirdi: bir kâfir olan babası için, iki kolon üzerine bir kemer yerleştirdi, ve annesi için ise Türk geleneklerine uygun işlemeli, ortasında bir türbenin olduğu dört kolondan oluşan kubbe. Mehmed Sokoloviç Hanından geriye sadece yıkık bir çeşme kalarak yer tamamen bir harabeye döndü. Türkler bana, bulunduğumuz yoldan gidildiğinde, yani Vişegrad ve Saraybosna ile Sokoloviç'in yattığı yerin 15 dakika sürdüğünü söylediler.

ortasına düşmüş. Hiç *medet* ummadan ölmüş.²⁵ Coşkulu aşkını o halde gören Fata, sadece onun tatlı ismini fısıldamak için sevdiceğinin üzerine kapanmış, ama kalbi o kadar üzüntüye dayanamayarak oracıkta ölüvermiş. Bu haber kısa sürede şehre yayılmış ve her çeşit insan, oraya bu üzücü olayı görmeye gelmiş. Gelenlerden, her iki genci öpüp başuçlarında bu duruma içli içli ağlamayan hiç kimse kalmamış. Akrabaları ve arkadaşları ise bir mezar kazarak kumrulara benzeyen bu iki güzel genci beraber gömmüşler. O günden sonra genç kızlara, herkesin önünde çıkıp oynamak yasaklanmış.

Âşıklar Mahallesi'ne artık kaba ve edepsiz bazı bekârlar dışında kimse gitmiyor. O da şu şekilde oluyor: Gece olunca tüm sarhoşlar, çakırkeyifler Âşıklar Mahallesi'ne gidiyor. Her gelen kayalıkların altına oturuyor ve tütün içiyor. Sayıları çoğalınca aralarından biri “Vallahi tamam iyi de, arkadaşlar, şimdi ne yapalım?” diyor. Sonra da kendi aralarında tanıdıkları, karısı güzel ama kendisi kötü ve korkak herhangi bir gayrimüslim²⁶ hakkında atıp tutmaya başlıyorlar. Ardından hepsi gruplara ayrılıyor ve her grup kendi gayrimüslimini ziyarete gidiyor. Bekâr bir gayrimüslime kesinlikle dokunamıyorlar ama karısı çok güzel olan birini Türkler ilk önce öldürmeye çalışıyor, sonra da dul kalmış karısına istediklerini yapıyorlar. Tanrının güzel yarattığı kızlar, en şanssız olanlarıdır. Çünkü hiç bir Hıristiyan delikanlı, bu güzel kızları eş olarak almadığı gibi, onlara bakamıyor bile. Bu yüzden en güzel kızlar mecburen Türkleşiyorlar. Hatta bir keresinde Türklerin, “Katoliklerde çok güzel kızlar var ama Türkleşmek istemiyorlar. Bu hep pederin suçudur. Cenabet! [*dženabet*]²⁷” dediklerini duymuştum. “Eğer aralarından zavallı biri Türkleşmek isterse de peder onun niyetini öğreniyor, hemen ayine çağırıyor ve bağırarak onu bu niyetinden vazgeçirmek istiyor. Kız dinlemek istemiyorsa peder onu herkesin önünde rezil edip kiliseden kovuyor.

25 Hıristiyanlar ölüirken nasıl İsa'nın adını söylerlerse Türkler de kendilerine göre *medet* kelimesini kullanırlar.

26 [Yani bir Katolik ya da Ortodoks Hıristiyanı.]

27 *Dženabet*: kötü ve alçak adam.

Bunu gören diğer kızlar bundan sonra Türkleşmeye zor razı oluyorlar.”

Geçenlerde meydana gelen acı bir olay daha duydum. Saraybosnalı bir Ortodoks fırıncının selvi boylu çok güzel bir kızı varmış. Bir Hıristiyanla evlenemiyormuş, ama Müslüman olmayı da kesinlikle istemiyormuş. Bu şanssızlığına gece gündüz yanarak kökleri kesilen bir selvi gibi sonunda kuruyup ölmüş. Türkler, bu kızın aslında Türk olmayı istediğini ama ailesinin onun aklını çelmek için ellerinden geleni yaptığını düşünerek ona çok acımışlar.

Her dürüst delikanlı, sevdiği kıza kur yapmak [*aşikovati*] için evinin yakınına gider.²⁸ Kızın babası karşı çıkarsa, bazı delikanlılar iki veya üç yıl boyunca kur yapmaya devam ederler. Gençler, kızın ailesinin, ikisinin evlenmesine kesinlikle izin vermeyeceğini anladıklarında kendi aralarında anlaşır, kız da toplayabildiği kadar çeyizini yanına alarak gecenin bir saatinde sevgilisine kaçır. Kızın babası buna çok kızar ve üç dört yıl boyunca kızını kaçırmanın damadından nasıl intikam alacağını düşünür. Baba git gide kinlendikçe, damadı alttan alarak geri adım atar. Böylece zaman geçtikçe kayınpeder, ya intikamını alamayacağını anlar, ya da kini zamanla hafifler, sonunda da damadıyla barışır ve düğünü yaparlar.

Eğer bir kıza, iki kişi kur yapıyorsa, ikisinden birinin ötekine çok sık zarar verdiği olur. Ama bu olay, anlaşılmasın diye kızın evinin yakınında gerçekleşmez. İkisinden biri, hatta başka bir mahalleden geçerken karanlıkta ötekine saldırır ve usturayla [*kustura*] (söylendiğine göre kör bir bıçakla) boğazını keser. Kur yapmak her halükârda tehlikelidir, diyorlar. Çünkü geceleyin sadece birini kesmek için ortalıkta dolaşan başka kabadayılar (it kopuklar, serseriler) [*bekrija*] da var. Ve sabahleyin sokaklarda çok sık, üzerinde silâh, para, güzel

28 *Aşikovati* kur yapmak demektir. Bu yüzden Aşıklar Mahallesi yani kur yapılan yer ya da köy anlamında kullanılıyor. *Milostnica*: Türklerin birçok karısı olduğundan en sevdiklerine *milostnica* [sevgili] diyorlar. Bundan dolayı Hıristiyanlar, bir kimsenin kendi karısı olmasına rağmen, bir başka kadınla birlikte olmaya devam ediyorsa ona, “işte sevgilisi bu; sevgilisini umursuyor ama karısına aldırıyor” derlerdi.

kıyafetler ve göğsünde saat olan, yani üzerinden hiç bir şeyi eksik olmayan, ama omuzlarında kafası da olmayan delikanlıların bulunduğu söylüyorlar. Bunları öldürenler ise, usturalarını sadece kana bulamakla mutlu oldukları için bunu yapıyorlarmış.

O yıl Bosna'da kış çok sertti. Travnik'ten bir Tatar geldi ve Bosna'daki tüm paşaların Vezir'in huzuruna çıkması gerektiği emrini de beraberinde getirdi. 18 Aralık'ta biz de (yaklaşık otuz kişi) Paşa ve oğlu Miralay Mula İbrahim'le Travnik'e gittik. Hepimiz posta [*menzil*] atlarına bindik, Paşa'nın üç atını da beraberimizde yedek [*jedek*] olarak götürdük. Yol çok kötüydü, biz de atlarımızı Tatar usulü dört nala sürdük. Çok soğuk olduğundan, üşümemesi için ayaklarımızı üzengilerden [*uzendjije*] çıkardım. Bir yerde atımın ön ayakları yere saplandı. Atın başı öne düştü, boynu büküldü ve beni bir kulaç kadar ileri fırlattı. Ayaklarımın üzerine düştüm. Atın ön ayaklarının kırıldığını ve ondan sonra yürümem gerekeceğini düşünerek çok korktum. Türkler ise attan değil, gökten düşmüş gibi olduğumu söyleyerek gülmeye başladılar. Sonra atım ayağa kalktı. Atıma atlayıp yine atlarımızı bir menzihaneden diğerine dörtlüye koşturarak, Visoko Kadısı'nın konağına geldik. Gece orada konakladık.

Saraybosna Paşalığından [*paşalık*] geçtiğimiz her yerde Türk köylüler, Hıristiyan halka yapıldığı gibi kendilerine de aynı şekilde zulüm yapıldığından şikâyet etmek için Paşa'nın huzuruna çıkıyorlardı. Paşa ise onları başından savmak için büyüklerini Travnik'e göndermelerini ve Vezir'in önünde kendilerine yapılan zulmü ispatlamalarını, böylece kendilerine bir kolaylık sağlanacağını söyledi. Türkler bunun üzerine, Travnik'e geldiler ama şikâyetleri için bir sonuç alamadılar.

Visoko'da her Türkün bize, akşam yemeği için yiyecek bir şeyler ve yedek atlarımıza kuru ot getirmesi gerekiyordu. Nizamiler ve sipahiler²⁹ geldiklerinde alışıldığı üzere yaptıkları gibi. Bazıları kuzu çevirme, bazıları hindi, bazıları börek ve poğaç, bazıları etli

29 Nizam [Nizam-ı Cedid] askerleri düzenli yaya [piyade] asker, sipahiler ise süvari asker demektir. Kendi atları olan sipahiler, kendi paralarıyla askeri elbiselerini alırlar. Bunların Macar eyerleri, iki tabancaları ve bellerinde bir kılıçları vardır. Elllerinde ya da kendilerine engel olmasın diye arkalarında

lahana yemeği ve çeşitli tatlılar getirdi ama en çok pilâv ve erişte getirildi. O kadar yemek geldi ki bu yemeklerle Avusturya bölüğünün tamamını doyurabildik. Birdenbire odalar Türklerle doldu. Ve yemeye başladılar. Burada nasıl yendiğini, nasıl dövüştüklerini ve güreştiklerini anlatmak mümkün değil. En vahşî ve en aç kurtlar bile onlarla, yarışmayı bırakın, mukayese dahi edilemezdi. Bu tam Türk usulüne göre idi. Eti hep elleriyle parçaladılar. Kim neyi yakalarsa anında âdeta yutuyordu. Ben ise bu adetleri pek bilmediğim için etrafa bakılmaktan ve olup bitenleri izlemekten tamamen aç kaldım. Paşa'nın odasına kimse giremediği için iştahımın iyi olduğunu bilen kahvecibaşı [*kafedžibaša*] Paşa'nın sofrasında kalanları bana verdi. Ertesi gün yani 19 Aralık'ta, Travnik'e, Filipović Beyin [Filipović] konağına konaklamaya geldik ve burada on gün kaldık.

Paşalar, beraberindekilerle günde iki defa Vezir'in huzurunda toplanıyorlardı. Vezirin konağının önünde büyük bir cami [*džamija*] ve dört köşeli bir kule,³⁰ bu kulenin üstünde de bir Türk saati var. Bir yandan bunun bir manastır binası olduğu düşünülebilir, fakat bu caminin önceden kilise olduğunu söyleyenin kellesi gidebilirdi. Travnik, dağların arasında, bir vadinin içine yerleşmiş küçük ve uzun bir şehirdi. İçinden küçük Laşva [Laşva] Nehri akıyordu. Derenin üzerinde birkaç küçük değirmen ve cendere vardı. Bunlardan birinin Hrvatistan'daki gibi bir çarkı vardı. Altından da su geçiyordu. Bu değirmen de sanki bir buhar makinesiymiş gibi burada çok meşhurdu. Onu sadece ağalar ve tüccarlar görmeye gidebilirdi ve herkes

---

mızraklarını hazır bulundururlar. Nizami ve sipahi askerleri bir yerden geçerken halk onlara yiyecek temin etmekle yükümlüdür.

- 30 Camiler küçük ve çoğu zaman ya yuvarlak ya da dörtgen şeklide olur. Camilerin üzerinde yükselen minareler [*munara*] ise baca gibi ince, yuvarlak ve yüksek olur. Minareler giriş kapılarının sağ tarafında bulunuyor. İstisnai olarak Saraybosna Gazi Husrev Bey Camisi'nin minaresi giriş kapısının sol tarafında inşa edilmiştir. Bunun sebebi, inşa edildiği yerin uygunsuz olmasıdır. Travnik'teki Camii eskiden bir kilise olsa gerek.

yanına gelince şaşkınlık içinde “Vallahi, marifet [*murafet*] işte budur. Değirmen çarkı cendere gibi dönüyor.”³¹

Şehir, Vlašić [Vlaşiç] dağının alt yanında bulunuyor, altından da su kaynaktan dışarı çıkıyor. Ben tek başıma şehre gidemiyordum, çünkü insanlar bana kuşkulu kuşkulu bakıyor, beni casuslukla nasıl suçlayacaklarını planlıyorlardı. Noel’de, Travnik’e bir peder geldi, kutsal bir ayin düzenledi ve Tanrı’nın buyruklarını ileterek vaaz verdi. Ben de onu dinlemeye gittim. Zavallı pederler ellerinden geldiğince halkı Muhammed’in dininden uzak tutmaya çalışıyorlardı (kendi halkı karşısında Muhammed’e ve onun yaydığı dine karşı konuştukları açıkça belliydi). Ayinden eve dönünce, bütün Türklerin önünde Filipović Bey bana “Peder (kendi aralarında dedikleri gibi, *prator*) ayinde ne konuştu?” diye sordu. “Hiç bir şey söylemedi, ayin yaptı.” diye cevap verdim. “Eh, sen benim bilmediğimi mi zannediyorsun? Bugüne kadar daha hiç bir peder ayin düzenleyip de Türklere ve Muhammed’e küfretmeden ayini bırakmadı.” dedi. “Peder pederliğini yapıyor. Kim ona bir şey yapabilir?” dedi ötekisi.

Travnik kasabasında, Hıristiyanların ibadet etmeleri, ayin düzenlemeleri yasak ama kasabanın dışında bu yapılabilir. Katolik Hıristiyanlarına gelince ayin, bayır civarındaki zengin bir evde, bir peder tarafından (tabii peder geldiği zaman) düzenleniyor. Ortodoks Hıristiyanlarına gelince; bu bayırda evleri olmadığı için ayinlerini çadırda düzenlemek zorunda kalıyorlar. Bu da onlara çok zor geliyor çünkü her seferinde çadırı ve o kutsal eşyaları bir oraya bir buraya taşımak zorundalar. Yağmur veya başka kötü hava şartlarında papaz dışında, hepsi dışarıda kalmaya mecbur. Çoğu kez, ayin düzenlediklerinden çoğunlukla bir şeyleri getirmeyi unutuyorlar ve bundan dolayı yukarıya “Hey Marko, kitabı ve kandili, bunu veya şunu getir!” diye sesleniyorlar. İşte fakir halk böyle eziyet çekiyor.

31 Türk değirmeni çok basittir. Çark direği bir ağaç gövdesinden yapılmıştır. Bu ağaç direğin bir ucunda, üzerine suyun aktığı tahta kovalardan bir çark, öbür ucunda ise değirmen taşı bulunmaktadır. Çarkla birlikte değirmen taşı da döner.

Orada, genç ve çocuğu olmayan dul bir Türk kadını vardı. Kocasını tüm varlığını ona bırakmıştı, bu yüzden de dul kadın çok zengindi. Vekilaşçı³² [*većilaščija*] olan bizim Husein Çavuş [Hüseyn], her nasıl olduysa bu kadının başına gelenleri duymuş ve kur yapmak için sık sık yanına gitmiş. Travnik'te bulunduğumuz tüm bu süre içerisinde Saraybosna'da alıştığımızın aksine hiçbir tatlı yiyecek almadık. Aynı zamanda Vekilaşçının her gece kapatılmış kâseleri bir kayışa gecirip bir yere götürdüğünü farkettik. Bir keresinde bu yiyecekleri nereye götürdüğünü görmek için zaptiyeler [*kavaz*]³³ Vekilaşçının peşinden gittiğinde, tüm bunları genç dul kadına götürdüğünü görmüşler. Muhbirler geri dönünce Husein Çavuş'un o dul kadına kur yaptığını söylediler. Zaptiyeler arasında bir karmaşadır başladı. Kimi, "O böyle mi yapıyor, bizim yemeklerle onu besliyor." Diğeri ise "Paşa'ya söyleyelim de onu kazığa vursun." diyordu. Bazıları ise, "Hayır, özellikle Vekilaşçı Paşa'ya o dul kadını alacağını söyleyeceği için Paşa onu ilk başta öldürmez. Gelin de biz onu bekleyelim ve pusu kurarak keselim." Buna hepsi razı oldular. Bıçaklarını biletiler, tüfeklerini doldurdular ve kendi aralarında kimin pusu kurup bekleyeceği konusunda anlaştilar. Sonra da bir yere beraberce gittiler. Nereye kadar gittiklerini ben de bilmiyorum, ama çok çabuk geri döndüler. Fakat ben neden geri döndüklerini tam olarak anlayamadım. Acaba Paşa'nın sonra onları kesmesinden korktukları için mi yoksa bizzat Husein'den korktukları için mi döndüler bilmiyorum. Husein kırk yaşlarında iri yarı, çam yarması gibi bir adamdı. Göğsü, elleri ve ayakları ayı gibi kılla kaplıydı ve kâhin gibi korkunç bir bakışı vardı. Ama buna rağmen sakini gibi görünüyordu. Zaptiyeler, tüm Türkler gibi kâh birbiriyle kardeş gibi yaşıyorlar, kâh birbirinin boynunu koparmak için fırsat kolluyorlardı. Bu yüzden kısa bir süre sonra Husein, zaptiyelerin kendisini öldürmek istediklerini öğrenmiş. Bir gün Husein, Paşa yattıktan sonra zaptiyelerin meyhaneye gidip orada raki [*rakia*] içtiklerini duymuş. Bunu öğrenince, onlardan

32 [Mažuranić *vekilharç* terimi yerine Osmanlıca sözlüklerinde bulamadığımız *većilaščija* (vekilaşçı) terimini kullanmaktadır.]

33 [Osmanlı döneminde zabıta memurları.]

intikam almaya kesin karar vermiş. Bir akşamüzeri, Paşa yatıp da Zaptiyeler her zamanki gibi meyhaneye gitmek için evden çıktıklarında, onlara pusu kurmuş. Yolun yarısına ulaşmışlar ama Husein'in şanssızlığına gece oldukça aydınlık olduğundan, aralarından biri onu fark etmiş ve "Aaa, Husein!" diye bağırması. Bağırıtıyı duyar duymaz herkes kaçışmaya başlamış. Husein de, adamları elinden kaçıracağını görünce, peşlerinden elinde bıçağıyla kovalamış ama onları yakalamayı başaramamış. Ertesi gün zaptiyeler, kendi aralarında bu konuyla ilgili olarak odalarında konuşular ve Husein'in kendilerine nasıl haksızlık ettiğini, kendilerini nasıl da pusuya düşürerek öldürmeye çalıştığını anlatarak ona küfürler yağdırdılar. Husein bunu duyunca zaptiyelerin odasına girerek aralarında en cesur olarak biline "Duyuyor musun, külâhlı [çulaf]³⁴ herif, sen hiç küfretme çünkü dün gece çarşının ortasında şans eseri benim bıçağımla ölmedin. Şunu iyi bil ki, kendi ecelinle değil, benim sağ yumruğumla öleceksin." dedi ve dışarıya çıkıp kapıyı arkasından çekti. Zaptiyeler onun gürleyen sesinden ziyade korkunç bakışından ürktüler. Ben ise nasıl bu kadar açık konuşabildiğine şaşırıyordum. Avrupa'da insan bu sözleri için hayatını değilse bile özgürlüğünü kesinlikle kaybeder. Buradaysa bu durum hiç kimsenin umurunda bile değildi. Zaptiyeler biraz kendilerine gelince – ki intikam ateşini söndürmek için buna gerek vardı – pes ettiler ve aralarında "Haklı! O, istediğini yapmaktan özgür. İsteddiği kadını almasını ona kim yasaklayabilir?" diye onu savunmaya başladılar.

O dönemde Travnik'te deli ve yaşlı bir adam vardı (muhtemelen Dalmaçya'lıydı çünkü biraz İtalyanca konuşuyordu). Bu adama

34 *Çulaf*, Türklerin örtülerini çıkardıktan sonra soğuktan korunmak için taktıkları yünden bir başlıktır. Geceleri bu başlıklarla uyurlar ve seyahatlerinde yanlarına alırlar. Türkler başlarına örttüğüleri örtülerini bir yana bıraktıklarında (yani nizam askerleri olduklarında) ve büyük fesler taktıklarında bazıları soğuktan korunmak için fesin altına *çulaf* takıyor, bazıları ise pamuktan örtüyle sarmalıyorlar. Fes, nizam askerlerinin taktıkları kırmızı başlıktır. Nizam fesi ya da büyük fes dedikleri başlık, bizim şapkalarımızı kaplayacak genişliktedir.

deli Alman [Švaba] derlerdi. Kalçaları çıkıktı, ayakta doğru düzgün duramazdı ama sokaklarda çeşitli çılgınlıklar yapardı. Paşalar veya bazı ağalar [aga], sopasıyla gayrimüslimleri dövmesi ve onlara Alman tabiriyle *eksercirati*³⁵ için eline birer beşlik [*beşluk*] sıkıştırırlardı. O ise, Türkleri daha çok memnun etmek için oturduğumuz konağın yakınlarından ayrılmaz, ne zaman yakınlarda zavallı bir gayri müslüm geçse peşinden koşarak ardından, “*Holbrehc, holblinks, alo marş!*” diye bas bas bağırdı.³⁶ Gayri müslümler ise kaçarlardı. Bir gün oraya atıyla odun satmak için bir Türk köylüsü geldi. Deli Alman, bu adamın gayri müslüm olduğunu düşünerek onu korkutmak ümidiyle arkasından koştu. Türkün yerinde durduğunu görünce, “*Holbrehc, holblinks, alo marş!*” diye sopasının kalın tarafıyla ona vurmaya başladı. Türk bu durumda kaçmayı istedi aslında, ama bu kadar ağanın kendisine baktığını görünce kaçmaya utandı. Sadece başını dimdik tutarak Alman’a ters ters bakıp, “Defol be gâvur! Defol *lipovi krste!*”³⁷ diye bağırmağa başladı. Ne var ki Hıristiyan, dinlemedi ve sopasıyla Türke daha çok vurmaya başladı. Türk, Almanın gerçekten ciddi ciddi vurduğunu görünce atına yöneldi. Atındaki odun yükünü kavrayarak kendini korumak için eline bir odun parçası geçirdi. Ama Hıristiyan arkasından vurmaya devam ediyordu. Sopadan nasibini aldığı ve kendini savunacak bir odun parçası bile eline geçiremediği için bu Türk oduncu, atını da bırakarak bir başka Türkün dükkânına kaçtı. Dükkândan büyük bir hançer [*hanžar*] alıp Almanı kesmek için dışarıya fırladı. Ama bizim Alman, Türkün elindeki hançeri görünce topal olduğunu ve aksadığını unutarak bir ceylan gibi köprünün üzerinden hoplayarak kaçtı.

30 Aralık günü Türklerin saatine göre saat 7 sularında, yani öğlen yemeği vakti, Vekilaşçı gidip tayın ve yemek almamızı söylemek için uğradı. Ama o anda Saraybosna’dan bir Tatar gelerek, Saraybosna’da bir ayaklanmanın başladığını haber verdi. İsyancılar,

35 [Alm. *exerzieren* „askeri talim yaptırmak“.]

36 [Avusturya Alm. *holbrechts, holblinks, hallo marsch*, askeri emirler.]

37 [*Lipovi krst* “ıhlamur ağacından yapılmış haç”. Hıristiyanları aşağılamak için kullanılmış bir deyim.]

Paşa'nın konağını ateşe vererek onun karısını ve çocuklarını öldürmeyi planlıyorlardı. Paşa, işimizi derhal bir kenara bırakıp atlarımıza binmemizi ve Saraybosna'ya doğru son sürat yola çıkmamızı emretti. Sürücüler [*surudžije*] menzil atlarını getirdiler. Herkes, kendi atını hemen eyerleyip hazırladı. Bana eyeri en kötü olan at kaldı. Yedekteki [*jedek*] atı götürmek de bana düşmüştü. Travnik'in aşağısındaki ovada bir taş köprü vardı. Bu köprü'nün de tüm Türk köprülerindeki gibi yan korkulukları yoktu. Kemerin üzerinden öylece çıkmak sonra da inmek gerekiyordu. Köprüden aşağı doğru inerken yedekteki coşkulu ve hırçın atım şahlanmak istedi, ben ise dizginlerini çektim, ancak daha hızlı çekmeye yeltenince atımın kemerleri patladı, böylece eyerle birlikte yere düştüm. Yedekteki at korktu ve onu sıkıca tuttuğum için neredeyse beni ezecekti. Paşa adamlarıyla ovanın üzerinden hızlı bir şekilde geçti. Sadece kahvecibaşı ve berberbaşı [*berberbaša*] bana yardım etmek için atlarından atladılar. Omer Çavuş [Ömer] ise yanımızda, atının üstünde kaldı. O, benim en büyük düşmanımdı. Paşa'nın beni onun yerine yerleştireceği korkusundan her fırsatta boynumu kırmaya çalışıyordu. Paşa tarafından üç defa azarlandığı için işte şimdi kötü niyetini hayata geçirmek için eline fırsat geçmişti. Kahveci [*kafedžija*] ve berber atıma tekrar eyer vurmamak istediler. Ben ise kendi yedeğimi ve onların iki atını tutuyordum. Yanımızda, patlayan kayışları bağlayabilmek için kullanabileceğimiz ip yoktu. Omer Çavuş, birdenbire kılıcını çıkartarak atıyla bana doğru yürümeye başladı ve "Uğursuz herif! Annen seni doğuracağına taş doğursaymış daha iyi olurmuş!" diye bağırdı. Kahveci atını tuttu, bu arada o da attan indi ve bana doğru yürümeye başladı ama bu defa kahveci de berber de onu tuttular. "Bırakın şu uğursuzu keseyim." dedi Omer Çavuş. "Sakin, sakın! Kendine gel. Günahtır. Yazıktır [*jazuk*]. Kimseye bir şey yapmadı." dedi diğerleri. "O uğursuzdur! Bırakın beni! Uğursuz olmasa altındaki kayışlar patlamazdı. Bırakın beni!" dedi Omer Çavuş.

Ben ise ata yaslanmış sakın bir şekilde onların bunu bırakıp bırakmayacaklarını izliyordum. Ve her atta birer tabanca olduğunu hatırladım ve ona ateş açabileceğimi düşündüm. Ama onlar adamı

birakmadılar. Zorla da olsa onu sakinleştirdiler, kemerleri bir şekilde bağladılar ve ben atıma tekrar bindim. Hızla şekilde oavadan yoluma devam ettim. Geri dönüp baktığımda onların uzakta kaldıklarını gördüm ve yavaşlayarak bana yetişmelerini bekledim. Yetiştiklerinde, Omer Çavuş yine kılıcını yarıya kadar çıkardı ve bana doğru yürüdü ama bir saniye düşündü ve kılıcını yerine geri taktı. Berberbaşı benim hâlâ tehlikede olduğumu görünce, kendi kılıcını çıkartıp bana uzatarak: “Bu kılıcımı benim için tak delikanlı.” Sonra da onlara dönerek: “Yemin ederim ki tam şuramda bir çıban var, bu yüzden kılıcımı takamıyorum.” dedi. Omer Çavuş kılıcın bende olduğunu görünce artık beni tehdit etmeyi bıraktı. Busovača’da [Busovaça] konaklamaya geldiğimizde, akşam yemeğinde Omer Çavuş: “Val-lahi billahi [*vallah, billaha*] Türk dinimle yemin ederim ki aklıma bir şeytan [şejtan] düştü, az kalsın adamı kesecektim.” dedi. “Yapma sakın!” diye cevap verdi diğerleri. “Allah seni asla affetmezdi. Gâvur olmasına rağmen, hiç suçu olmayan bir delikanlıyı öldürmek büyük günahdır.”

Ama o günlerde, çok şiddetli soğukların olduğunu da söylemek istiyorum. Atımın sırtında donup kalacağımı düşünmüştüm. Rüzgâr sanki boş bir iskeletmişim gibi göğsümü ve kaburgalarımı delip bir sepetten geçercesine geçiyordu. Ellerimi ve ayaklarımı artık hissetmiyordum. Artık ellerim ve ayaklarım üşümüyordu. Canımı en çok da omuzlarım ve sırtım sıkıyordu. Sanki tüm kemiklerim ve eklem yerlerim birbirinden ayrılmıştı, bu yüzden vücudumun tüm parçaları dağılmışken başımın nerede durduğunu merak ediyordum. Gece konaklayacağımız yere geldiğimizde zar zor attan inebildik. Çünkü ayaklarımız odun gibiydi. Türkler, gayrimüslime atları vererek hemen odalarına gittiler. Ben ise ahırda kalıp sürekli ellerimi ovuşturarak eklemelerimi hareket ettirmeye çalışıyordum, ondan sonra da yanlarına gittim. Damarlarımdaki kan gevşeyince sıtmaya tutulmuş gibi tir tir titremeye başladım.

İkinci gün Rakovica'ya [Rakovitsa], Paşa'nın yazlığına [*teferiç*]³⁸ geldik. Orada o ana kadar cesurluk taslayan Türkler, soğuktan yanmış ellerini birbirine göstermeye başlamışlardı. 1 Ocak 1840 sabahı, Paşa'nın çiftliğine kadar gittik. Orada kamp kurduk. Kendisini öldürürler diye Paşa, Saraybosna'ya öylece inmek istemiyordu. Kendi tarafını tutan halkı toplayıp bulunduğumuz yere getirmesi için Saraybosna'ya bir Tatar gönderdi. Ondan sonra hep beraber şehre inecektik.

Ancak birlikler Saraybosna'dan gelene kadar bir şeyler yememiz gerekiyordu. Paşa tütüncüyü [*tutundžija*], Vekilaşçı'nın yanına ekmeğ almasını diye gönderdi. Vekilaşçı ona, yanında hiç ekmeğ olmadığını söyledi. Bunu duyan Paşa çıldırdı, ekmeğ yoksa kellesinin gideceği tehdidini iletmesi için Omer Çavuş'u Vekilaşçı Husein'in yanına gönderdi. Omer gidip Husein'e Paşa'nın söylediklerini aktardı, Husein ise "Bendeki bu kamçıyı [*kandžija*] görmüyor musun uğursuz? [*ugursuz*]" dedi. Omer: "Beni ilgilendirmez. Ben sana Paşa'nın söylediklerini aktardım. Bana ne! Sadece senin bugün kellen uçacak." Diye karşılık verdi. Husein kamçısını eline alarak arkasından: "Defol be, Hersek köpeği! Bize buraya emretmek için mi geldin? Hersek'e git, be uğursuz!" diye haykırdı.

Omer, Paşa'nın evine doğru kaçmaya başladı. Paşa ise bağırarak çağırarak duyunca ne olup bittiğini görmek için dışarıya çıktı. O ikisi ise Paşa'yı görünce duraksadı. Paşa, Travnik'ten ekmeğ bile almadan geldiği için nasıl bu kadar aptal olabilir diye hemen oracıkta Husein'in kellesini uçurmakla tehdit ederek onunla konuşmaya başladı. Husein'in yüzünde korkudan eser yoktu sadece güçlü bir sesle Paşa'ya: "Kap kacağı bile saymak için vaktim olmazken sana Travnik'ten nasıl ekmeğ getirebilirdim? Hem kap kacakla ilgili hesap da vermem." dedi. Paşa ise boğaz gibi kızgın bir şekilde "Gözlerini fincan [*findžan*] gibi açman gerekiyor. Üzerine düşen vazifeni yerine getiremiyorsan o zaman neden aylık yüz elli groş maaş alıyorsun?

38 *Teferiç* [teferrüç]: Güzel yazlık ev. Ayrıca yazın yanına yiyecek ve içecek olarak çaylırlara çıkınca veya ormana gidince insanlar "hadi teferrüç edelim" diyorlar.

Bir de kim bilir yıl içinde beni ne kadar kandırıyorsunuz, benden ne kadar çalılıyorsunuz.” dedi. “Ne? Ben sizden mi çalıyorum! İşte sizden, Travnik'te olduğum sürece çaldığım tüm para ile ancak altı tane pamuk külâh alabildim. Ama onlar da aklında kalacaksa hepsini sana verebilirim” dedi Husein. Bunun üzerine Omer cesaretlendi ve “Bak işte, çaldığın para ile altı külâh aldığını kendin de söylüyorsun. Peki söylemediklerin ne kadardır acaba? Paşa'dan çaldığın bir para için, hemen şuracıkta kellenin uçurulmasını çoktan hakettin.” dedi. Husein ise tekrar kamçısıyla “Git be şaşkın! Sen Hersek'li bile değilsin. Sen bir kara Arnavut köpeğisin. Hadi sıkıyorsa ve o kadar rahatsan gel de beni bir öldür bakalım!” diyerek onun üzerine yürüdü. Paşa'nın büyük tehdidine rağmen Husein hiç şaşırmadı hatta çok da fazla sinirlenmedi. Ama onun o ok gibi keskin bakışları oradaki herkesi korkuttu. Paşa da Husein'den korkusundan mı yoksa Saraybosna'da gittikçe büyüyen ayaklanmadan mıdır bilinmez, sustu ve odasına çekildi. Başka bir durumda Husein'in kellesi mutlaka giderdi ancak herhalükarda ilk ölen Husein olmazdı. Kendisi öbür dünyaya gidene kadar başka birilerini de öbür dünyaya mutlaka gönderirdi. O arada orada bulunan bir çobanın karısı, ekmek olmadığını duyunca hemen poğaçaya ateşe verdi. Onlar öyle tartışırken poğaçaya pişti ve sıcak poğaçayı Paşa'ya götürdüler. Ardından atların üzerinde iki yüz kadar Saraybosnalı Türk geldi. Onlarla beraber Saraybosna'ya gittik.

O dönemde Saraybosna'da büyük bir kıtlık vardı. Bu yüzden de halk ayaklanmıştı. Türkler, Paşa'nın vilâyete [*vilaet*] dayanılması zor zulümler ettiğini söylüyorlardı. Bütün yollardaki gümrük [*djumaruk*] bedellerini artırmıştı. Paşa'nın her şeye vergi koyarak insanları soyduğunu söylüyorlardı. “Neden ha bire vergi ödüyoruz? Biz de onun gibi Türküz, gayrimüslim değiliz. Bize, gayri müslimmiş gibi vergi ödettiriyor. İşte bu yüzden, kendi dinimizi çiğnediğimizden, Tanrı bize bereket [*bericet*]³⁹ vermiyor.” diyorlardı. Paşa sarayına

39 Bericet [*bereket*], genellikle ‘bolluk’ demek olduğu kadar iyileşme, kalkınma demek. *Bericatus* da ‘teşekkür ederim’ demek yani meselâ hancı kendisine

gelir gelmez Türklerin bazılarına sakinleşsinler diye para dağıttı, bazılarını ise hemen tutuklattı ve tabanlarını kamçılattı. Ayaklanmayı dindirince, Vezir'in emri üzerine Fojnica'ya [Foynitsa], Bosna Katolik piskoposunun yanına gitmek üzere hazırlandı.

Ben o soğuktan iyice hastalanmıştım. Bazı Türklerin ise soğuk yanmasından parmakları kopmuştu. Sürücü [posta görevlisi] olan bir Arab'ın bütün parmakları eklem yerlerine kadar kopmuştu. Mehmet Ağa'nın bir elinde iki, bir elinde de bir parmağı kopmuştu. Tatar'ın ayağında bir parmağı kopmuş, biri ise sakat kalmıştı. İşte böyle, her birinin ya elinde ya da ayağındaki parmaklarından biri veya birkaçı ya kopmuş ya da sakatlanmıştı. Benim ise hem ayaklarım hem de ellerim sağlam kaldı sadece çok kötü hastalandım. Paşa, benim de Fojnica'ya gideceğimi söyledi. Paşa'nın bu sözlerini duyunca böyle bir yolculuğu kaldıramayacağımı düşündüm. Sağlıklı olsam da gönül rızasıyla böyle bir yolculuğa çıkamazdım, bu hasta halimle hiçbir şey yapamazdım. Bu yüzden, içimden Paşa'ya, beni bırakması için rica etmeye gideyim diye düşündüm, böylece Saraybosna'da bir yerde tedavi olacaktım, sağlığıma kavuşunca da tüm Bosna'yı gezecektim. O zamanlar en çok sırtım ağrıyordu. Omuzlarımdan ellerimi kaldırmıyordum ve o sıralar binlerce şeytan çullansa yine de haç çıkartamazdım. Bu nedenle Paşa'nın yanına giderek “Değerli Paşam, işte hasta olduğumu görüyorsunuz. Bana Bosna havası yaramıyor. Bu yüzden vilâyetime gitmeme izin [*izum*] vermeniz için size yalvarıyorum.” dedim. O ise “Peki peki [*peke, peke*].” dedi ve odasına giderek orada pasaportumu imzaladı, aynı şekilde imzalaması ve mühür [*mur*] basması için pasaportu kâhyasına [*chéhaja*] getirdi. Bana pasaportu verirken “Dur sana biraz para vereyim.” dedi ve 8 florin verdi. Kendisine teşekkür ettim ve oradan ayrıldım.

Paşa ise arkamdan bakıp diğerlerine: “Bakalım şimdi ne yapacak. Evine mi dönecek yoksa aslında Saraybosna'da kalmayı planlayıp sadece beni mi kandırıyor. Burada kalmayı düşünüyorsa onu

---

parası ödendiğinde veya bahşiş ödendiğinde *bericatus* [bereket versin] diye karşılık verir.

kamçılatacağım ve sonra onu kendi emrime alacağım.” demiş. Arkamdan saray hizmetçisi [*sarajdar*] (Sriyem’de doğmuş) geldi ve Paşa’dan duyduklarını anlattı. Şimdi de orada yatıp tedavi olmak yerine Saraybosna’dan ayrılıp Sırbistan’a geri gitmem gerekiyordu ve asıl geliş sebebim olan şeyi yapamadığım için üzgündüm. Ama kısmet olursa ileride yine Bosna’ya gelebileceğimi düşündüm, ancak sonra göreceğiniz gibi hastalığım buna izin vermeyecekti. Gittiğimi gördüğünden dolayı çok mutlu olan Omer Çavuş, kale kapısına kadar beni güzel bir şekilde uğurladı. Oradan tek başıma kalenin bir ucundan diğer ucuna, Brezovaça üzerinden zor bir şekilde 19 Ocak 1840 tarihinde Romanija [Romaniya] dağının altında bulunan Mokro’ya konaklamaya geldim.

Orada yiyecek, içecek namına hiçbir şey bulamadım bu yüzden ertesi sabah boş mideyle Novakove Stijene’den [Novak kayalıkları] Romanija’ya çıkmaya başladım. Bir şekilde yukarıya çıkmayı başardım başarmasına ama çıkıncaya kadar da kolum kanadım hepten tutuldu. Birdenbire soğuk bir ter bastı, bilincimi kaybettim ve yolun kenarındaki karın üstüne yığıldım. Kışın sabah yeli hafifçe esiyordu ve bu yel bana o anda çok iyi geldi. Biraz kendime gelince göğsümdeki düğmeleri rüzgârın beni daha iyi ferahlatması için açtım. O arada, karısıyla birlikte üç atına buğday yükleyip Saraybosna’ya pazara satmaya götürmüş ve tekrar evine dönmekte olan bir adam (Ortodoks) çıkageldi. Atlardan birisi boştu. Beni farkedince ve Alman denen adamlardan biri olduğumu görünce nereden geldiğimi ve nereye gittiğimi sordular. Paşa’nın yanında görevli olduğumu ama şimdi memleketime dönmek istediğimi, ancak gidemediğimi söyledim.

Birbiriyle bakıştıktan sonra adam “Hanım, ne yapalım?” diye sordu. “İyi, bırakalım atı Romanija’nın diğer yanından sürsün, zaten sonrası onun için kolay olur.” dedi. Adam atından atladı, beni kaldırdı, üstümdeki karları silkeledi ve eşine dönüp: “Milica [Militsa], heybeden o şişeyi versene, adam biraz kendine gelsin.” dedi. Kadın şişeyi çıkardı. Rakıyı üç kere yudumlamak zorunda kaldım. Sonra da beni atına bindirdi ve yavaşça Romanija üzerinden gittik. Bu arada Romanija’dan da biraz bahsedeyim.

Romanija dağı çok büyüktür. Herkesin kullandığı güzergâhtan giderek dağı aşmak yaklaşık beş saat sürüyor (ki orada mesafe kötü yollar yüzünden daha da uzuyor). Dağın Saraybosna'dan uzakta kalan tarafında (yani batısında) korkunç yamaçlar var öyle ki en sağlıklı biri bile iyice karnını doyurmadan buralara tırmanamaz. Orada yolun kenarında, bir tür çatıyla kaplı bir taş sütun durmaktaydı. Orada eskiden Novak, Radivoje [Radivoye] ve Gruica [Gruitsa] adlı yol kesicilerin⁴⁰ daima nöbet tuttukları söyleniyor. Kendilerine yoldan geçmek için hediye getirmeyen yolcuları soyarlarmış⁴¹. Türkleri ise hiç acımadan öldürürlermiş. Novak ve Radivoje iki kardeşmiş. Oraya yakın bir köydenmişler. Gruica ise Novak'ın oğluymuş. Onlar çok güçlü kahramanlarmış. Romanija'nın mağaralarından birinde yaşıyorlarmış. Dağdaki bir mağarayı bir eve dönüştürmüşler, bir yerden de demir bir kapı getirerek mağaranın kapısına oturtmuşlar ve burası onların hazinesi [*hazna*] olmuş. İnsanlar hazinenin kapısının iyi korunduğunu söylüyorlar. Aşağıdan içeriye girince mağarada bir kaç taş sütun varmış, ancak demir kapıyı Türkler götürmüşler. Saraybosnalılar, özellikle de Đerzelez [Gürzelez] Ağa askerlerini haydutların üstüne göndermişler. Ancak onlar askerleri her seferinde yenmiş, çünkü Romanija o taraftan ulaşılamaz bir konumdaymış. Bazı güçlü birlikler onlara kadar ulaşsa bile eşkıyalar, Novakove Stijene'den ayrılıp dağın daha iç bölgelerine doğru çekilmişler ve Türkler de yapacak bir şey bulamadıklarından Saraybosna'ya geri dönmüşler. Novak ise çetesiyle yine yola çıkmış. Novak ve Radivoje artık iyice yaşlandıkları ve yönetimi Gruica'ya devrettikleri zaman, Gruica bir gün tek başına Türklerin kendisini tanımamaları için kıyafetlerini değiştirerek barut ve kurşun almak ve Türklerin neler söylediklerini duymak amacıyla Saraybosna'ya gitmiş. Oraya gelince

40 [Sırp halk şiirinde Türklerle karşı savaştan haydutlar.]

41 Bunun anısına, Romanija'yı ilk kez geçen bir kişi, bu kayayı “düşmesin” diye kuşaklamak için omzunda bir kütüğü taşımak zorundadır. Bu yüzden de dağın aşağısında birçok kütük vardır. Ama onlar önce acemi çaylağı, “ateşlerini yakmak için o kütüklere ihtiyacı olan ve orada oturan gözcüler var” diyerek kandırırlar.

hemen Đerzelez Ağa'nın diğer beylerle birlikte kahve içtiği bir meyhaneye gitmiş. O anda Đerzelez Ağa: "İşte Novak ve Radivoje artık yaşlandılar, artık Türklerin kafalarını kesemiyorlar. Önceden onlar daha gençken intikamımızı alamadığımıza göre hadi şimdi alalım!" demiş. O yle diyince, Beyler hemen ayağa fırlayıp büyük bir ordu toplamaya başlamışlar. Gruica bir an önce mümkün olduğu kadar çok barut ve kurşun alıp Romanija'ya giderek babası ve amcasına çok büyük bir ordunun geleceğini ve yaşlılıktan kaamayacakları için vakit henüz geçmeden hemen kaçmalarını söylemiş. Onlar ise Gruica'yla alay edip ona korkak olduğunu söyleyerek birçok kez Türklerle karşı karşıya geldiklerini ama her seferide onları yendiklerini, bugün de onlardan hiç korkmadıklarını söylemişler. Kısa süre sonra ordu gelmiş. Onlar ilk başta kendilerini cesurca savunmuşlar. Ancak Türkler her taraftan bastırınca, Türklerden ziyade yaşlılıklarına yenik düşen Novak ve Radivoje orada birlikte ölmüşler. Gruica, geri kalan haydutlarla birlikte kolayca kaabilirmiş ama babası ve amcasını kurtarmak için savaşırken, sağ olarak ele geirilmif.

Đerzelez Ağa, tüm Romanija Dağı'ndaki bütün ağaçları yakması ve artık haydutlara hiç bir sığınak bırakmaması şartıyla onun hayatını kendisine bağışlamış. Bu yüzden bugün bile Romanija'da herhangi bir yerde çalılıklar oluşmaya başladığı anda Türkler, haydutların burada oreklenmemeleri için hemen bu çalılıkları yakarlar. O bölgede kk am ağaçları yetiştiğinden ve yazın çamlardan yerlere reçine damladığından yakmak pek de zor değildir. Romanija'da, yağmurdan çukurlarda birikenden başka hiç bir yerde su yoktu.

Bunlar oralar hakkında duyduğum hikyelerdi ve bu hikâyeler yüzünden insanlar oralara hâlâ Novak Kayalıkları diyordu. Kurtarıcımla Romanija'nın öteki tarafındaki bir *hana* gelince, kendisine beni orada bırakmasını, tekrar iyileşeceksem de leceksem de orada kalmam gerektiğini ona söyledim. Beni attan indirdi ve hana kadar götürerek Daga Sipahi'ye, yabancı bir ülkede hasta olduğumu ve benimle ilgilenmesini söyledi. Daga, beni kahvehanesine [*kafana*] götürdü ve orada bir kilime uzandım. Hoca'sı neremin ağrıdığını ve bir şeyler yemek isteyip istemediğimi sordu. Hiçbir şey istemediğimi

söyledim. Ama herhalde o gün içtiğim rakıdan susamıştım ki bolca su içtim. Ama içtiğim su yüzünden kustum. Travnik'te yirmi gün önce yediğim ve soğuktan bir şekilde içimde bir yerde takılı kalmış olan şeyleri bile kustum.⁴² Kustuktan sonra da odacı [*odadžija*] leğeni dışarıya çıkarırken, zayıfluktan olsa gerek bayılıverdim. Bazı Türk tüccarlar da oraya konaklamaya geldiler ve beni öyle zayıf düşmüş bir halde görünce, parasını kendilerinin ödemek istediklerini söyleyerek bir şeyler yiyip yiyemeyeceğimi sordular. Sonra aralarında, hasta bir yabancıya yemek vermenin büyük sevap [*sevap*] olduğunu konuştular. Orada bedenen gücü tükenmiş bir halde öylece kalmıştım. Cansız bir kütük gibi uzanmıştım ve onlara bir parça bile ısıramayacağımı güçlüğüle işaret ettim ama ne dediklerini duyabiliyordum. Hoca eğilerek birkaç kez, “Tanrıya dua et, komşu [*komšia*]. Kendi dinine göre dua et!” dedi.

Ona yapamadığımı söyleyemedim ise de beni anladı ve Kur'an'ı alarak yanımda okumaya başladı. O, Kur'an'ı okumayı bitirinceye kadar odacı sofraya yemek getirmişti bile. Masaya oturdular ve hâlîme acıyarak “zavallı adam, yabancı bir ülkede hastalanmış, sabaha kadar çıkmayacakmış” dediler. Akşam yemeklerini bitirince çeşitli hikâyeler anlatmaya başladılar, ben de o arada sızmışım, sanki uykuya dalmışım. Horozlar ötmeye başlayınca uyandım. Biraz daha canlanmıştım ve acıktığımı farkettim, ama gecenin en ters zamanıydı. Yabancı bir evdeydim ve kimseyi çok rahatsız edemezdim. Sabahleyin Türkler, kahve içmek için uyandılar, ben de kahveciye bana da

42 Travnik'ten beri yemek yemediğim için bunun yediğim elmalar yüzünden olduğunu söyleyebilirim. Yediğim her ne ise keçi tulumundan çıkmış gibi taze görünüyordu. [Yazar *odadžia* (odacı), *bardak* ve *sevap* Türkçe alıntılarının manasını açıkladıktan sonra şöyle devam ediyor:] Bir Türk kibar olmayı istediğinde herkese ‘Kardeş Sırp’ diye seslenir. İster gâvur olsun isterse Alman, komşu veya başkası olsun isterse, özellikle de Drina vadisinde bu şekilde seslenir herkese. Ona ise [ağızdan çıkan] her kelimeden sonra Türk demeli, örneğin: “Tanrı yardımcın olsun, Türk!”

kahve pişirmesini söyledim. Bunu üzerine, aralarından biri kahveciye: “Ona iki şekerli kahve pişir, ben ödeyeceğim.” dedi.⁴³

Türkiye’de en kötüsü de, özellikle köylerde bir insana misafirperverlik göstermek isteseler bile, ona mısır ekmeği, kahve ve rakıdan başka ikram edecekleri hiçbir şey yoktu. Orada, hayatlarında şarabı hiç görmemiş insanlar, şarap adındaki bu içkinin yurtdışında bulunduğundan ve içenlerin hindi gibi kıpkırmızı burnu olduğundan bahsediyorlardı. O dönem, fiçuların donması yüzünden lahana turşusu bile alamadım. Sonunda Daga’yı baltasıyla birkaç buz kırarak lahana almaya ikna etmeyi başardım. Bana kuru erik de kaydattı. Orada, biraz daha iyileşene kadar üç gün kaldım. Sonra da 23 Ocak’ta Hani’ce [Haniç] giderek geceyi orada geçirdim. Orada Türklerin, camisi olmadığı için odada namaz kılmaları gerekiyordu. Zaten içeride olduğundan beni dışarıya atmadılar. Hoca’nın köşeye geçip yüzünü doğuya döndüğünü ve diğerlerinin de onun arkasında toplandığını ilk kez orada gördüm. Hoca ilk önce Kur’an’ı alarak içinden bir şeyler okudu, sonra da Kur’an’ı bir kenara bırakarak namaz kılmaya başladı. Diğerleri de Hocanın yaptıklarının aynısını yaparak ona katıldı. Ama sadece Hoca okudu (çati),⁴⁴ diğerleri sadece “*Amin! Amin!*” diyorlardı. Neyse, namaz kılmakla ilgili daha fazlasını sonra anlatırım.

Hani’den Novakasaba’ya [Yeni Kasaba] geldim. Bu küçük yeri çok beğendim. Sadece, Türklere ait olmasaydı! Tüm çevresi sanki bir bahçe gibiydi, bahçenin ortasına Jadra [Yadra] Nehri’nin kenarına da kasaba yerleşmişti. Nehrin üzerinde, gâvurlar tarafından inşa

43 Türkler her zaman kahveyi sade içerler. Ancak birine ikram etmek istedikleri zaman ona şekerli kahve pişirirler.

44 *Çatiti*, Bosnalıların “ezberden okumak” veya “vaaz vermek” dedikleri şeydir. Bizler, kitap okumak derken onlar kitabı “çalışıyorlar”. Hatta bir kâğıttan bahsederken bile ona “kitap” derler. Minaredeki hoca herhangi bir kitaba değinmeden ezanı okur. Onlar, asla hoca sabah ezanını okuyor demez; hoca sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı ezanını çalışıyor derler. Ve hocanın ezan okuma vakti geldiğinde, evinin önüne gelir (cami yoksa), yüksekçe bir yere tırmanarak ezanı okumaya başlar: *İcberila alah ilalah*, vs. *Alah ilalah* demek Sevgili Allah’ım demek.

edildiği söylenen, bir taş köprü vardı. Yalnız, bu köprünün bir yanı yıkılmış, üzerinden sadece atların veya insanların tek sıra halinde geçebileceği darlıkta bir bölüm kalmıştı. Ancak Türklerin elinde, köprünün bu kadarının ömrünün de uzun süre dayanmayacağından korkuyordum. Burada Novakasaba'da, işsiz güçsüz kiracılara [kiridžija]⁴⁵ rastladım, ertesi gün de onlarla birlikte atlarımıza atlayıp yolumuza devam ettik. En çok, o köprünün üzerinden geçerken atımın ayağının kaymasından korkuyordum. Ondan sonra yarıklardan ve kırlardan giderek Zalac [Zalats] adında yokuşlu bir yola kadar geldik. Zalac'tan yukarıya doğru çıkmaya başlayınca, atımın eyerinin kuyruğundan kaymasıyla kendimi yerde bulmam bir oldu. Atım semersiz yoluna devam etti. Türkler atıma yeniden semer taktılar ama ben artık yürüyerek çıkmaya karar verdim. Bu yol, Zalac adını⁴⁶ tamamen hakediyordu. Çünkü dağı tırmanırken göklere ulaşacağımızı düşünerek sevinmiştim. Ama kısa süre sonra Kuzlar kasabasına geldik. Yine aşağıya, öncekinden daha da büyük bir kuyuya inmemiz gerekiyordu. Kuzlar, Jadar [Yadar] ve Drinjača [Drinyača] nehirlerinin birleştiği yerin yukarısında, korkunç kayalıklar bulunuyor. Drinjača, karşıya yürüyerek geçilebileceği yerde oldukça hızlı akıyor. Özellikle kabardığı dönemlerde yolcular karşıya geçmek için suyun yeniden inmesini beklemek zorunda kalıyorlar. Biz bu nehri geçerken su atlarımızın karnına kadar geliyordu. Hiçbir at karşıya doğrudan geçemedi, hatta akıntı onları on iki kulaç sürüklüyordu. Drinjača, bu geçitten aşağıya Drina'ya dökülmektedir. O gün yani 25 Ocak'ta, Kozirevo'ya konaklamaya geldik. Orada kiracılara kiralarını [kiria] ödeyerek, Zvornik'e [Izvornik] doğru tek başıma yoluma devam ettim.

Zvornik tuhaf bir şehirdir. Surları, Drina'nın aşağısından başlayarak, yukarıya tepeye doğru bir kayalıktan diğerine uzanır. Drina'nın aşağısında kalenin en geniş olduğu yer de, ama kayalıkla zorlandığından yükseldikçe daha da daralır. Yukarıda, bulutlara ulaşır gibi

45 [Kiracı – eskiden binek veya yük arabası kiraya veren kimse.]

46 [Zalac kötücül demek.]

bir kule görünür. Kalenin altta kalan duvar temelleri suyla yıkanır. Türkler, gâvurlardan şehri alırken, o dönemde orada olacakları önceden gören bir gâvur topçunun [*topčia*] yaşadığını, topunun isminin de Zelenko olduğunu anlatırlar. Gâvurlar, yaklaşan Türklerden kaçmak zorunda kaldığında, topçu, Zelenko'sunu lânetlemiştir. Türkler kaleye girer girmez Zelenko suya düşüverdi. Türkler onu sudan çıkartmaya çalışmış ama sudan dışarı sürüklemek mümkün olmamış, ta ki gâvurlar tekrar gelene kadar. Bu olaydan sonra, ne zaman gâvurlarla Türkler arasında bir savaş başlasa, Zelenko suda korkunç bir şekilde gürlüyormuş. İnsanlar, gâvurların bir gün gerçekten gelecek hiç zorlanmadan Zvornik şehrini geri alacaklarını, Zvornik'ten Vişegrad'a geçerek ardından da Saraybosna'ya yürümeyi düşündüklerini söylüyorlardı. Ancak Krvavac'a [Kırvavats] geldiklerinde karşularına atların üzerinde şeytani bir ordu çıkmış. Her atın ağzından alevler fışkırıyor, her atının alt çenesi yere kadar sarkıyor, üst çeneleri ise başını çevreliyormuş. Bu askerlerin her biri, bir imansız ayağından yakalayıp savurarak, onunla yüz imansız öldürüyormuş. Orada çok kan dökülmüş ve dökülen kanlar, Drina Nehri'ne akmış. O zamandan beri bu yer Krvavac adını almış.⁴⁷ Oradan geceleyn kimse geçmeye cesaret edemiyormuş. Gündüzleri ise insan tek başına olunca bir yaratık görünebilir⁴⁸ diye korkuyormuş.

Zvornik Paşası'nın yanına pasaportumu imzalaması için gittim. Türkler damganın ne demek olduğunu bilmiyordu (çünkü sadece

47 Krvavac „Kanlıca” demektir.

48 Boşnaklar, irice canlı birşey gördüklerinde buna, 'hayalet görmek' diyorlar. Travnik'e giderken, yollar kötü olduğundan biraz geç kalmıştık ve Travnik'e Avrupa saatiyle 10'da ulaştık. Travnik'in dışında eski bir mezarlık var (tüm Bosna mezarlıklarla çevrili). [Yanından geçerken] Paşa'nın oğlu Miralay bir hayalet görür. Miralay, iri ve tehditkâr bir kartalın türbelerden birinin üzerinde oturduğunu görür. Ve onun önünden geriye doğru, üzerimizden uçan bir adam görür. Miralay ona ne zaman baksın, o dişlerini gösterir. Travnik'teki hanımıza geldiğimizde, Miralay levrek gibi beyazdı. Bize gördüklerini anlatması için onu ikna etmemiz epey vaktimizi aldı. Türkler, rüyaların gelecekle ilgili olduğunu söylüyordu ve eski günlerden buna benzer birçok hikâyeler anlatıyorlardı.

mühür vuruyorlardı). Pasaportumdaki birkaç damgayı görünce, Paşa'nın kâhyası, onun neyden yapıldığını görmek için damganın birini turnağıyla kazımaya başladı. Bense damgayı bozmasından korktuğum için elinden pasaportu çekerek bunu yırtmaması gerektiğini, bu pasaport olmadan vilâyetime dönemeyeceğimi söyledim.⁴⁹ Bunun üzerine Türkler benim hareketime şaşırdılar ve aralarında, “bir Alman nasıl bir kâhyanın elinden pasaportu çekecek kadar cesur olabilir?” diye fısıldaşmaya başladılar. Diğeri, “Almanlar kendi yurtlarında da böyle davranıyor. Kendi beylerinden hiç korkuları yok.” diye ekledi. Evde de onlar beylerinden hiç korkmazlarmış.” dedi. Ardından biri yüksek sesle bana: “Danga olmadan kendi yurduna dönemeyeceğin doğru mu?” diye sordu. Yaşlı bir ağa ona “Vallahi, gidebilmesi için öncelikle iki veya üç bin adamın içinden sıra dayağı⁵⁰ yiyerek geçmesi gerekiyor.” dedi. Ardından kâhya, bana ayrılabilceğimi söyledi.

Zvornik'ten öğleden sonra, Türk saatine göre sekiz gibi ayrıldım. Ancak, şehrin dışına gelince, karşıma iki zaptiye çıktı. Pasaportumu [*teskera*] görmek istediler. Onlara pasaportumu gösterdim, ama onlar pasaportu nasıl okuyacaklarını bilmedikleri ve benim Alman olduğumu gördükleri için casus olmamdan korktular, bu yüzden, yanımda ne taşıyorum diye görmek için üstümü aradılar. Üstümde iki harita buldular ve “Bu ne? Sen casus musun?” diye sordular. Bunun üzerine biraz korktum. Benim kendilerine bir şeyler söylememi beklediklerinden, her biri parmaklarıyla bir harita kavrayarak onu yırtmak üzerelermiş gibi tuttular: “Söyle! Çabuk söyle, yoksa bunları şimdi yırtacağız” dediler. “Aman yapmayın, Türkler! Onlar

49 Boşnaklar, ‘vilâyetime [memleketime] gidiyorum’ demeyip ‘vilâyete gidiyorum’ derler, örneğin: “Amcam vilâyete gitti; Babamın vilâyete gittiğinde bana bıraktığı şey işte bu.”

50 Türklere göre en büyük Alman zulmü, kamçılı dayaktır. Onlar, lânetli Almanların en hafif suçu olan bir adamı iki ya da üç bin kamçılı dayağa mahkûm ettiklerini söylüyorlar. Almanların komutanları, kılıcıyla atına biniyor ve askerlerden her kim zavallı adama kamçılı dayak vurmazsa komutan onu kılıcıyla anında öldürüyor.

benim ikonlarım. Ben onlara ibadet ediyorum.” dedim. “Öyle mi! Peki peki! [*peke, peke*]” dediler ve ellerindeki haritaları sararak bana geri verdiler. Bana çabuk olmamı çünkü meyhanenin daha çok uzakta bulunduğunu ve etrafın haydutlarla dolu olup önümde bir de orman bulunduğunu söylediler. Eşyalarımı topladım ve ovidan geçerek acele yola koyuldum. Ancak ormana daha varmadan ortalık karardı. Ormanı karanlıkta geçtim ve sonunda bir meyhaneye [*mejhana*] konaklamaya geldim. Nereden böylesine geç saatte çıkıp gelmiş olabilirim diye şaşırıldılar. “Zvornik’ten.” dedim. “Ama nasıl oluyor da hiç sıkıntı yaşamadan ormandan geçmeyi başardın? diye sordular. “Daha önce bunu hiç kimse ne gündüz ne de gece başara-bildi. Gerçekten de çok şanslısın” dediler.

Oradan sabah erkenden çıktım ve Janja [Yanya] üzerinden Sırp sınır karantinası olan Raça’ya [Raça] gittim. Janja’dan geçerken ikinci [*içindia*]⁵¹ vaktiydi. Ben de Popovo Selo’da konaklayacağımı düşündüm. Ovidan geçerken altı Türkle karşılaştım ve ne yazık ki onlara, Popovo’ya nereden gideceğimi sormuş bulundum. Maalesef orada tesadüfen bir dörtyol bulunduğundan, onlar, yanlış yolu tarif ederek beni ormana geri yönlendirdiler. Ormana gelince gece çöktü ve yavaş yavaş yolun izleri kayboldu. O anda kandırıldığımı anladım, ama sevgili kardeşim artık çok geçti. Sonra, Hırvatistan’da yaptığım gibi ormanın içinde bir ev bulurum ümidiyle yürüyerek devam etmeye karar verdim. Ancak orman yoğun, içinde kütükler ve çukurlar vardı. Ve düz mü gittiğimi, yoksa yine çember mi çizdiğimi söyleyemezdim. Üç kere, bir takım hayvanlarla karşılaştım. İnsan olduğumu anlayınca etrafa kaçıştılar. Bir yerde kuru ot yığınının bulunduğu bir çayır buldum ve samanın üzerine yatarak geceyi orada geçirmeyi planladım, ama ne var ki samanlar kamış kadar uzundu ve rüzgâr kuzeyden esiyordu. Bu yüzden de kış günü dışarıda uyumaya çalışmanın faydası olmadığını anladım. Kalktım, yoluma devam ettim ve küçük bir bayıra geldim. Uzaktan köpek

51 Öğlen’den başka Boşnaklar günün her bölümüne ayrı Türkçe isimler vermişlerdi: *saba* [sabah]; *içindia* [ikindi]; *akşam* [akşam]; *jacia* [yatsı] (...).

havlamları duyuyordum. İşte artık sadece köpeklerin havlamlarının geldiği yöne doğru gidersem kısa sürede herhangi bir köye ulaşacağımı düşündüm.

Köye geldiğim zaman bahçelerin çitle çevrili olduğunu gördüm. Köye geçişin nereden olduğunu bir türlü bulamadım. O zamana kadar, orayı burayı dolaşmaktan artık gına gelmişti. Bir çitin üzerinden atlayarak böylece en kısa zamanda bir eve varacağımı düşündüm. Bahçeye gelince orada herhangi bir evin olmadığını gördüm. Bir bahçeden bir başka bahçeye atladım. Bir evin avlusuna varır varmaz evin içinden bir çocuk çığlığı duydum ve “O Živan, Živaan!” [Jivan] diye bağıyordu. Kapıyı çaldım ve *Tanrı seni korusun, ev sahibi!*” dedim. Çocuk daha çok bağırmaya başladı. “Vay başıma gelen vay, Živaan!” diye bağıyordu. Çocuğun benden korktuğunu görünce öbür eve gitmek istedim ama avlunun kapısını bir türlü bulamadım. Bunun üzerine o çocuğun babası da öte taraftan kardeşinin evinden çıktı geldi ve “Neyin var Milica [Militsa]?! Neyin var, neden bağıyorsun?” diye sordu. “Bir adam beni korkuttu.” dedi çocuk. “Peki o adam nerede?” diye sordu babası. “Burada işte avluda bir yerde.” dedi çocuk. “Neredesin sen, kızımı korkutan adam?” diye bana sordu ama beni hâlâ göremiyordu. Çünkü gece oldukça karanlıktı. “Ben senin çocuklarını korkutmaya gelmedim kardeşim.” diye cevap verdim. “Ben bir yolcuyum. Yolumu kaybettim ve evinde konaklayabilir miyim diye sormaya geldim.” “Ben senin kim olduğunu bilirim. Şimdi ben sana gösteririm!” deyip evine koşarak girdi ve geri çıktı.

Kaçardım kaçmasına da avludan nereye gideceğimi bilmiyordum. Bu yüzden aynı sözleri tekrarlamaya başladım ve beni o gece konaklayayım diye evine alması için ona yalvardım. “Hayır! Hayır! Ben senin kim olduğunu ve çocuklarımı neden korkuttuğunu biliyorum”

Bu sözleri söyler söylemez üstüme doğru yürüyerek bana doğru bir şey yöneltti ve aynı zamanda “Ben sana çocuklarımı nasıl korkutacağını gösteririm.” diye tekrarlıyordu. Söylediklerimi kesinlikle dinlemek istemediğini anlayınca kendimi kurtaracak herhangi bir

yol bulamadığımdan sustum ve sakin bir şekilde son öldürücü darbeyi yapmasını beklemeye başladım. Ve beni korkuttuğu ama bana vurmaya hazır olmadığı için ona kızmaya bile başlamıştım. Elinde bıçak olduğunu düşündüm ama elindeki bir tabancaydı ama o büyük yaygarada tetiği çekememişti, bu yüzden de bir türlü bana ateş edemiyordu. Kendi kendine tabancanın neyi var diye merak ederken, bozuk olduğunu düşünerek tetikle oynamaya başladı.

Bunun üzerine, adamın kardeşinin karısı, seslerin nereden geldiğini görmek için oraya geldi. Adam tetiği çekti ve tabancayı bana doğru uzattı. Gelin ise onun iki elinden tutarak “Yapma kayınbirader! Yapma kayınbirader!” diye bağırmaya başladı. Adam ise “Git be şıfıntı! Şimdi seni de onu da öldürürüm.” dedi. Ama gelin güçlüydü ve ellerinden sıkı sıkı tutarak “Vay başıma gelenler! Adam ölecek!” diye bağırmaya başladı. İlk önce kocası geldi. Arkasından da en yakın komşuları geldi ve benim, geceyi konaklamak için gelen yolunu kaybetmiş bir yabancı olduğumu adama söyleyerek onu sakinleştirdiler. Hepsisi beni evlerinde severek ağırlamak istediklerini söylediler, ama o adam, şimdi ayıbını kapatmak için kimselere göndermek istemedi. Yabancıları her zaman severek ağırladığını, ancak şimdi sarhoş olduğunu, ilk önce akrabalarıyla sonra da kardeşinde içtiğini ve böyle bir şeye sarhoşluktan kalkıştığını söyleyerek onu affetmemi istedi. “Ama Tanrı buna izin vermezdi.” dedi. “Şimdi sen benimle gelmelisin. Çünkü benim evimde bir misafire sunmak için gerekli olan her şey var.” İşte beni bu şekilde evine götürdü ve diğer insanlar da dağıldılar.

Çocukları Milica ve Živan’a yiyecek getirmelerini söyledi ve bana söyle anlatmaya başladı: “Bak kardeşim, benim evim bu, bitişikteki de kardeşimin evi. İki çocuğum var, Tanrı uzun ömür versin, Milica ve Živan. Eşim, bir ay ya oldu ya da olmadı, öldü. Burada komşuların içinde çoktandır kavgalı olduğum bir adam ve onun yaşlı bir cadı annesi var ve bu kadın tüm aileme zarar vereceğine yemin etti. Bugün merhum karımın ailesinin yanındaydım ve neredeyse ağlayacaktım. Onlar da teselli bulmam için bana zorla rakı içirdiler. Eve gelirken kardeşime uğradım, o da bir şişe rakı getirdi . Orada

ikimiz oturup sohbet ettik. Oğlum Živan, yanıma gelip Milica'nın evde yalnız olduğunu ve eve gitmem gerektiğini söyledi. Bir yandan annesine üzüliyordu, diğer yandan ise o lânet *baba*⁵² [yani kocakarı] aklına gelmişti ve Živan'ın çabucak eve dönmesini istedi. Bu süre içinde sen kapıyı çalmışsın, geri kalanı da kendin yaşadın ve bu yaşadıklarını yüz yıl bile geçse unutmazsın.” O anda Milica akşam yemeğini, Živan ise bir şişe rakı getirdi. On iki yaşındaki genç kız, tüm bu olup bitenlerin kendisinden dolayı yaşandığını düşünerek utancından bizimle yemek yemek istemedi. O arada benim yatağımı yaptı. Biz de yemeklerimizi bitirdikten sonra yattık. Sabahleyin ev sahibim tekrar rakı getirerek benimle vedalaştı ve bana yolu tarif etti. İşte böyle 27 Ocak 1840 tarihinde Rača'daki Sırp sınır karantinasına geldim.

52 Burada insanlar hâlâ (bize göre eğlence sayılan) cadılara yani hiçbir cismi olmayan kocakarlara [*babalara*] inanıyorlar. Özellikle insanlar önlerinde belirmesini dilediklerinde, cadılar bazı iğrenç yaratıklara dönüşüyorlar. O aldıkları biçim içinde ölmekten korkarlarsa şayet, insana dönüşebilirler ya da o cisim içinde çok güvende değillerse oduna ya da taşla dönüşebilirler. Onlar ayrıca, genellikle ocağın altında özenle sakladıkları küçük kaplarda duran kötü macunu koltuk altlarına sürdükten sonra, gökyüzünde cadı gıysileri içinde rahatlıkla uçabilirler. Kavga ettikleri kişilerin kalplerini hiç kimseye sezdirmeden kavıyor ve sonra da yiyorlar. Hiç kalpleri olmadığından, kurbanlar bir veya iki gün içinde ölmeli. Eğer birine daha fazla acı vermek istiyorlarsa, kurbanlarını kötürüm bırakarak onun tüm ailesini ve arkadaşlarını öldürüp yerler. İşte adam bundan dolayı cadının, karısının kalbini çıkartmasının sebebinin bu olduğunu söyledi. Bu yüzden de bu olanların bedelini cadı değil de kafamla ben ödüyordum. Ama bir cadı, benim başıma da gelen sıkıntı gibi bir sıkıntıya düştüğünü fark edince anında odun ya da taşla dönüşür, tabi orada taştan çok odun olup olmadığına bağlı olarak rakipleri kendisini fark etmesin diye o anda hangisi daha uygun görünürse ona dönüşür. Rakibi, cadının neye dönüşerek kendini sakladığını fark ettiğinde, onun kafasının da nerede olduğunu bilmesi şartıyla cadıyı kolaylıkla öldürebilir. Aksi takdirde cadı, kendisine zarar vermeden rakibini günlerce dövebilir ta ki rakibi cadının kafasının nerede olduğunu buluncaya kadar. Eğer rakibi cadının kafasına vurursa, dönüştüğü şeyde sonsuza kadar ölü olarak kalır. Ev halkı, benim biçim değiştirmedigimi gördü, ama yine de adamın tüfeğini ateşleyemediğini gördüklerinden şüphelidiler.

Karantinada yedi gün kaldıktan sonra da bana bir yol teskere-si verdiler ve 3 Şubat'ta Šabac'a [Šabats] geldim. Belgrat hariç tüm Sırp şehirlerinden daha güzel olmasının dışında o yerle ilgili hiç bir şey söyleyemem. Šabac'a gelince, orada pasaportumu imzaladılar ve Palež [Palej] üzerinden 6 Şubat'ta Belgrad'a geldim. Orada artık param kalmamıştı. Bir usta zanaatkarın yanına gidip kalfa olarak iş aradım. Ve beni kabul etti. 18 Eylül 1840 tarihine kadar orada çalıştım. O gün başım ağrıdı, ertesi gün ise tir tir titremeye başladım, sonradan üç hafta boyunca devam edecek olan ateşim daha da yükseldi. Ateşim düşünce sıtma oldum. On beş gün sonra sıtma geçtiğindeyse bir ölüyü andırıyordum, omzumda bir tek Azrail'in tırpanı eksikti. Bir şekilde kendimi topladıktan sonra Almanya'ya, kendi yurduma nasıl gideceğimi öğrenmek için tanıdık kişilere danıştım. Onlar kimseye karşı bir suç işlemediğim ve sınır bölgesinden olmadığım için hiç bir sorun olmadan Sırp karantinasına başvurabileceğimi söylediler. Böylece, Konsolosluk'ta ve Sulh Mahkemesinde pasaportumu 1 Aralık 1840'ta imzalattım ve Belgrad'dan aynı ayın 13'ünde ayrıldım.

Askeri karargâha gelince, Sırbistan'a izin almadan girdiğim için beni suçlu buldular ve bu yüzden beni belediye binasına gönderdiler. Orada, cezalandırılmam için beni mülki amirliğe götürecek bir emir eri tayin ettiler. Bu ceza aslında benim lehimeydi, çünkü o günlerde Srijem'de [Sriyem] bir adamı kurtlar yemişti. Emir eri olmadan yolu bulamazdım, çünkü çok kar yağıyordu. Oradan Vukovar, Osijek [Osijek] ve Bjelovar üzerinden 7 Ocak 1841'de Zagreb'e geldim.

II. Bölüm

Bosna'ya Dair Çeşitli Gözlemler

Daha büyük şehirlerde bütün iyi evler, kale gibi, birbirinden ayrı bir şekilde duvarlarla ve avluyu çevreleyen bu duvarların içine yerleştirilmiş mazgallarla [*mazgale*] çevrilidir. Avluya açılan kapılar çoğunlukla küçüktür ama çok nadiren de olsa avlunun genişçe bir kapısı varsa eğer bu da daima sürgülenir⁵³. Kapıların yanına kapıcıkların [*kapidžik*] yapıldığını, bir yerde de bahçe duvarında taştan çıkıntılarının bırakıldığını görmüştüm. Bu çıkıntılar sayesinde duvara tırmanılarak bahçeye girilip çıkılabiliyor. Bahçenin içinde genellikle mal sahibinin [*saibia*] oturduğu büyük bir ev, bu evin hemen yanında da bir harem bulunuyor. Bunların yanı sıra mutfak [*mutfak*] ve ahır davar. Bahçede güller ve diğer çiçekler yetiştiriliyor. İşine geliyorsa mal sahibi bahçeye suyunu da bağlıyor. Odalarda hiç eşya yok ama yerler kilimle [*čilim*] kaplı. Kilimlerin altına keçe örtüler [*muntav, muntap*], bu örtülerin altınaysa hasır örtüler seriliyor. Duvar [*duvar*] boyunca serilmiş kilimlerin altında döşekler [*dušek*] ve duvara dayanmış yastıklar var. Orada gündüzleri oturuyor, geceleri uyuyorlar. Gün boyunca, yatak kıyafetlerini ayak altında durmasınlar diye yüklükte veya bir dolapta [*dolaf, dolap*] tutuyorlar.

Odaların uzun boylu birinin kafasının değebileceği kadar alçak tavanları var. Tavanlar, doğramacıların [*degramadžia*] ince ince oyduğu ahşaptan yapılmış. Odayı çevreleyen duvarlarda bir raf [*rafa*], kapının bulunduğu tarafta da oda genişliğinde bir dolap bulunuyor. Dolaptan ocak gibi bir şey de görünüyor. Kapı girişinde dolap

53 Girişte, yerden yarım arşın yükseklikte duvarın içine geçirilmiş serende bir delik, bu deliğin de bir kirişi vardır; kapı kapandığında çekilip kapının karşısındaki diğer serene sürülür. Daha da sağlamlaştırmak için kiriş ve çerçeve arasına bir kazık koyulur. Bu kirişe '*mandala*' deniyor.

kubbe şeklinde bir geçit oluşturuyor. Ocağın arkasındaki dolabın içinde bir yunmalık [*amandžik*], ocağın beri tarafındaysa kıyafetler bulunuyor. Pencerele alçak olup, çok azında cam var ve camlar genellikle kâğıtla kapatılmış. Haremin pencerelerine ise dışarıdan ahşap parmaklıklar takılı.

Sade olan odalarda, her dakika kahve pişirdiklerinden ve tütün içtiklerinden ocak yanıyor. Ocağın içine de, abdest [*abdes*] almak için su ısıtmaya yarayan büyük bir tencere konuyor. Varlıklı insanların evlerinde, içerisinde ev halkına ve misafirlere kahve pişirilen kahvehane veya kahve ocağı [*kafedžak*] denilen yerler bulunuyor. Eyerler ve çeşitli silâhlar için de saraçhane [*saraçane*] denilen bir oda daha mevcut. Zeminde ise bütün gerekli eşyaların muhafaza edildiği ve adına mağaza [*magaza*] dedikleri bir depo var. Divanhanenin [*divanhana*] hemen yanında, genelde abdest aldıkları ve yüzlerini yıkadıkları bir bölüm bulunmaktadır.

Daha fakir evler çitle çevrilmiş. Evler küçüktür ve bahçelerin ortasına yapılmış. Söylenene göre bu evlerde iki oda var; biri erkek odası biri de kadın odası. Bahçelerinde genelde mısır, kabak, karpuz ve kavun yetiştiriyorlar. Kasabalarda bile evler birbirine yakın değil. Hepsi birbirinden uzakta, bahçelerin tam ortasında, insanın dört tarafında gezinebileceği şekilde inşa edilmiş. Ama bahçenin darlığından dolayı bir ev, bir duvarı sokağın kenarına gelecek şekilde yapılmışsa da, bu evin sokağa bakan hiç bir penceresi olmuyor, en fazla mazgallar oluyor. Birbirinden ayrılmış evlerin sadece bahçeleri birbirine bitişik. Sokaklar mutlaka eğri büğrü ve çoğunlukla dar.

Kasabalarda, yolcuların dinlendikleri yerlere meyhane [*mehana*] deniyor. Genelde tek katlı olan meyhanelerin, altta ahırları, yukarıda da yatak odaları bulunuyor. Köylerde ve yol kenarlarında olunca bunlara meyhane değil han [*han*] diyorlar. Hanlar genelde kötü yerlerdir. Bu yüzden orada kışın sadece bir gece konaklamak zorunda kalanlar, *han* sözünü hiç unutamazlar. Hancı [*handžia*] her gün yolcular için biraz odun keser. O odunların hepsi akşamdan yanar ve şiddetli soğuklardan dolayı yolcular, biraz daha ısınabilmek için kediler gibi küllerin içinde yatarlar. Sabahleyin hancı gelip “Hadi

bakalım, ısınmanızın karşılığını ödeyin.” der. Isınma kişi başına 1 kuruş, yani 40 paradır. Çoğu kez akşamları odunlar ham ve ıslak olduğu için bir türlü tutuşmaz. Ocağın etrafında ise kim nerede yer kaparsa oturur. Odunlar sonunda tutuşup yanmaya başlayınca da en iyi yerde oturan kişi, ateş kendisini rahatsız ettiği için bu sefer çok zor durumda kalır ama arkasındakiler onun kıvıldamasına izin vermezler. Oradan kalkıp bir kenara çekilirse şayet, gecenin geri kalanında ateşi bir daha göremez ve hemen hemen soğuktan donar. Eğer olduğu yerde kalırsa da diri diri kavrulmak zorunda kalır. Her halükârda geceyi sağ salim geçirirse, ertesi gün ısınma için ödeme yapmak zorundadır.

Bosna'nın gördüğüm bölümlerinde çok dağ var. Dağların arasında da çok güzel topraklar uzanıyor ama bu topraklar ne yazık ki genelde ekili değil. Bosna, genel anlamda verimli bir bölge. Bunu en güzel, sahip olduğu meyvelerin bolluğu gösteriyor. Benim Saraybosna'da bulunduğum dönemde orada kıtlık vardı. Buğdayın okkası [oka] 60 paraydı, mısırın okkası ise 50 para.⁵⁴ Kış döneminde de elmanın okkası 15, kuru eriğin okkası ise 30 paraydı. Diğer meyvelerden de bolca vardı. Meyhanede satılan rakı oldukça pahalıydı. Şarap getirmelerine ise izin verilmiyordu. Bir meyhaneci [mehandžia] şarap temin etse bile, bunu korkarak yapmak zorunda kalıyor, çünkü sonuç kendisi için çok kötü olabiliyordu. Bu nedenle bir litre şarabı iki kuruşa, yani 80 paraya satıyordu.

Saraybosna'nın kırsal bölgelerinde yaşayan Hıristiyanların durumunun, Bosna'nın herhangi bir yerinde yaşayanlarınkinden çok daha kötü olduğunu duydum. Orada, Hıristiyanların hiç bir şeyi yokmuş; ne evleri, ne barkları, ne de bir kedileri. Orada görünen her şey Ağa'nınmış. Yaşadıkları yer zaten ev değil. Evlerde sadece Türkler yaşıyor. Hıristiyanlar ise sazdan yapılmış kulübelerde yaşıyorlar.⁵⁵ Saraybosnalı Ağa, sonbahar ve ilkbaharda, tarlayı sürüp buğday ekmeleri için onlara tohum veriyor. Hasat zamanı gelin-

54 1 Okka: 2 ¼ lb; bizim gümüş kreutzer: 7 para

55 Türkler, sepet gibi örülmüş, çamurla sıvanmış, damı ise kuru ot ya da samandan yapılmış Hıristiyan evlerini *sepet* olarak isimlendiriyorlar.

ce de Hıristiyanlar ekinleri biçiyor, harmanları kendileri kaldırı kendileri dövüyorlar. Ayrıca sonbaharda meyveleri de topluyorlar ama Ağa'nın bir adamı onları her zaman gözetliyor. Ardından adet olduğu üzere, bütün bunları Ağa'yla birlikte paylaşıyor.

Saraybosna ovasının dışında, Hıristiyanların kendi evlerini kurdukları bölgede, Türkler herhangi birinin kendilerinden daha iyi bir ev yapıp yapmadığına çok dikkat ediyorlar. Böyle bir şey olduğu zaman da, Türkler onu hemen mahkemeye veriyorlar ve: "Sen de mi haçlı? Ağa gibi evin mi olsun istiyorsun sen de? Bu kadar yüzlerce kuruşu ödeyinceye kadar hadi hapse [*aps*]! Evi de alınsın, bir Türk'e verilsin! Senin için samandan çardak yeterince iyi, git haçlı. Git ve kendine sazlıktan bir kulübe yap!" diyorlar.

Saraybosna Paşalığı'nda domuz yetiştirilmesine izin verilmiyor. Saraybosna'da ise domuz ahırında bile beslenmesine izin verilmiyor. Bosna'da, ister orada ikamet etsin ister etmesin, Muhammed'in dininden olmayan herkes tarafından vergi ödeniyor. Vergi zamanı geldiğinde, en özgür bir Fransız bile oraya geldi mi herhangi bir papaz gibi haraç ödemek zorunda. Haraç, Paşa'nın belirlediği miktarda olacak.

Bosna'da, Türk kelimeleriyle karışık bir İllirya dili konuşuluyor.⁵⁶ Daha doğrusu orada "Boşnakça" konuşuluyor [*eglendiše se Bošnjakčki*]. Sabah bir araya geldiklerinde birbirlerine "*Saba hayrolsum!*" diyorlar, cevap: "*Alah razolsum!*" oluyor. Akşamları, "*Akşam hayrolsum!*", cevap yine "*Allah razolsum!*" oluyor. Bu yazdıklarımın içerisinde kullandığım tüm Türkçe kelimeleri en sonunda topladım ve bir düzene koydum. Bunların arasına Bosna'da günlük konuşmalarda, çoğunlukla öncelikli kullanılan kelimeleri de ekledim.⁵⁷ Eğer bir kimse Boşnakların kullandığı Türkçe kelimeleri bir yere yazsa,

56 [O zaman Hırvat Milli ve Yenilikçi Hareketi'nin yandaşları, Güney Slâv dilleri yerine siyasal görüşlerini yansıtan İllirce, İllirya dili terimini tercih ediyorlardı.]

57 [Yazar, kitabının sonundaki sözlükten bahsediyor. Okurlarımızın ilgisini çekecek Türkçe kelimeler metin içinde açıklanmış olduğu için bu sözlüğü almamaya karar verdik.]

kocaman bir kitap elde edebîlir. Boşnaklar, bütün kendi düşüncelerini sade bir İllirceyle de ifade edebilirler ama kullandıkları bu kelimelerin kendi kelimeleri değil de Osmanlıca olduğuna hiç kimse onları inandıramaz. Onlar bana hemen “Yaa, sen Boşnakçayı bile hâlâ bilmiyorsun. O, Osmanlıca değil Boşnakça. Örneğin [*helbetum*], ben sana ‘*saba hayrolsum*’ dediğim zaman; bu günaydın gibi bir şeydir, sen de bana ‘*Alah razolsun*’ diyeceksin; bu da ‘Tanrı versin’ gibi bir şey oluyor.” diyorlar.

Salam aleçum, sadece bir Türk’ün başka bir Türk’e söyleyebileceği bir şey. Diğeri de “*Aleçum salam!*” diye cevap veriyor. Selâm [*salam*] iki anlama geliyor: Selâmlaşma ve Allah’ın selâmeti üstünüze olsun. Hıristiyan dininden birinin, Muhammed’in dininden olan birine selâm vermesi durumunda vay haline. Ben de bir seferinde bu hatayı yaptım. Hele de Alman olmasaydım, başım derde girecekti. Ama diğerleri benim Alman olduğumu ve ne dediğimi bilmediğimi söyleyerek beni savundular.

Bir gün Türk dininden on iki Boşnak’ın birlikte yolculuk yaptığı söyleniyor. Bu Boşnaklar, bir ovaya gelmişler ve karşıdan Osmanlıların atlarının üzerinde onlara doğru geldiklerini görmüşler. O anda çok korkmuşlar ve aralarında Osmanlıca konuşabilecek biri var mı diye birbirlerine bakmışlar. Aralarından övünmeyi seven biri “Valahi ben iyi Osmanlıca bilirim.” demiş. Onu hemen öne almışlar ve Osmanlılarla karşılaşınca adam onlara “*Salam aleçum!*” demiş. Bir Osmanlı da “*Salam!*” diyerek köyün daha ne kadar uzakta olduğunu Türkçe sormuş. Ama bizim Boşnak, işte ondan sonra başka hiçbir şey söyleyememiş. Bu da Osmanlıları fena kızdırmış ve kemerlerindeki hançerleri çekerek küfretmeye başlamışlar. “*Anasine sitim, djaur pezevenk!*” Bunun üzerine Boşnaklar kaçmaya başlamışlar. Osmanlılar ise peşlerine düşmüşler. Allahtan orman yakınmış ve bizim Türkler bu şekilde kurtulmuşlar. Ancak, Osmanlılar geri döner dönmez onlar da birbirlerine Osmanlıların ne kadar kötü insanlar olduklarını söylemeye başlamışlar. Aralarında Osmanlıca’yı bilmekle övünen o adam ise, “Eeh, ben size her *salamın* yanında daha çeşitli birçok şey olduğunu söylememiş miydim!” demiş.

Bosna'da, Hıristiyanların kendilerine Boşnak demelerine izin verilmiyor. 'Boşnak' dendiğinde Muhammed'in dininden olanlar, sadece kendilerinden bahsedildiğini düşünüyorlar. Hıristiyanlar ise Boşnak reayası [*raja*] veya başka bir deyimle ulahlar [*vlasi*], yani gayrimüslimdir. Boşnaklar ve Osmanlılar, her ikisi de Muhammed'in dininden olmalarına rağmen birbirinden düşmanmış gibi nefret ederler. Boşnak, Osmanlıdan nefret eder, çünkü dünyada kimsenin Osmanlıdan beter olamayacağını söyler. Osmanlılar ise Boşnakların, dinlerinden döndüklerini [*poturice*] ve gâvurdan [*djauri*] beter olduklarını, bunun için de onları boğmak ve ezmek gerektiğini söylerler. Tâ ki *Poturice*, Osmanlılardan korksun ve onlara kimlerin hükmettiğini bilsinler. İşte böyle, Boşnaklar Osmanlılardan, Hıristiyanlar ise Boşnak Türklerinden korkuyor.

Bir seferinde, Türklerin tüm Rumeli bölgesini gezen bazı tüccarlara, en çok hangi dili kullandıklarını sormuştum. Onlar da bana "Nereye gidersen git her yerde Boşnakça konuşabilirsin." demişlerdi. "Peki İstanbul'da durum nasıl?" diye sordum. "İstanbul'da yine çoğunlukla Boşnakça, sadece biraz Osmanlıca ve Yunanca konuşuluyor" dediler. Ancak onlar dillerine yabancı kelimeleri karıştırdıklarının hiç farkında değiller, hatta Osmanlıların kendi dillerine Boşnakça kelimeleri karıştırdıklarını söylüyorlardı. Ama Boşnaklar aslında, Krain ve Steiermark halkının Almanca kullandığı kadar çok, hatta korkarım daha çok Türkçe kelime kullanıyor. Onlar, gerçek Almanların yaşadığı en uzak bölgeler hariç tüm Alman topraklarında Boşnakça konuşulduğunu [*eglendiše Bošnjacki*], ancak Boşnakçanın Alman dili etkisiyle zamanla bozulduğunu ve bu yüzden kendilerinin görüşmelerde Almanlarla zor anlaştıklarını söylüyorlar.

Gerçek Türkçeyi Bosna'dan çok Sırbistan'da duyabilirsiniz, çünkü Sırbistan'da şehirli bu dili eğitim görmüş insanların dili olarak gördükleri için, her biri bir şekilde Türkçe konuşuyor. Diğer yandan Saraybosna'da, Boşnakçadan başka dil konuşmayan nice ağalar da var. Saraybosna Paşası Türkçe, Arapça, ve Arnavutçayı çok iyi bildiği halde birinin kendi huzurunda Türkçe konuşması pek hoşuna gitmiyor. Biri ona Türkçe bir şey söylediği zaman, Paşa Boşnakça

cevap verip “muhteşem Boşnakçamız dünyadaki tüm dillerden daha güzeldir.” diyor.

Bosna'da en çok Ortodoks var, ardından Muhammed'in dininden olanlar, ardından da Katolikler geliyor. En az Yahudiler bulunuyor ama onların da sayısı oldukça çok. Hıristiyan dininden bahsetmem gerekmiyor çünkü Hıristiyan dininin çoktan ne olduğunu öğrendik ama Türk dini hakkında şunları söyleyebilirim:

Türkler, Allah'a ve üç peygambere ya da azize: Musa, İsa Peygamber ve Muhammed'e inanıyorlar. Ancak Muhammed, hepsinden iyi ve kutsaldır. Herhangi cahil bir Türk, Muhammed'in peygamber olmasının dışında onunla ilgili hiçbir şey bilmiyor ve şeytanın buna kesin olarak inanmayan herkesi, cehennem [dženem] ezelden ebede yanan ateşine götüreceğini düşünüyor. Bunun aksine, dini bütün olanlar, peygamber tarafından içinde Allah'ın da bulunduğu cennete [dženet] götürülecektir.

Onlar Yahudiler gibi sünnet oluyorlar. Sadece, derilerinden Yahudilerin kestigiinden daha çok parça kestiriliyor, bu yüzden sünnet edilen kişiler yarası iyileşene kadar, kurallara göre bir ay yatmak zorunda. Bu bir ay içinde yaradan dolayı ölebilirler, çünkü hiç ilaç kullanmıyorlar, sadece kanı durdurmak için yaralarına kül döküyorlar. Bu bir ay içinde gece gündüz perhiz yapmak zorundalar. Daha doğrusu, bu dönemde, kuru ekmek ve taze süttten başka bir şey yiyemezler. Hatta su içmek bile yapılan bu sünnetin kutsal doğasını bozuyor. Bazıları, çocukları henüz çok küçük yaştaiken, yani henüz tam olarak bilinçli değilken sünnet ettiriyorlar ama bu küçük çocuklar çok çabuk hastalığa kapılıp kolaylıkla ölüyorlar. Bazıları ise, çocukları on üç yaşına gelene, yani yaraya dayanabilecek kadar güçlenene kadar bekliyorlar. Bu çocuklar büyüdüklerinde, küçük çocuklar gibi sünnet edilmekten nefret ediyorlar. Diğer bir grup ise on yaşındayken, yani çocuğun ne büyük ne de küçük sayılabileceği yaştaiken sünnet edilmesinin daha iyi olduğunda ısrar ediyor.

Çocukları hiç bir zaman hoca sünnet etmiyor. Bunun için usta biri [sunetçi, sunadži denilen] bulunuyor. Köyleri ve kasabaları gezip, gezdiği yerlerde çocukları sünnet eden bir tımarcı vardı örneğin.

[Bu tımarcı] yere bir döşek atıyor, bunun üzerine Türk çocuğu sırt üstü yatıyordu. Bu Tanrı'nın kulu da, bu amaç için hazırladığı ve erkeğin ucundaki deriyi kavradığı özel bir kısıkaçla, gerçek bir Türk gibi o deriyi çekip tuttuğu usturasıyla [*ustra*] kesiyor,, yanındakiler ise yaraya kül döküyordu. Sünnetçiye bir yirmilik vermek gerekiyor, ya da üç buçuk kuruş.

Bir gâvur, Türk olmak istediği zaman onu ilk önce camiye götürüyorlar, hoca başında Kur'an okuyor. Okumayı bitirdikten sonra dinini değiştiren kişi de hocanın söylediklerini tekrar etmek zorundadır. Bu kişiye kendisinin seçtiği bir ismi koyuyorlar, diğer Türkler ise ona hediyeler veriyor. Eve gelince de bu kişiyi sünnet ederler. Kadın kısmı çok daha kolay din değiştiriyor, çünkü onu hiç bir yerinden yaralamıyorlar. Kanuna göre, kadınları sadece camiye götürüp dinini değiştiriyorlar.

Hoca, Kur'an'dan bir kıza tecavüz etmenin çok büyük bir günah [*jazuk*] olduğunu, hatta yetmiş yedi kişiyi kesmekten daha büyük bir günah olduğunu okuyor. Kim böyle büyük bir günah işlediyse, o kişi Cuma günü sabah saat yedide, namaz kılmak için camiye gelmek zorunda, başında da hoca Kur'an okumak zorunda. Bundan sonra sevgili Allah onu bağışlar. Hocaya da bunun için önceden anlaştıkları miktarda para vermeleri gerekiyor.

Ölülerin ruhu için hiç bir şey verilmiyor. Sadece hocayla veya namuslu biriyle anlaşılıyor ve bu kişi Cuma günü saat yedide, ölen baba, anne veya başka sevilen birinin ruhuna Kur'an okuyor.

Onlar evde oldukları zaman günde beş kere namaz kılıyorlar. Gece şafak sökmeden önce kahve içiyor, biraz uyuyor, şafak sökünce de kalkıp yüzlerini yıkayıp tekrar kahve içiyor, sonra da sabah namazını kılıyorlar. Öğlene doğru tekrar namaza duruyor, ikinci gelince ılık suları oluyor ve abdest alıyorlar, daha doğrusu traş olmuş başlarını, boyunlarını, burunlarını, kulaklarını, dizlerine kadar ayaklarını ve dirseklerine kadar kollarını yıkıyorlar. Abdest alırken Tanrı'ya hafifçe fısıldayarak: "*Evşeduh Alah, ilalah, evşeduh Muhamede nasurlah*" vs. şeklinde ibadet ederler. Akşam vakti yine akşam [*akşam*] namazını, iki saat sonra da yatısı [*jacia*] namazını kılıyorlar.

Bir domuza hafifçe değmek gibi bir şanssızlıkları olursa, hatta giysilerinin ucu bile domuza değse o gün namaz kılmıyorlar. Şayet böyle bir şey olursa, ocağın arkasında yunmalık var ve hemen orada yıkanıyorlar. Ertesi gün saat yedide yine namaz kılmaya başlıyorlar, böylece sevgili Allah onları bağışlıyor.

Daha cahil Türklerden, bir domuzun Muhammed'in camisinin bir kenarına bir yerini sürttüğünü anlattıklarını duydum. Böylece onlar da domuzun sürttüğü bölgesinde, etinin günah sayılmadan yenilebileceğini, ancak o tarafın domuzun hangi tarafı olduğunu bilmediklerini söylüyorlardı. Hıristiyanlar ise domuzun hangi tarafını cami duvarına sürttüğünü öğrenmenin kolay olduğunu, çünkü domuzun genelde kuyruk bölgesinin kaşındığını ve şayet böyle bir olay yaşandıysa, domuzun cami duvarına mutlaka kuyruğunu kaşındığını söylüyorlardı.

Kendi kadınları veya başka bir kadınla birleştiklerinde, yıkanana kadar yine namaz kılmıyorlar. Her mekânda ve her yerde namaz kılabilirler. Bir kimse namaz kılmak istediği zaman ilk önce yere bir şey sermek zorunda. Serecek hiç bir şeyi yoksa da üzerindeki bir parça giysiyi çıkartıp yere serip, güneye doğru dönüyorlar (kendileri bile neden güneye doğru döndüklerini bilmezler. Asyalılar nasıl güneye doğru dönüyorlarsa, Boşnaklar da aynı şekilde yaparlar, oysa Mekke ve Medine güneyde değil de ortada, doğu ve güneyin arasında kalıyor). Ellerini yukarıya kaldırıp baş parmaklarını kulaklarına dayıyor, diğer parmaklarını da, bizim çocukların biriyle alay etmek istedikleri zaman yaptıkları gibi, yukarıya, havaya doğru tutarak Arapça dua etmeye başlıyorlar. Sonra da ellerini gözlerine getirip açık avuçlarını gözlerinin önünde kitaptan bir şeyler okur gibi tutuyorlar. Sonra öne eğilerek ellerini dizlerine dayıyor ve kendi kendilerine sürekli bir şeyler mırıldanıyorlar. Ardından yine dinelerek ellerini çapraz şekilde omuzlarına getirirler. Böyle durarak yine çok kısa bir şeyler mırıldandıktan sonra başlarını öne doğru eğiyor, sonra da önce sola ardından da sağa doğru çeviriyorlar. Bundan sonra yine öne doğru eğilerek ellerini dizlerine getiriyor ve yere çömeliyorlar. Ardından kafalarını yere kadar indiriyor, sonra topukları üzerine oturarak bir

saniye duruyor, yine sürekli bir şeyler fisıldadıktan sonra tekrar kâkıp ellerini dizlerine dayayarak eğiliyor, ellerini yine gözlerine getiriyorlar. Böyle biraz okuyor, sonra da avuçlarını yanaklarına yüzlerini yıkıyormuş gibi surerek namazlarını bitiriyorlar.

En cahil Türkler, kendi başlarına namaz kılmayı bilmiyor. Bilen birini bularak sanki o buldukları kişi hocaymış gibi onun arkasında namazlarını kılıyorlar. Önlerinde kılan bu kişi de fisıldayarak namaz kılamıyor, sesli okuyor. Arkasında olanlar da bu kişinin ne söylediklerine ne de telâffuzuna hiç dikkat etmeden sadece zaman zaman “Amin, Amin!” diyorlar.

Hoca sabah ezanı [*saba*] veya istediği başka bir vakti kıldığı zaman sağ elini gözünün kenarından yanaklarına dayayarak ve parmaklarını yukarıya doğru uzatarak, saracın ata korkmaması için tutunduğu gibi tutunarak başparmağını boynunun altındaki kıkırdağa dayayıp ezan okuyor. Başparmağını, bir enstrümanın üzerinde gezdirir gibi kıkırdağının üzerinde gezdiriyor. Örneğin: ‘*İcberilla-la-a-a Alah-ila-la-a-a-a*’ vs.

Sırp karantinasındayken, üç dili, daha doğrusu bizim dilimizi, Türkçeyi ve Yunancayı çok iyi konuşan genç bir Makedon tüccarla tanıştım. Bu adam Türklerin arasında büyüdüğü için, hocaların okudukları tüm duaları ezbere biliyordu. Zamanımız daha çabuk geçsin diye de çeşitli şakalar yapıyorduk. Ama bağırma [ezan okuma] vakti gelince her seferinde kulübemizin önüne çıkardı ve hoca gibi bağırırdı. Bizden iki gün sonra karantinaya Bosnalı Türkler geldi. Aralarında gerçek bir hoca da vardı. Şimdi de bu iki hoca, bizimki ve Türklerinki beraber bağırmaya başladılar. Bir de şöyle bir olay oldu. Karantinaya bir Türk mektubu geldi. Bu mektubu beyler bir türlü okuyamadılar ve Türklerin hocasına verdiler. Zavallı hoca ter içinde kaldı ama mektubu okuyamadı. Sonunda da kitap [çitap] okumayı iyi bilmediğini söyledi. Ancak diğer kulübede daha iyi bir hocanın bulunduğunu, sesinden bu hocanın kendisinden daha becerikli olduğunu tahmin ettiğini ve bu kişinin onlara belki bu mektubu okuyabileceğini söyledi. Türkler, daha sonra bizdeki bu kişinin aslında hoca olmadığını anlayınca çok kızdılar. Eğer bütün bunlar

Bosna'da olsaydı, onlar bu kadar kızmak yerine doğrudan bu adamın boğazını keserlerdi.

Hıristiyanlar ve Türklerin bırakın birbirine kin beslemesini, iki aynı dinden Hıristiyanlar bile aralarında daha iyi geçinseler bari. Soy bakımından ve kutsal dinlerince gerçek kardeş olmalarına rağmen aralarında hiç bir bağ yokmuş gibi birbirlerinden nefret ediyorlar. Türkler, her Hıristiyana gâvur diyor, gâvurlar da aralarında birbirine, şokac [şokats], diğerleri ise şiak [şiak] diyorlar.⁵⁸ Bu ayıp isimlerle birbirlerine hitabettikleri sürece ne şanslarının yaver gideceğini ne de ilerleme kaydeceklerini bilmeleri gerekir.

Türkler genelde kendi dinlerine çok düşkünlerdir. Bir Türk, hiçbir zaman hiç bir şekilde dininin gereklerinden, daha doğrusu dininin ritüellerinden (oruç, namaz kılmak, sevap, abdest, yüz yıkamak gibi) şaşmaz. Kendisinden beklenen tüm bu görevleri yerine getirdikten sonra da kalbi dolar ve kendini yeniden doğmuş gibi hisseder. Türkler Allah'ın kendilerine bu nimeti verdiğinden ve Muhammed'in temiz diniyle doğduklarından dolayı gurur duyarlar ve çok kibirlidirlere. Onlar, hakikat dinini tanıyıp kabul etmek istemeyen her gâvura çok kin beslerler. Onlar için, "Gâvur olayım ki eğer...!" veya yanlarında bir Hıristiyan varsa "Bu Hıristiyan gibi haç çıkarayım ki eğer...!" şeklindeki yeminler çok büyüktür. Ben de kutsal kitabın yerine onlara çok kulluk ettim. Çünkü aralarında tek Hıristiyan bendim. Ancak, onların sonsuza kadar sürececek gibi görünen sözleri ve yeminleri, sadece kendi çıkarları söz konusu olduğunda kolayca bozulabiliyor. Onlar hemen, "Allah'ın takdiri meğer böyleymiş, yanılmışız." diyebiliyorlar. Ama geçmişte olan olaylarla ilgili yeminlerine insan daha çok güvenebilir çünkü [yalan yere yemin etmekle] günah işlemiş olmanın hiç bir mazereti yok.

Sıradan insanlar, beylerinin emirlerine oldukça bağlılar. Gerçekten de beylerinin sadece emirlerini değil, onların her dileklerini kınanacak da olsa, dine aykırı da olsa yerine getiriyorlar. Sadece, beylerinin isteklerini yerine getirebildikleri zaman mutlu oluyorlar. Hoca

58 [Ortodokslar Katoliklere şokac, Katolikler ise Ortodokslara şiak derlerdi.]

Kur'an'dan, beylerinin en küçük isteklerine bile karşı çıkılmaması gerektiğini okuyor. Bu yüzden de Sultan'ın, İstanbul'da birkaç bin yeniçeri öldürdüğü dönemde, gerek duyduğu tek şey tüm imparatorluğa bir ferman [*ferman*] yayınlamaktı. Bu fermana göre, yeniçeriler nerede ele geçirilirse geçirilsin, serbestçe öldürülecekti. Türkler bir dediğini iki etmeden nerede ve ne zaman kime rastladılarsa öldürdüler. Saraybosna'da o dönemde, her iki taraftan da birkaç yüz kişi hayatını kaybetti. Belgrad'da o dönemde sadece bir yeniçeri kalmış ve bunu da kovalamaya kalkıştıklarında zavallı adam kaçmak istemiş, fakat Türkler şehrin kapılarını kapatmışlar ve tüm Belgrad sanki beş bin yeniçeri arıyormuşçasına büyük bir heyecanla ayağa kalkmış. Bu yeniçeri, elinde bir bıçakla İstanbul kapısına doğru koşmuş, kapının kapalı olduğunu görünce, zavallı adam aşağıya Dorçula'ya, oradan da Vidin kapısına doğru kaçmaya çalışmış, ancak Dorçula'da Türkler kendisine silâhlarıyla ateş etmişler ve adam oracıkta yere düşüp ölmüş. Daha küçük efendilerde de böyle olabiliyor. Örneğin Paşa veya Kadı'nın sıradan halkın karşısına çıkıp, sadece bu veya şu kişinin idam edilmesi gerektiğini söylemesi bile yeterli olabiliyor. Bu insanlar, ona en kısa zamanda bu kişinin kafasını getiriyor.

Türlere kimse dokunmadığı zaman çok kolay kandırılabilir ve merhametliler. Onları sadece elinden geldiği kadar övmeli ve Türk usulüne göre onurlandırmalı. Ne kadar çok översen, onlar o kadar çok gururlanırlar ve seni daha çok severler. Söylediklerinizin, övgülerinizin yalan olabileceğini hiç anlamazlar. Bu şekilde onları istediğin gibi elinde oynatabilirsin. Ancak onurlarını kırmamak için akıllı davranmak lâzım. Hangi dinden olursa olsun, sıkıntıda olan herkese karşı merhametliler. Ancak bunu insanlık adına yapmazlar. Buna önem vermezler. Onlar sadece sevap işleme fırsatları olduğu için mutlu olurlar. Ama Allah korusun kızdılar mı, hayatta onları yumuşatacak hiç bir şey bulunmaz. Canınıza okumadan sakinleşmeleri mümkün değildir.

Türkler, her zaman savaş olmamasından, bir gâvurla veya kâfirle savaşmadıklarından şikâyet ederler. Zanaatını yapan zanaatçılar ve çıkarları peşinde koşan tüccarlar hariç bir şey yapmazlar. Diğerleri

de sürekli hiç bir şey yapamadıkları için feryat figan eder ve savaş olmadan yaşamının hiçbir anlamı olmadığını söyleyip dururlar.

Türkler batıl inançlara fazlasıyla inanır. Biraz sonra onların adetlerinden bahsederken anlatacağım gibi nerdeyse hepsi diri diri gömülüyor. Mezarda aniden seğirten veya mırıldayan cesetle karşılaşmak onlara hiç garip gelmiyor. Daha önceden tepeden tırnağa kadar sarmasalar ve ağzını pamukla doldurmasalardı, öldüğü sanılan zavallı adam aniden sıçrayarak mezara canlı canlı girmek için çırpınırdı.

Bizde eğlence olarak bahsedilen cadılar, vampirler, kurt adamlar ve büyücüler⁵⁹ hakkında söylenenlere, insanları uykuda şeytanların götürdüğüne sonra da geri getirdiğine inanırlar. Bütün bunlar onlara göre tamamen gerçek.

Konuşmaları çok kaba, kulağa hoş gelmez, utanç verici ve tamamen terbiyesizdir. Bu konuşmaları akla getirmek bile insan aklına büyük hakaret olur. Lânetli ruh Bosna'daki (benim gittiğim bölgelerde) tüm halkı etkisi altına almış ve Türkler gittikten üç yüz yıl sonra da etkisini sürdürecektir. Bu, onların en büyük eğlenceleri, insanlık ve dünya hakkında öğrendikleri ve bildikleri tek ilimleriydi. Hatta en küçük çocukları bile, kendi saygıdeğer ihtiyarlarının konuşmalarını örnek alarak, onlar gibi davranmaya çalışırlar. Bazen bazı Hıristiyan ihtiyarlar, Tanrı'nın emirlerine karşı gelmemeleri ve insan mantığına aykırı düşmemesi konusunu vurgulayarak, bu tür Türk konuşmalarından gençlerini vazgeçirmeye çalışıyorlar. Ama tüm bu çabaları onlara pek fayda etmiyor. Hıristiyan gençler de Türk gençleri kadar bozulmuşlar artık. Ve bu bir süre daha böyle devam ederse, konuşmalarından kimin Türk kimin Hıristiyan olduğu belli olmayacak.

Türkler hazine konusunda hassaslar ve bunu her şekilde, ister kahramanlıklarıyla, ister cinayetle veya en nihayetinde kurnazlıkla

59 Büyücüler, tıpkı birbiriyle sürekli dövüşen despot Vuk Jajčanin [Yayçanin] veya Đerzelez Ağa gibi gerçek insanlardı. Vuk Jajčanin bir keresinde Saraybosna'da büyük bir yangın çıkarttı ama sonrasında Đerzelez Ağa tarafından öldürüldü. Ama büyücülükle uğraşan birçok kahraman vardı.

ele geçirmeye çalışırlar. Bu yüzden birbirini yalnızken öldürüyorlar. Sonra da öldürdükleri kişinin hazinesini alıyorlar, kemerlerini [ćemer] doldurup bellerine sarıyorlar. Sonra bu paralarla hiç bir şey yapmazlar. Sadece kemerlerinde taşımaktan memnundurlar, ta ki başka birileri tarafından farkedilip de tıpkı kendilerinin başkalarını öldürmeleri gibi kendileri de öldürülene kadar. İşte böyle, altınlar, bir kemerden diğerine gezer, ama Ağalar ya da tüccarlar dışında onları kimse kullanmaz. Dervişler de böyle yapıyor. Bir derviş bir Hıristiyan'ı öldürebilir, yeter ki kendisinden daha güçlü olmadığını anlasın. Tüccarların yollarda dervişlerden korunmaları gerekiyor. Özellikle de tek başına oldukları zaman. Ancak bir derviş, bir Hıristiyan'a zarar veremeyeceğini gördüğü zaman, tepelerinde Arapça bir şeyler okuyarak onları lânetler. Dervişler siyah saçlıdır ve aslen Araptırlar. Aralarında çok nadir bizim dili konuşanlar da var, bildikleri kelimeleri de yanlış telaffuz ediyorlar. Bir derviş, tepesi haç gibi görünen iki baltalı bir mızraktan başka silâh taşımaz. Bu yüzden birini kesmek veya deşmek istediği zaman bununla yapabilir. Dervişler bir nevi Müslüman rahiplerdir. Beraber yaşayabilmek için hiç bir yerde daimi bir evleri veya manastırları yoktur. İslâm dünyasını tek başlarına boş boş gezerler. Bazıları korkuluklar gibi paçavra içinde gezer, bazıları daha iyi giyinmiştir, bazıları ise, yani daha iyi kandırmayı ve öldürmeyi bilenler, daha büyük mala sahip olurlar. Bir derviş kimse öldüremez. Bir Hıristiyana saldırdıklarında, o Hıristiyan sadece kendisini savunabilir ama derviş öldüremez. Ancak ben bir dervişin küçük bir baltacıkla (Boşnaklar, mızrağa baltacık diyorlar) Banja Luka'lı [Banya Luka] bir adamın üstüne saldırdığını duydum. İki balta arasından uzanan o süngü gibi bıçakla adamı deşmek istemiş. Ancak kemerindeki silâhına vurabilmiş ama kemeri bile delinmemiş. Banja Lukalı, bu sefer tabancasını çıkartarak derviş kalbinden vurmuş. Dervişin üstünde 300 altın bulmuş. O zaman onu, yolun kenarındaki hendeğe çekerek kanı kuru yapraklarla örtmüş ve adamın atını da serbest bırakıp salıvermiş.

Herkes Türkler gibi giyiniyor. Türkler, üzerinde çeşitli işlemleri olan kırmızı elbiseler giyiyorlar. Kıyafetleri, son derece bol, altınla

ve her çeşit kaytanla işlenmiş olduğundan dolayı çok pahalı. Güzel giysiler, güzel silâhlar ve güzel ağızlık onların en önem verdikleri şeyler. Ne yazık ki tüm bu güzellikler üstünde bitler cirit atıyor. Türk, bir biti hiç bir zaman öldürmez, günah [*jazuk*] olduğunu düşünür. Onların hepsinin hayatlarında kötülük yapan ölümlerin ruhları olduğuna ve bu yüzden sevgili Allah'ın onları bite çevirdiğine inanıyorlar. Ben onlara bizde bit olmadığını söyledim. Onlar ise hep bir ağızdan “Kuru yalan! İnsanların olduğu her yerde bitler mutlaka vardır” dediler. Onlar elbiselerinde gezen bir bit görünce onu sadece parmaklarıyla yanlarındaki kilimin üstüne atarlar. Sonra da zavallı hayvancık tekrar üzerlerine çıkmak için uğraşmak zorunda kaldığı için iştahı da açılır. O cehennem zebanileri benikemiklerime kadar diri diri yedi bitirdi. Sırp karantinasına geldiğimde onlardan zor kurtuldum. Hıristiyanlar, eğer tüccar iseler, Türk tarzına göre siyah giysiler giymek, kafalarına ise kalpak (şubara, siyah deri şapka) takmak zorundadırlar. Kasabada ise silâh taşıyamazlar sadece yolculuk yaptıkları zaman taşıyabilirler.

Saraybosna'ya geldiğimde, leylek [*lelek*] gibi uzun ve iki direk gibi açık bacaklarım olduğu için herkes benimle alay etti. Üzerimdeki kıyafetlerin kaliteli kumaşlardan yapılmış olduğunu, ancak biçimlerinde bir şeylerin bozuk olduğunu söylüyorlardı. Bütün ağaların ve sipahilerin özel zamanlar için Fransız tören kıyafetleri olmasına rağmen, benim kıyafetlerimin sözde çirkin, komik olduğunu söyleyip “At şu şeytanı üzerinden! Biz de mecbur olmasaydık bunları giymezdik. Seni ise kimse zorlamıyor!” diyorlardı.

Türk kadınları camiye giderken cübbe ya da rahibelerin mantolarına benzeyen bir çeşit uzun elbiseler giyer. Başlarını koca bir tülbentle [*şamia*] yani bir tür büyük eşarpla sararlar. Yüzlerini de bu örtüyle kapatarak çenelerinin altında bir iğneyle tuttururlar. Eşarp, gözlerinin üstünü saçağa benzeyen bir çeşit örtü gibi kaplar. Önlerine baktıklarında altından karşıyı pek net göremezler. Bu yüzden başlarını arkaya doğru eğik tutarlar. Suyu veya komşuya gitmek istediklerinde ise, rahip mantosuna benzeyen bu elbiseleri giymezler. Sadece nakışlı şalvar [*dimie*] ve gömlek giyer, başlarını da, ucunu

dişleriyle tuttıkları küçük bir tülbent ile örterler. Çamur olduğunda kadınlar yalın ayaklarına nalın [*nalubne*] dedikleri tahta terlikler giyer. Genç kızlar, kendilerinden daha büyük ve henüz evlenmemiş olan ablaları olduğu zaman örtünmez. İşte bu Türk kızları, benimle dalga geçerek “İşte Alman! Bak Alman! Bak neye benziyor, tam bir leylek!” diyorlardı. Diğeri ise “Bak kardeşim, gâvura bak. Onu o cılız bacaklarıyla alır mıydın?”, diğeri de “Vallahi zenginse [*sendjilia*] tabi ki alırdım.” Diğerleri “Ama o bir gâvur, be!”. Diğeri de “O önemli değil. Türkleşir!” diye cevap veriyordu. Ben ise hiç bir şey anlamıyormuş gibi yapıyordum. Çünkü bir gâvur bir Türk kızına tek bir kelime söylesen tabanlarından kamçılanıyor.

Hıristiyan kadınlar ve kızlar da şalvar giyiyorlar. Başlarında da küçük kırmızı şapkalar oluyor. Şapkanın etrafında küçük bir tülbent sarılı ve tülbendin etrafında da tokalanan saçları görünüyor. Genç kızlar tülbent takmaz. Bazıları saçlarını şapkalarına tutturuyor, bazıları ise öylesine omuzlarından aşağıya salıyor.

Türkler şehirlerde gezerken başlarını öne eğip aşağıya doğru bakıyorlar. Bol ve yerlere kadar uzanan paçalı çakşırlarından [*çakşire*] ve özellikle de iki arşın genişliğindeki şalvarlarının [*şavlare*] yerlere kadar sarkmasından dolayı adımlarını uzunca atarlar. Yerler çamurlu olduğu zaman bu paçaları elleriyle kaldırırılar. Ben evlerin dışarıdan nasıl olduğunu görmek istedim bundan dolayı da başımı hiç aşağıya doğru eğemedim. Bu yüzden Türkler bana yüz kere küftettiler. “Neden öyle başını köpek gibi kaldırıyorsun? Etrafta sanki bir leş arıyormuşsun gibi bakınıyorsun. Böyle başını eğerek insan gibi yürüyemiyor musun?” diyorlardı. Başkaları ise, başkasının evine öyle bakmanın ev sahibine büyük hakaret olduğunu, böylece bir eve bakan kişi, sanki o evin kadınlarını arıyormuş gibi bir anlama geldiğini söylüyorlardı. Bu kişiyi, ev sahibi bu şekilde yakalarsa hemen oracıkta onu öldürmeye hakkı olabilirmiş.

Her zaman tütün içiyorlar, sadece büyükleri önünde içmek serbest değil. Özellikle Paşa'nın meydanından [*megdan*] geçerken kimse ata binmez, elinde tütün içtiği çubuğu da tutamaz. Herkesin atından inip yürüyerek, ardından atını çekmesi, tütünü de üstünde

bir yere saklaması gerekir. Paşa'nın yanına giden biri eğer saati varsa, Paşa'nın bunu görmemesi için saatinin dışarıya sarkan zincirini saklaması gerekiyor, aksi takdirde Paşa onu falakayla cezalandırır. Paşa'nın kendisi ise her cebinde birer saat taşır. Sadece Paşa'nın, *om-rela* diye isimlendirdikleri bir şemsiyesi olabilir.

Herhangi bir Türk ovidan geçerken, hiçbir Hıristiyan onun yoluna çıkamaz. Herhangi bir Hıristiyan bir Türk'ü uzaktan gördüğü anda yolundan çekilmek zorundadır. Ata binen bir Hıristiyan [bir Türk'e rastlarsa] inip atını yoldan çekmeğe mecburdur. Bu, Türk geleneklerine göre, bizde büyüklere şapka çıkartılması gibi bir anlama geliyor. Ancak biz her seferinde büyüğümüze şapka çıkartmasak da büyüğümüz bizi dövmez. Ama bir Türk, aniden bir Hıristiyanla karşılaşırsa hemen belinden hançerini çıkarır.

Paşa'yla Travnik'e gittiğimde şehirde yoğun kar, karda da bir çığır vardı. Birçok yerde yükleriyle birlikte kiracılarla karşılaşılırdık. Onlar atlarını çevirecek yer bulamazlardı ve ormana kaçarlardı. Atları ise çığırda kalırdı. Buna kızan Türkler, vuracak kimse olmadığı için atlarından inip yollarında bulunan kiracıların atlarının hepsini kara atarlardı ve yollarını böyle açarlardı. Oradan oldukça uzaklaştığımızda, zavallı insanların atların etrafında nasıl uğraştıklarını görürdük. Ama bir yerde dik bir yamaçta bazı kiracılara rastladık. Türkler, onları yoldan öyle uzağa ittiler ki zavallı hayvanlar yükün altında yamaçtan aşağıya doğru yuvarlandılar, ta ki bir yerde kara saplanıp kalana kadar. Sonra sahipleri geri dönünce atların başında feryat etiler.

Türkler yemek yemek istedikleri zaman, odanın ortasına sofrası [sofra] kurup sofranın etrafında bağdaş kurarak otururlar. Çorba geldiği zaman, bellerinden kaşıkları çıkartarak yerler. Belinde kaşığı olmayana sofrada kaşık verilir. Çorbayı içtiklerinde kaşıkları bir kenara bırakırlar, diğer yemekleri ise parmaklarıyla yerler. Yağlı bir yemek varsa, o zaman biraz ekmeği kopartarak bu ekmeği parçasıyla sahadaki [sahan] yemeği alırlar. Ekmeği bıçakla kesmezler, çünkü günah sayılır. Ete gelince, et parçaları elle parçalanır ve sırayla büyükten küçüklere dağıtılır. Sahanın dibinde herhangi sıvı bir şeyler

kalırsa, onu ilk önce büyükler içebilir, kimse istemezse de en küçükler içebilir. Eğer daha fazla çorba kaldıysa onu ilk önce en büyüğü içer, sonra da daha küçüğüne verir ve öyle en küçüğüne kadar gider. Sofrada bıçak kullanılmadığından, sıradan halk kemikleri dişleriyle kemirir, kibar insanlar ise etleri tırnaklarıyla nazikçe kopartıp sonra da kalan kemikleri atarlar. Yemekte en sonunda yoğurt yenir, tabi varsa. Yemekten önce ellerini yıkar, yemekten sonra ise hem ellerini hem de ağızlarını yıkarlar. Bir çoğu ağzını sabunla yıkar.

Benim için en zoru da sofrada oturmakta, çünkü ayaklarım uyuşuyordu. Uyuşmasa bile ben onlar gibi ayaklarımı bükemiyordum. Bu yüzden çoğu kez bana kızıyorlardı. İnsanlık öğrenmem gerektiğini söylüyorlardı. Almanlar arasında doğmuş olsam bile, şimdi insanlar arasına geldiğimi ve insanların dalga geçmemeleri için güzel dürüst bir şekilde sofraya oturmayı öğrenmem gerektiğini söylüyorlardı. “Bir kere olsun artık şu köpek adetlerini unut!” diyorlardı. Diğerleri ise “Türkleş be Türkleş! Allah da sana selâmet [*selamet*] verir. Üstün başın altınlar ve kırmızı elbiselerle parıldar ve ruhun cennete [*dżenet*] gider. Türkleşmezsen vay haline! Sonsuza dek bu fırının [*furuna*] içindeymişsin gibi cehennemde [*dżenem, dżam*] yanarsın.” diyorlardı. Bazıları ise bizim papazların, çocukları vaftiz ederken neden üzerine üç kere eğildiklerini soruyorlardı. “Bilmiyorum. Hiç neden olduğunu duymadım.” diyordum. “Sen bilmiyorsan sana biz söyleyelim” dediler. “Sizin papazınız vaftiz ederken çocuğun üzerine üç kere eğilerek ‘Türkleş be! Türkleş be! Türkleş be ki öbür dünyada beni suçlamayasın.’ der. Siz ise onun çocuğa Allah bilir nasıl bir hayırdua okuduğunu düşünüyorsunuz.”

Hemen hemen her evde insan büyüklüğünde bir leğen ve su ısıtmak için bir kazan [*kazan*] vardır. Birisi ağır hastalandığı zaman, kendileri farkına varmadan bu kişinin ölmemesine çok dikkat ederler. Hasta nefes almayı keser kesmez, korku içinde hemen birbirlerine, “Çabuk kazanı verin, ateşi yakın, suyu ısıtın, bedeni soğumasın!” diye bağırlarlar. Çünkü ölünün bedeninin yıkanmadan önce soğuması büyük günahmış. Ölü yıkanana kadar meleğin yanına gelmeyeceğini söylerler. Yıkadıkları zaman da ölünün burnunu, ağzını

kulaklarını ve bedenindeki tüm delikleri pamukla kapatır, sonra da ceset, sanki bir bebekmiş gibi tepeden tırnağa bir bezle sararlar. Bunlar, bu önemli işi yapana kadar diğerleri mezarı kazmış olur. Bunun üzerine tüm akrabaları ve arkadaşları toplanır, aralarında hocanın da olması gereklidir. Ölünün bedenini bir sandığa [*sanduk*] yerleştirirler. Bu sandığın altına araba eksenine benzer iki tahta çıkarlar. Cenaze için gelen herkes evin önünde ikişer ikişer sıraya girer. Ölüyü evden çıkartınca kapıya en yakın olanlar [*tabutu*] omuzlarına kaldırır ve omuzlarında bir ses çıkarmak için gereken zamandan çok tutmazlar. Sonra hemen yanlarındakinin omuzlarına verirler, onlar da [*tabutu*] bir saniye kadar omuzlarında tutup yanlarındakilere verir. İşte bu şekilde [*tabut*] omuzdan omuza çabuk taşınır. Geride kalanlar hemen öne koşar ve kendilerine sıra gelene kadar beklerler. İşte böyle omuzdan omuza taşıyarak ölüyü mezarlığa getirirler. Sonra da ölüyü sandıktan çıkartıp öyle sarılmış halde mezara, toprağın üzerine koyarlar. Üstünü tahtayla kapatırlar, sonra da tahtanın üstüne biraz toprak serpiştirirler. Bana, mezara koyduktan sonra ölünün çoğu kez homurdanıp böyle “Hm, hm, hm.” gibi mırıldanmaya başladığını söylemişlerdi. O zaman herkes kaçmaya başlamış, hoca da ölüye, “*Korkma, korkma, korkmago!*” diyormuş.⁶⁰ Ölü, tahtalar dizilmeden kimildamaya ve homurdanmaya başlar da korkudan herkes kaçsa bile hoca kesinlikle kaçamazmış. “*Korkma, korkma!*” diye ölüyü teselli ederek tek başına mezarı kapatmak zorunda kalmış. O durumda evine dönme zamanı gelince, hoca arka arka gitmek zorundaymış ve sürekli “*Korkma, korkmago!*” diye seslenirmiş. Ben *korkma* kelimesinin ne demek olduğunu ve ölü bir bedenini homurdanmasının ne olduğunu sordum. Onlar da şöyle açıkladılar: *Korkma* ürkme demektir. Sen, ölü bir beden nasıl homurdanır diye soruyorsun. İyi biliyoruz ki bir gâvurun bedeni hiç bir zaman homurdanmaz, çünkü onun canını şeytan alır ve cehenneme götürür. Ama doğru dürüst bir Türk öldüğünde ve mezara konduğunda, yanına hemen bir melek gelir ve onunla konuşarak onu cennete götürür.”

60 *Korkmago* “korkma ağa” demektir.

Zina, Türklerde en büyük günahdır. Bir Türk başkasının Türk kadınına giderse ve üçüncü kez yakalanırsa, onu kazığa vururlar. Kocası olmayan bir Türk kadının yanına bir Hıristiyan ziyarete giderse, o ilk defa yakalandığında hemen Türkleştirilmeli ve bu kadınla evlenmelidir, yoksa kazığa dikilir. Bir Türk kadının eğer kocası varsa, zina yapan erkeği hiç istisnasız hemen kazığa dikerler. Eğer bir Hıristiyan adam, evli bir Hıristiyan kadına giderse ve tutulursa, onu hemen yakalayarak boynuna ip doladıktan sonra asıyorlar. Bir Türk ise istediği zaman bir Hıristiyan kadına gidebilir çünkü bunun cezası yoktur.

Bosna'da kimse toprak sahibi değil. Paşa, herkesten tüm malını alabilir ve istediğine verebilir. Bu yüzden daha çok mülke sahip olanlar ve özellikle de Hıristiyanlar, Paşa'ya ellerinden geldiği kadar çok rüşvet vermelidirler. Bunu güya Paşa'yla dostluk içerisinde yaşıyorlarmış gibi yapıyorlar. Birini cezalandırmak istediği zaman Paşa, ondan beş, altı veya on kese, artık ne kadar isteyecekse, borç ister. Bu kişi, Paşa'ya bu parayı borç vermek istemiyorsa, Paşa kızar ve onu hemen itimat etmeyen biri olarak öldürtür. Mal varlığına ise hemen el konur, diğerlerine ibret olsun diye. Kendisine hemen borç verene, geri vereceği tarihi hemen belirlerler. Bu tarih yaklaşınca, Paşa zaptiyelerini filan tüccarı (yani alacaklısını) bağlı olarak getirmeleri için gönderir. Zaptiyeler gider ve değerli Paşa'larının dediği gibi yaparlar. Tüccar Paşa'nın önüne gelince bir köle gibi korkudan kendinden geçer. Çünkü onu orada hiç bir ihtişamın beklemediğini bilir. Paşa onu görür görmez "Seni uğursuz! Şu falan filanı yapmaya nasıl cesaret edebildin?" diye bağırır ve başlar. Paşa, bu tüccarın herhangi bir yerden gümrük ödemediği mal [*espap*] taşıdığını veya bir Türk'e hakaret ettiğini veya hiç bir şey bulamazsa da bir yerde Paşa'ya şu kadar kese borç verdiği şeklinde övündüğünü uydurur. Eğer bu tüccar kendisini temize çıkarmaya kalkarsa ve "Ben yapmadım Paşa hazretleri, biri kötülük yapmak için bana iftira atmış!" derse, Paşa bu sözler üzerine kızar ve "Sen haçlı, benim yalan söylediğimi mi iddia ediyorsun?" diye bağırır ve "Hadi çocuklar götürün ve tabanlarına yüz kamçı atın." der. Tüccar yalvarmaya başlar. "Yapma Paşa hazretleri, çocuğunun başı için. Affet! Lütfen affet. Seni kırdığımı biliyorum,

ama ödeyeceğim. Ne kadar istersen!” der. Bunun üzerine zaptiyeler onu, şeytanın günah işlemiş birini yakaladığı gibi yakalarlar ve avlu-ya çıkarırlar. Paşa arkalarından çıkarak ve ona acıyormuş gibi görünerek “Yapmayın çocuklar durun! İlk defa olduğu için helâl ediyorum. Bu defa para cezası ödesin, ama bir daha aynısını yapmasın!” der, sonra da alacaklısına dönerek “Sen Moskov⁶¹ işlediğin suç karşısında şu kadar kese ödeyeceksin. Bana hakaret ettiğin içinse, seni bu defa affediyorum, ama bundan sonra dikkat et. Sen bana şu kadar kese ödünç vermiştin. Daha da vermen gerekiyor. Bunu ödeyeceksin.” der. Tüccar bunun üzerine Paşa'nın istediği kadar daha ilâve etmek zorundadır. Bu adeti Hıristiyanlar iyi bilirler. Verirlerse paralarını geri almak yerine çok kolay dayak yiyebilirler, vermezlerse de hem hayatlarını hem de mallarını kaybedebilirler. Bu yüzden Paşa'ya ödünç verdikten sonra yalan yere suçlanırlarsa hemen yalvarmaya başlarlar ve Paşa'nın istediği kadar para vermeye hazır olduklarını söylerler. Ben Paşa'yla Travnik'e gittiğim zaman, kendi parasından harcamamak için birkaç Hıristiyandan altmış kese⁶², Yahudilerden ise otuz kese borç aldı.

Her adam karısını istediği zaman öldürebilir. Her sahip de hizmetçisini, özellikle Hıristiyansa, en ufak bir hata yüzünden bile istediği zaman öldürme hakkına sahiptir. Bu yüzden de bir yabancı her hangi bir ağanın, kadının veya herhangi bir saygın kişinin karşısına çıktığında maiyetindekiler, kendi sahibinin ve bütün toplananların huzurunda sahiplerinin büyüklüğünü göstermek için “Bak bizim Ağa (ya da unvanı ne olursa olsun), hepimizi şurada kesebilir” derler. Bu demek oluyor ki, gelen yabancıyı da kesebilir. Bunun üzerine Ağa bilgin edasıyla başını kaldırarak, “Aaa, yok yok! Allah korusun, ben yapmam! Ben dürüst insanlara dokunmam.” der. Bunun üzerine hizmetkârlar yine “Bu bizim herşeyimizi alabilir ve hepimizi hapse

61 Boşnakların, İstanbul'da Ruslarla dövüşmelerinden ve savaş mahkûmu olarak Ruslara esir düşmelerinden beri Rus kelimesi kafalarına kazınmıştı. Bu yüzden de kibar insanlar kızdıkları zaman herhangi bir Hıristiyan'a *aksi*, söz *dinlemez, kibirli ve asi* anlamına gelen “Moskov” diyor.

62 Bir kese beş yüz kuruş, bir Avusturya altını ise elli iki kuruş eder.

tıkabilir veya öldürebilir!” derler. Ağa yine başını sallayarak, sakalını sıvazlayıp “Aa, hayır, hayır! Korkmayın ben yapmam! Yok yok bunu yapmam! Cık! [*Aja*  s].⁶³ Yapmam ben onu!” der. Onlar, onu böylesine överken, adetleri bilmeyen yabancının tepesindeki saçları diken diken olur.

Kesilen insanların cesetleri gömülmez.   pl ge, sevap olsun diye köpeklere yem olarak atılır.

Avusturya ordusundan kaçıp Bosna'ya sığınanlar, Bosna'da tamamen k le muamelesi görürler. Bir kaçak gelince, onu yakalayan Kadı hemen onu, kendi kölesi yapar. Bu kişi Kadı'nın her dediğini yapmak zorundadır. Kadı ise onu istediği zaman satabilir ya da öldürebilir. Bir keresinde Avusturyalı bir yolcu ve süvari önümde ağlayarak “Şu anda o mutluluğa geri gidebilsek, Almanya'da olduğumuz gibi olabilsek, Şimdi cennete gelmiş gibi olurduk. Görüyor musun kardeşim bu yırtık elbiselerimizi? Bize bunları sahibimiz veriyor ve bizi çok yetersiz besliyor. Birkaç yıldan beri elimize hiç para s rmedik.” dedi. Bana da, Türkler kaçak olup olmadığını sordular. “Haa! Kaçaklar böyle pasaport taŐmaz.” dedim “Bakın bu üstündeki m h re.” “Valahi doğru, biraz oku bakalım” dediler. Ben de okudum ama bu bana zarar vermedi,  nk  onlar hiç bir Şey anlayamadılar. Ama kaçak olduğumu söyleseydim, beni dokuz pasaport bile kurtaramazdı.

Türkler  zel bir cins köpekten çokça besliyorlar. Bu cins köpekler büyük, uzun, ince ve sadık ve sokakta  l  gibi yatıyorlar. Koyunlardan çok o köpeklerden var. İnsan sokakta geçerken birine basmamak veya takılmamak için aralarından sıyrılmak zorunda kalıyor. Hele birde birine yanlıŐlıkla vurursan, Türkler fena yaparlar. LeŐleri ve  l  hayvanları Türkler g mm yor, köpeklerin yemesi için sokağa atıyorlar. Ne kadar köpek doyrurlarsa, o kadar büyük sevap iŐlediklerini söylüyorlar.

T rkerin neden Şarap içmediklerini sorduğumda, bana Şarabın Tanrının kanı olduğu için onu içmediklerini söylediler. Eğer

63 Dilimizde de olduğu gibi ‘ s’ kelimesi olumsuzluğu gösterir. Tel ffuz etmek için, dil, üst diŐlere bitişik bir Şekilde damağa iyice değdirilmeli ve nefesinizi geçirirken aniden serbest bırakıp ‘ s’ sesini, yani bu sesi çıkarmanız gerekiyor.

Tanrı'nın, sonradan zaten gidecekleri uçuruma kendilerini anında sürüklemesinden korkmasalardı, şarabı severek içerlerdi.

Bosnalı Türkler, her kış, bahar geldiğinde Şumadija'yı kurtarmaya ve sipahilikleri ayırmaya gideceklerini söylerlerdi ki bu onların özgürlüğü demekti. Ve biri Şumadija'dan bahsetse, diğerleri hemen "Bekle sen ilkbaharda, Allah kısmet ederse!" diyeatılırdı. Sırbistan'dan bir Türk tüccar geri döndüğünde hepsi "Hadi Allah aşkına söyle Şumadija'da durum nasıl? Oradaki Türk kardeşlerimiz nasıllar? Rahatlar mı? Gâvur mahkemelerinde yargılanıyorlar mı? Silâh [*pusad*] taşıyorlar mı? Ya da gâvura haraç ödüyorlar mı?" diye sorarlardı. Onlar da, "Vallahi dinimin başına yemin ederim ki orada bizim güzel dinimiz berbat olmuş. Bizimkiler şehirlere kapanmış. Ama şehirde ne yiyebilirler ki! Tarlalara çıkmalılar, ama tarlalar gâvurların elinde. Biz ise oraya geldiğimizde hiç kimse bizi kaale almıyor. Herkes bize yan yan bakıyor. Aldığımız şeylere ise gâvurdan daha çok para vermek zorunda kalıyoruz. Biri sana yiyecek veya içecek verdiği zaman hepsini ödemek zorundasın. Gâvur, atınızı bile bedavaya yürütmüyor. Herşeyden orada bol var. Ama vermiyorlar. Şumadija hiç bir zaman bu kadar zengin değildi. Nereye baksan Mısır'a benziyor. Parasını ödemediğin sürece pipona ateş bile vermezler. Bizim fazlasıyla gümüşümüz ve altınımız olduğunu düşünüyorlar. Onların ülkesinde aç ve susuz olduğumuzu bilmiyorlar. Ayaklanarak kardeşlerimizi serbest bırakmak ve temiz dinimizi yaymaktan başka yapacak bir şey yok." diye cevap verirlerdi. Diğerleri ise bu tüccarları teselli ederek, "Olsun olsun. İlkbaharda inşallah!" diye teselli ederlerdi.

Türkler, din ve ırk hususunda kendilerinin dünyadaki en güzel ve en asil millet olduklarını söylüyorlar ve bütün gâvur krallar⁶⁴ da kendi türünden adamları [ülkelerine] götürmek istiyorlar. Gâvur krallar-

64 Bosna'da hiç kimse Türklere bizim de bir imparatorumuz var, diyemiyor. Onlar, dünyada yalnızca tek bir imparator olduğunu ve onun da İstanbul'daki kendi padişahları olduğunu, gâvurların da sadece yedi kralı olduğunu söylerler. Hıristiyanlarsa [dünyada] iki imparator (Rus ve Türk), bir Alman çesarı ve diğer yedi kral olduğunu söylerler.

dan gelen bunun gibi birçok teklifleri, bunun bir delili olarak gösteriyorlar. Aralarından biri şöyle demişti: “Bir seferinde Kostajnica’da bir toplantıda bulundum. Bir gâvur general de toplantıya gelmişti. Bu her halde bizim vezir gibi bir şey olmalıydı. Geldiğinden beri sürekli bizim tarafa bakınıyordu, biz ise ona dikkat ediyorduk. Beni yanına çağırıldı. Öyle bir kenarda duruyordum. Konuşalım diye yanına yaklaşmamı istedi. Yanına yaklaştım. Bunun üzerine bana kendi taraflarına geçer miyim, diye sordu. Ben de ‘Sizin tarafta ben ne yapabilirim?’ dedim. Bana “Güzel kıyafetlerin, güzel konakların, güzel yiyeceklerin ve istediğin hizmetin olacak, ayda da üç bin groş para alacaksın.” dedi.

[Türkler] gâvur topraklarının her yerinde, dağda, bayırda, her yere kazık dikili olduğunu söylüyorlar ve her birinin ucuna çam sakızı bağlı. Her kazığın yanında bir gözleme kulübesi var. Kordonun bir tarafında Almanlar, diğer tarafında ise bizim Türkler bulunuyor. Ama bir Türk’ün bir Alman’a hiçbir şey yapamayacağını söylüyorlar. Alman ise öte taraftan, Türk’ün eşine, kız kardeşine veya namusuna⁶⁵ küfredebilir. Bizim bir adamımız böyle tek bir kelime söylerse, Alman o taraftan hemen tüfeğini çekebilir. Eğer bizim Türkler gelip tek bir Alman’ı öldürürlerse, o anda en yakın gözetleme kulübesi hemen meşaleleri yakar. Alev fark edilir edilmez diğer gözcüler de işaretleri yakar. Böylece yarım saat içerisinde her yedi gâvur kralı, Türk’e savaş açıldığını öğrenebiliyor. Ve bu durum bir an önce sakinleştirilmeye çalışılmazsa, onlar her taraftan saldırırlar.

Gâvurların memleketinde tüm dünyadan kitaplar olduğu ve bu kitaplarda gelmiş geçmiş her şeyin kayıtlı olduğu söyleniyor. Özellikle de Almanlar, kendilerinin Türklere karşı kaç kez savaş açtığını, kaç insanın öldürüldüğünü eksiksiz kaydetmişler. Almanların bunları tastamam yazdığını söylüyorlar. Türk daha güçlüyse Türk güçlü, Alman daha güçlüyse Alman güçlü diyorlarmış. Hiç ayırım yapmazlarmış. Birileri “Neden be? Allah onu kahretsin!” diye

65 Türklere göre en büyük suç, karılarına, kızlarına veya şereflerine küfredilmesidir. Bu tarz bir küfür, birinin diğerini öldürmesi için yeterli sebeptir. Eğer bir kimse onun annesine veya başka bir şeyine küfrederse fazla kızmazlar.

soruyor. Diğerleri “Ha! O, bunun bilinmesini istiyor. Bunun, bizim *gusleleri*⁶⁶ elimize alıp kafaları lahanadanmış gibi kâfirleri nasıl kestiğimizi anlatan bir şarkı söylememizle aynı olduğunu mu düşünüyorsun?” Başka biri de kenardan: “Vallahi öyle. Prens Marko kimdi? Ya da Vuk Jajčanin nasıldı? Kosova’daki imparatorun boynunu ezip domuz pastırmasını yedireceğini yemin eden Miloš Obilić’in [Miloš Obiliç] bilhassa özel güçleri vardı. Ve gerçekten de *efendum benum*,⁶⁷ o atına binerek Kosova’ya gitmiş. Tüm ordu ona yol vermek zorunda kalmış ve o padişahın çadırına girmiş. Çadıra girer girmez bıçağıyla padişahın karnını deşivermiş. Bu sefer de o efendim, Padişah’a domuz pastırmasını yedireceğini söylediğini unutmuş. Kılıcını çıkartarak padişahın tüm ordusunu tek başına kovalamaya başlamış. Orada, canım [*džanum*], seksen bin asker öldürmüş ve ovanın sonuna gelmiş. Orada yeminini yerine getirmediğini hatırlamış ve geriye, Padişahın çadırına dönmüş. Ayağıyla Padişah’ın boynuna basarak boğazını domuz pastırmasıyla doldurmuş. Miloš bunu yaparken orada yaşlı gâvur bir cadı bulunuyormuş. Bu cadı oradan kaçarak kurtulan birkaç Türk’e Miloš’u nasıl sağ yaklayacaklarını öğretmiş. Onlar cadının dediği gibi çadırın etrafına tüm mızrakları tersten dikmişler. Miloš yeminini yerine getirdikten sonra çadırın altından atın üzerine çıkınca atı mızraklara geçmiş, Miloš ise yere düşmüş. O zaman Türkler, üstüne atlayarak onu yakalayıp ellerini arkadan bağlamışlar. Miloš da şimdi Türkler nasıl bu kadar akıllı diye şaşırmış. Onların bunu kendi kendilerine düşünmediğini, yaşlı kadının onlara öğrettiğini söylemişler. Miloš, kendisini kesmeden önce Türklerden o yaşlı kadını sadece görmek için yanına getirmelerini istemiş. Bizim Türkler de, *efendum benum*, yaşlı kadını getirmişler. Miloš kadının yanına öyle elleri bağlı gelerek, elbette sanki

66 [Balkanlarda Slâv ve Arnavutların kullandığı yaylı çalgı.]

67 Türkler hikâyeler anlattıklarında, bağdaş kurup oturuyorlar, sol ellerinin işaret parmağıyla sağ ayak parmaklarının başparmağını tutarak ve sağ elleriyle, özellikle de *efendum benum* dediklerinde sakalarını durmadan sıvazlayarak dinliyorlar. Hatta bunu sakalları olmasa bile çenelerini sıvazlayarak yapıyorlar.

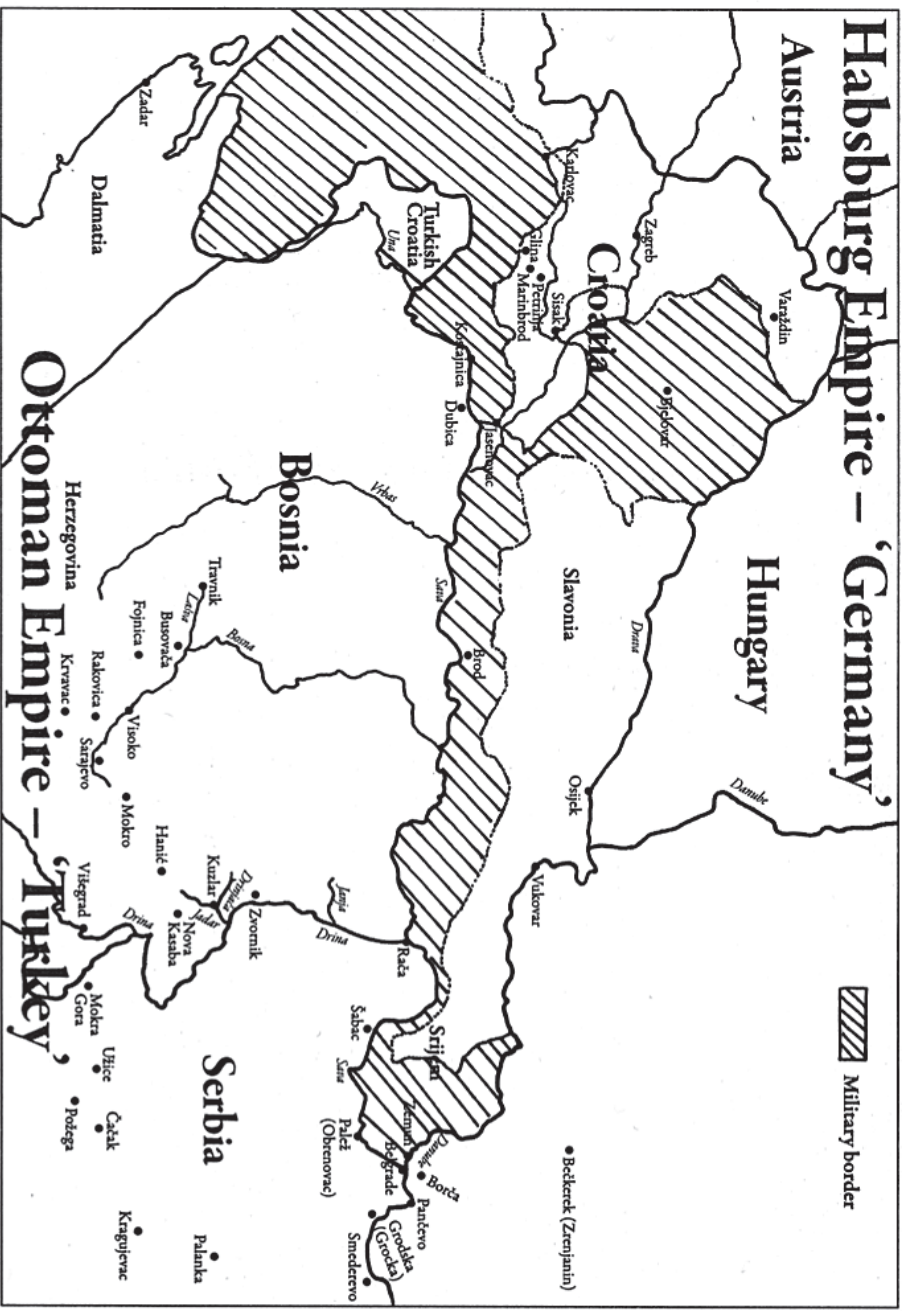
ona bir şey söylemek istiyormuş gibi yapmış, sonra da kadına sırtını dönerek, sağ elinin orta parmaklarıyla onun burnunu bir penseyle yakalar gibi yakalayarak kadını kendi etrafında savurup, Kosova ovası üzerinden fırlatmış. Yaşlı bir cadı olduğu halde kadının tüm kemikleri kırılmış ve anında olduğu yerde ölmüş. Bizimkiler gücünü görünce onu hemen anında kesmişler, çünkü canım, onlardan birini de böyle savurabilirmiş.” diyor.

Bir şey daha içimde kaldı. Biraz daha rahatlayabilmem için onu da burada yazacağım. Hiç bir Hıristiyan delikanlı, işi olmadan çarşıya gidemez. Çünkü bir Türk çarşıda bir şey satın alıca, sadece etrafına bakınarak işi olmayan bir Hıristiyan delikanlıyı bulmaya çalışır. İş olmayan birini bulamayınca da herhangi bir işle dışarıda olan birini bularak “Hadi delikanlı, bunu arkamdan getir!” diye seslenir. Adamın çok önemli dokuz işi olsa bile hepsini bırakıp Türk’e hizmet etmek zorundadır. Tanınmayan bir Hıristiyan ise özellikle yabancı bir yerde yoldan geçerse, Türkler çocuklarını kışkırtırlar (köpek kanını kötülüğe kışkırtmak zaten kolaydı), ona çamur ve taş atarak ondan para istesinler diye. Ve çocuklar bu adamı onlara haraç vermeden bırakmazlar. Ben de iki sefer böyle bir duruma düştüm. Bir seferide, Travnik’te biraz çarşıya çıktım, geri dönerken her tarafımı çocuklar sararak, “Bak haçlı! Bak bu haçlıya! Para ver haçlı! Hadi haraç ver!” diye bağırmağa başladılar. Ama şansına o dönemde kar vardı, bu yüzden de bana kartopundan başka atabilecekleri bir şey yoktu. Bunun üzerine oraya Travnikli bir Ağa geldi ve çocukları kovdu, böylece onlara bir şey ödemedem kurtuldum. İkinci sefer de anlattığım gibi, Saraybosna’dan giderken, beni Omer Çavuş, şehrin alt kapılarına kadar takip etti. Şehrin üzerinden yalnız devam ettim, ama yalnız değilmişim. Çocuklar beni takip etmişler. Ancak bu sefer kar erimeye başlamıştı. Özellikle de insanların yürüdüğü yerlerde. Bu yüzden de benim takipçilerimin bol çamuru ve taşı oldu, bunları da bana ikram ettiler. Ben ise onlara, yine tanrının bir kulu gelir ve beni kurtarır ümidiyle para vermek istemedim. Ama bir çocuk yanağıma çamur atıp sağ gözümü çamura bulayınca, kan beynime sıçradı ve elimde tuttuğum çubuğu çocukların ortasına savurdum. Şansına

hiç bir çocuğa isabet etmedi. O ana kadar olup bitenlerin umurunda olmayan Türkler ise, bu sefer beni anında yakalayarak *Dizdar*'a çıkarttılar. Ancak *Dizdar* pasaportumu inceleyince ve Paşa'nın yanından geldiğimi görünce beni serbest bıraktı, onlara ise bana dokunmanın serbest olmadığını açıkladı.

Bosna'yla ilgili çok şey söylediğimden Sırbistan'la ilgili de bir kaç söz söylemem iyi olurdu. Ancak bunu, yazacak az sayfam kaldığı için yapamıyorum. Burada kısaca en uygun olanları söyleyeceğim. Sırbistan, doğal konumuna bakılırsa çok güzel bir ülke. Büyük bir bölümü muhteşem ormanlarla kaplı. Bu yüzden de Türkler Sırbistan'a Şumadija (şuma: orman) diyorlar. Çünkü Sırbistan demek, orada Türklerin olmaması, Sırlardan başka kimsenin olmaması gerektiği demek, bu ise Türkleri gıcık ediyor. Sırbistan'da çok güçlü bir kahramanlık ruhu hükmediyor. Bizdeki o "Yaşlı adam, ülke ve savaş hikâyeleri anlatır, genç delikanlı ise yanında yanıp tutuşur" şeklindeki atasözünde dendiği gibi. Bugün Sırbistan'da durum böyle. Kara Yorgi zamanından askerler, Türkleri nasıl kestiklerini, Türklerin onları nasıl kovaladıklarını, onların [Sırbistan'ı] nasıl özgürlüğe kavuşturduklarını, çoğunun Kara Yorgi'nin Sırbistan'dan gittiği dönemde nasıl Kamenica'da şehit düşüklerini ve Türk Paşa'nın Sırp kellerinden bir kule diktiğini anlatıyorlar. Şimdiki gençler [bunları dinlerlerken] büyük bir öfke duyuyorlar. Türklerle savaşmalarına ve Türklerin tüm Sırbistan'ı ebediyen korkutacağını düşünerek inşa ettikleri Kamenica'daki kulenin intikamını almalarına izin vermeden kendi hükümdarlarına karşı bile büyük kızgınlık duyuyorlar. Kulenin dört köşesi olduğunu söylüyorlar. Dış yüzü tamamen kellelerden yapılmış. Ancak yaşlılar, burada sadece Sırp kelleleri değil, hem Sırp hem de Türk kelleleri olduğunu anlatıyorlar. Ama Türkler orada ölen herkesin kellesini toplayarak diktikleri bu kulenin sadece Sırların kellesinden yapıldığını söylüyorlar. Ama gençler farklı söylüyor. Onlar, Türklerin söylediğine inanmak gerektiğini söylüyorlar, çünkü "Borcun, borçlunun istediği gibi ödenmesi gerekir." diyorlar.

Habsburg Empire – ‘Germany’

Harita, Matija Mažuranić, *A glance into Ottoman Bosnia or A Short Journey into that Land by a Native in 1839-40* (translated by Branka Magaš), Saqi in association with The Bosnian Institute, London 2007 adlı kitapran aktarılmıştır.

Prof. Dr. Ekrem Čaušević (1952) Saraybosna Üniversitesi Felsefe Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. Adı geçen Fakülte-
de doçent ve profesör olarak ders okutan Čaušević, aynı zamanda Doğu
Dilleri ve Türkoloji Kürsüsü Başkanlığı görevlerini yaptı. 1994'te Zagreb
Üniversitesi Felsefe Fakültesi'ne geçip doğubilimcileri, dil uzmanları ve
tarihçileri bir araya getirerek Hırvatistan'daki ilk Türkoloji Kürsüsü'nü
kurdu. Çalışma alanları Türkçe grameri, leksikografi, Lâtin harfleriyle
yazılmış olan Türkçe gramer ve sözlükler (19. yy), Bosna-Hersek kültür ta-
rihi v.s. Asistanları işbirliğiyle ya da tek başına Türkçeden altı kitap çevirdi.
Eserleri: *Gramatika suvremenoga turskog jezika* (Çağış Türkçe Grameri),
Zagreb, 1996; *Turkološka čitanka – Türk Basımından Seçmeler*, Zagreb,
2002. E-Posta: ecausevi@ffzg.hr

Dr. Tatjana Paić-Vukić (1963) Belgrat Üniversitesi Filoloji Fakültesi
Doğu Dilleri Bölümü'nü bitirdi. Zagreb Üniversitesi Felsefe Fakültesi'nde
master ve doktora tezlerinin savunmasını tamamladı. Halen Hırvat Bi-
limler ve Güzel Sanatlar Akademisi Arşivi'nde bilimsel araştırmacı ola-
rak çalışan Dr. Paić-Vukić, Arapça, Türkçe ve Farsça Elyazmaları Bölü-
mü Başkanlığı görevini de yapmaktadır. 1994 yılından itibaren Zagreb
Üniversitesi Felsefe Fakültesi Türkoloji Kürsüsünde Arapça gramerini de
okutmaktadır. Çalışma alanı Arapça ve Türkçe elyazmaları ve Bosna-Her-
sek kültür tarihidir. Kitapları: *Svijet Mustafa Muhibbija, sarajevskog kadije*,
Zagreb, 2007; İngilizce baskısı: *The World of Mustafa Muhibbi, a Kadi
from Sarajevo*, İstanbul, 2011. E-Posta: tatjana_paic@yahoo.com

M.A. Ayla Hafız-Küçükusta (1969), Freiburg, Gratz ve Saraybosna üni-
versitelerinde okudu, Üsküp'ün "Kiril i Metodiy Üniversitesi" Alman Fi-
lolojisi Bölümünden mezun oldu. Belgrat Üniversitesi Felsefe Fakültesi
Alman ve Türk Filolojisi Dil Bilimi alanlarında yüksek lisans eğitimini ta-
mamladı. Şu anda Saraybosna Üniversitesi Felsefe Fakültesi Türkoloji Bö-
lümünde doktora yapmaktadır. Ankara Bilkent Üniversitesi Yabancı Dil-
ler Biriminde Almanca ve Türkçe ayrıca Kara Harp Okulunda Boşnakça
dersleri veren T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Mü-
dürlüğü Haber Dairesinde mütercim olarak çalışan Hafız-Küçükusta'nın
bilimsel çalışma alanları, kültürlerarası ilişkilerde dillerin etkileşimi ve
rolleridir. Ayla Hafız-Küçükusta, ayrıca Almanca ve Güney Slav dilleri-
ne ait edebi eserlerin çevirilerini de yapmaktadır. "İşadamlarına Almanca"
(1994), "Almanya'da Yaşayan Türkler ile Almanlar Arasında Kültürlerara-
sı İlişkilerde Dilin Rolü" (2010) iki özgün kitabı ve "Hamam Balkaniya"
(2011) çevirisi vardır. E-Posta: ajlatr@yahoo.com

ISBN 978-9951-436-04-5

9 789951 436045